

ISSN: 2149-1097

**İZMİR ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

**JOURNAL OF IZMIR
STUDIES**

10

İzmir-2019

İZMİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl 5, Sayı: 10, 2019

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Doç. Dr. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu

EDİTÖRLER: Doç. Dr. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

İDARE MERKEZİ/CORRESPONDENCE: Gençlik Caddesi No: 21 Pembe
Köşk 35100 Bornova-İZMİR

YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU

Doç. Dr. Yücel AKSAN

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

HAKEM KURULU/ REFEREE BOARD

Prof.Dr. Zeki ARIKAN, *Ege Üniversitesi
Emekli Öğretim Üyesi.*

Prof. Dr. Kemal ARI, *Dokuz Eylül
Üniversitesi.*

Prof.Dr. Mahir AYDIN, *İstanbul Üniversitesi*

Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Evangelia BALTA, *National Hellenic
Research Foundation.*

Prof. Dr. Xaris EXERTZOĞLOU, *University of
Aegean.*

Prof. Dr. Mehmet ERSAN, *Ege Üniversitesi.*

Prof.Dr. Frank GÖTTMANN, *Paderborn
Üniversitesi.*

Prof. Dr. Ruth HAGENGRUBER, *Paderborn
Üniversitesi*

Prof. Dr. Necdet HAYTA, *Gazi Üniversitesi.*

Prof. Dr. Cüneyt KANAT, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, *Namık Kemal
Üniversitesi.*

Prof.Dr. Levent KAYAPINAR, *Namık Kemal
Üniversitesi.*

Prof. Dr. Mustafa KAYMAKÇI, *Emekli
Öğretim Üyesi.*

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY, *Ege
Üniversitesi.*

Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ, *Ege
Üniversitesi.*

Prof. Dr. Hasan MERT, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Herkül MİLLAS, *Emekli Öğretim
Üyesi.*

Prof. Dr. Hale OKÇAY, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Besim ÖZCAN, *Atatürk
Üniversitesi.*

Prof. Dr. Süleyman ÖZKAN, *Ege Üniversitesi.*

Prof.Dr. Eva Maria SENG, *Paderborn
Üniversitesi.*

Prof. Dr. Spiridon SFETAS, *Aristotle
University of Theassaloniki.*

Prof. Dr. Hatice ŞİRİN, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Yücel AKSAN, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Atilla BATMAZ, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Fevzi ÇAKMAK, *Dokuz Eylül
Üniversitesi.*

Doç. Dr. Tanju DEMİR, *Adnan Menderes
Üniversitesi.*

Doç. Dr. Alev GÖZCÜ, *Dokuz Eylül
Üniversitesi.*

Doç. Dr. Nuri KARAKAŞ, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Ali Rıza ONGUN, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Zuhal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, *Ege
Üniversitesi.*

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU,
Ege Üniversitesi.

Doç. Dr. Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU,
Adnan Menderes Üniversitesi.

Doç. Dr. Aysun SARIBEY HAYKIRAN, *Adnan
Menderes Üniversitesi.*

Doç. Dr. Emine TOK, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Yücel YİĞİT, *Polis Akademisi.*

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAŞARAN, *Adnan Menderes Üniversitesi.*

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ELMACI, *Dokuz Eylül Üniversitesi.*

Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ, *Adnan Menderes Üniversitesi.*

Dr. Öğr. Üyesi Kemal HAYKIRAN, *Adnan Menderes Üniversitesi.*

Dr. Öğr. Üyesi Serpil ÖZMIHÇI, *Dokuz Eylül Üniversitesi.*

Dr. Öğr. Üyesi Haluk SAĞLAMTİMUR, *Ege Üniversitesi.*

Dr. Öğr. Üyesi Hasan UÇAR, *Ege Üniversitesi.*

Dr. Gregory STOURNARAS, *Aristotle University of Thessaloniki.*

Dr. Siren BORA, *Araştırmacı Tarihçi.*

SEKRETERYA

Yasin ÖZDEMİR, İbrahim HAMALOĞLU

YAYININ TÜRÜ: Uluslararası, Hakemli.

KISALTMASI: IAD

E-POSTA: izmiraum.ege.edu.tr / izmiraum@gmail.com

TLF: 0232 342 72 24

BASIM YERİ/ PRESS: Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir
Yazılarda ileri sürülen görüşlerden yazarı / yazarları sorumludur.

Baskı Tarihi: 28.06.2019

Yazılarda ileri sürülen görüşlerden yazarı / yazarları sorumludur.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Sertifika No: 18679

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER/ ARTICLES

Murat ALANDAĞLI,

XVII. Yüzyıl Aydın Mensucat Defterinde Birgi
(İdari Birimler, Çiftlikler ve Sosyo-Ekonomik Hayat) 1

Mümtaz PEKER,

Ticaret Şehrinden Sanayi Şehrine Dönüşememe: İzmir Örneği (1600-1945)27

İzel ÇETİNKAYA,

Avustralya Basınında İzmir'in İşgali.....69

Ali ÖZÇELİK,

Batı Anadolu'nun İlegal Silahşorları: Arnavut Eşkiyalar93

Müslime GÜNEŞ,

II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir De Eğitim Yaşamı..... 117

Kaan Cem GENİŞ

Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar'ın 1-8 Nisan 1947 Tarihli
İzmir Seyahati..... 143

XVII. YÜZYIL AYDIN MENSUHAT DEFTERİNDE BİRGİ (İdari Birimler, Çiftlikler ve Sosyo-Ekonomik Hayat)

Murat ALANDAĞLI

Makale Geliş Tarihi: Mayıs 2019

Makale Kabul Tarihi: Haziran 2019

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun "Klasik Çağ" olarak tabir edilen dönemde düzenlenmiş olan Tahrir Defterlerinin; günümüzde sahip olduğu önem tüm dünya ve ülkemiz araştırmacılarınca her defasında vurgulanmaktadır. Defterler temel olarak bu dönem araştırmacılarının vazgeçilmez başvuru kaynağı hüviyetindedirler. Zira bu kaynaklar başta bireyler ve coğrafya olmak üzere tarihsel sürecin anlamlandırılması noktasında oldukça çeşitli ve zengin içeriğe sahiptirler. Öncelikle bu kaynakların coğrafi saha, idari birim ve yerleşkelerin isim ve tarihsel geçmişlerinin tespitinin tescili noktasında önemli bir rol oynadıklarını ifade etmemiz gerekmektedir. Keza Birgi'nin XVI. yüzyılda Aydın Sancağına bağlı bir nahiye olduğunu bu sayede öğrenmekteyiz.

Bölgeye dair tarihi coğrafya ve bazı demografik verilerin yanında bu kaynakların en önemli özelliklerinden biri de kanımızca sosyo-iktisadi hayata dair bilgileri bünyesinde barındırıyor olmasıdır. Dolayısıyla bizler XVI. yüzyılda Aydın Vilayeti Birgi Nahiyesinde insanların iştigal oldukları iktisadi faaliyetlere dair bilgilere de erişebilmekteyiz. Bazen kimi iktisadi şartların zaruri kıldığı değişikliklerin de etkisiyle farklı uğraşlara rastlanırsa da; Batı Anadolu ekseninde ele alındığında üzüm, incir, badem, pamuk gibi günümüzde de bölgenin iktisadi hayatının vazgeçilmezlerinden olan faaliyetlerin XVI. yüzyılda da temel iktisadi uğraş alanlarını oluşturduğu gerçeğine ulaşılmaktadır. O halde bu kaynaklar belli bir saha, kaza hatta köy için yapılacak olan derinlemesine bir inceleme ile geçmiş ile günümüz arasında bazı bağlantılar kurarak nicel verilere ulaşmamıza fırsat vermektedir. Bu verilerin kırsal, mahalli tarih araştırmaları için barındırdığı anlam ve önemi pek çok belediye veya derneğin bu kaynaklara eğilerek basım faaliyetlerine hız vermelerinden de anlamak güç değildir.

H. 1039 (M. 1629/1630) tarihli Aydın Mufassal Mensuhât defterinden hareketler hazırlanacak çalışmada, Birgi özelinde yukarıda izah edilen oldukça önemli başlıklar dâhilinde hareket edilerek yöreye ait nicel verilerin akademik bir yaklaşım ile ele alınması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Birgi, Aydın, Çiftlik, Sosyo-Ekonomi, Osmanlı İmparatorluğu.

· Bu çalışma, 12-13 Aralık 2013 tarihinde Birgi Belediyesi ile Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü'nün ortaklaşa düzenledikleri, "I. Birgi Sempozyumu'nda" sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

· Öğr. Gör., Hakkâri Üniversitesi, muratalandagli@hakkari.edu.tr.
<https://orcid.org/0000-0001-5136-4910>

**BİRGİ IN THE SANCAK OF AYDIN'S OFFICIAL NOTEBOOKS DURING
THE 16TH CENTURY
(Administrative Units, Farmyards and Socio-Economic Life)**

Abstract

The Tahrir Notebooks of the Ottoman Empire, which were organized in the so-called "Classical Age"; The importance it has today is emphasized by researchers from all over the world and our country. The books are basically the indispensable source of reference for the researchers of this period. Because these sources have a very rich and rich content in terms of meaningful meaning of historical process, especially for individuals and geography. First of all, we need to express that these sources play an important role in the registration of the geographical area, administrative units and settlements and the identification of their historical background. Likewise, Birgi's XVI. In this way, we learn that there is a sub-district in Aydın century.

In addition to historical geography and some demographic data of the region, one of the most important features of these resources is the fact that it contains information about socio-economic life in our opinion. Hence we are XVI. In the 11th century, we can also access information about the economic activities of the people. Sometimes there are different efforts due to the changes made by some economic conditions. Considered in the Western Anatolia axis, grapes, figs, almonds, cotton, as well as today's economic life in the region is one of the indispensable activities of the XVI. In the 19th century, it is reached the fact that it constitutes the basic economic fields. These sources then allow us to reach quantitative data by establishing an in-depth analysis of a particular site, an accident or even a village, and some links between the past and the present. It is not difficult to understand the meaning and importance of these data for rural, local history research by the fact that many municipalities or associations have accelerated their printing activities by addressing these resources.

H. 1039 (M. 1629/1630) Aydın Mufassal Mensuhat book, which will be prepared in the work of the book, is based on the principle of Birgi, acting within the very important headings explained above and sharing the region's quantitative data with an academic approach.

Keywords: *Birgi, Aydın, Farms, Social-Economic, Ottoman Empire.*

GİRİŞ

Bozdağ'ın güney eteklerine kurulmuş ve oldukça verimli Menderes Ovası'nın yaylalarla birleştiği bölgede yer alan Birgi'de¹ değişik kavim, devlete dair izlere rastlanması, bölgenin tarihsel süreçte yerleşim için uygun bir yer olduğunun en somut göstergesidir.² Özellikle bir Ortaçağ şehri olarak parlayan³, Bizans Dönemi'nde "Pyrgion veya Pyrgi" olarak adlandırılan Birgi, verimli sahalara olan hâkim konumu nedeniyle adeta bir kale-kent özelliğiyle dün gerçeğinde oldukça dikkati çekmiş benziyor.⁴

XVI yüzyıl kaynaklarına dayanılarak Birgi Kazasının, Aydın Vilayetinin en geniş ve üretken kazalarından biri olduğu söylenebilir. Fakat anlaşılan o ki bölge XVII. yüzyıl ortalarında yoğun bir nüfus kaybına uğramıştır. Nitekim döneme ait kaynaklarda⁵ da bu duruma dair izlere rastlanılmaktadır. Nüfus kaybının en önemli sonuçlarından biri giderek gerileyen Birgi'nin aksine, Tire'nin demografik ve iktisadi açıdan yükselişe geçmesidir. Göç hareketinin Birgi'den Tire'ye doğru olup olmadığı konusu da kanımızca gizemini korumaktadır. Birgi'yi bu derece etkileyen göçün nedenlerine dair nesnel verilere sahip değilsek de; Celali İsyanları⁶ sadece temel gereksinimi sağlayacak kadar üretimin yapılması⁷, pazar imkân ve potansiyelinin sağlanamaması gibi bu olguyu tetiklediği varsayılabilir hayli önemli etkenler sıralanabilir. Öte yandan Tire'nin daha güvenli bir mahal olmakla birlikte kumaş boyama, dokuma, maden işçiliği, dericilik, sanayi ve el sanatları alanında önemli bir yere sahip olması da bir çekim alanı olarak ön plana çıkmasına yol açmış olabilir.⁸ Sonuç olarak XVI. yüzyıldan itibaren değişen idari bir yapıya sahip Birgi'nin XVII. yüzyıla gelindiğinde merkez kaza haricinde Süleyman, Bademiye ve Şamlıca adlı üç nahiyesi ile yetmiş civarında köye sahip bir kaza görünümünde olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁹

¹ Roma Döneminde Diyos; Bizans Döneminde ise Hristopolis olan Birgi'ye bu adı İran Şahı Keyhüsrev'in verdiği İleri sürülmektedir. Dural 2004, 19-21.

² *Hitit, Frigya, Lidya, İran, Sasani, Roma, Yunanlılar, Selçuk, Aydınogulları ve Osmanlı, Birgi*, Haz., R. H. Ünal 2001, 2-4; Ünal 2001; Şahin 2008, 136.

³ Emecen 1992, 189.

⁴ Emecen 1992, 190.

⁵ 27 Eylül 1662 (14 Safer 1073) tarihli Tahrir Defteri.

⁶ Zira Birgili olduğu belirtilen "Cenetkarı Oğlu" isimli bölgede oldukça geniş bir alanı zapt etmiş olan celali oldukça önemlidir. Emecen 1992, 191, Gençsoylu 2009, 138.

⁷ Sabun, zeytinyağı gibi temel ihtiyaç maddelerini dahi ancak kendi çevresine yetecek kadar üretebildiği için dışarıya Satılan mallarında bir gelişme olmaması, Gençsoylu 2009, 138.

⁸ Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Armağan 2003, ayrıca Bkz. Şahin 2008, 201-202, Beytas 2001.

⁹ "XVI. yüzyılda, yüz altı köyü ve on üç çiftlik ve mezraası ile toplamda 15-16 bin kişinin yaşadığı Birgi, 1575 yılında ise altmış yedi köy, yedi çiftlik ve beş mezraa'dan ibarettir...", Emecen 1992, 191.

A- Osmanlı İmparatorluğu'nda Piyade ve Müsellem Teşkilatı

Yaygın tanım üzere çift ya da çiftlik, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir çift öküzle işlenen ve yüzölçümü toprağın verimlilik durumuna göre 60, 80 ve 150 dönüm¹⁰ arasında değişen tarımsal işletmenin adıdır.¹¹ Ekonomik ve mali yapısının büyük ölçüde tarıma dayanmasından ve tarımsal üretim ürünlerinin temel tüketim maddesi olmasından dolayı imparatorluk idaresi tarımsal üretimi, vergilendirmeyi sıkı bir denetim dâhilinde sürdürmeyi yegâne amaç edinmiştir.¹²

Orhan Gazi Döneminde (1324-1362) kurulmuş olan Piyade ve Müsellem teşkilatı, ilk dönemlerde imparatorluğun önemli askeri kuvvetlerinden biridir. Genellikle Yörük ve Türkmen köylülerin oluşturduğu bu kuvvetlerin, kendilerine ayrılmış çiftliklerde ocak¹³ biçiminde teşkilatlandıkları anlaşılmaktadır. Bu sınıfa mensup olanlar savaş zamanı belli bir ücret almakla birlikte diğer dönemlerde bu çiftliklerde tarımsal üretimle veya kendilerine verilmiş başkaca uğraşlarla meşgullerdi. Kapıkulu Ocaklarının giderek yaygınlaşmasıyla önem kaybeden bu teşkilatın, zamanla imparatorluk ordusunun asıl unsurlarından biri olma vasfını yitirip geri hizmete dâhil oldukları görülmektedir. Böylece askeri sınıfa mensup sayılan bu zümrenin zamanla sahip oldukları veya kendilerine ihdas edilmiş çiftliklerin işletilmesi karşılığında bazı miri hizmetlerin ifasıyla görevlendirilmelerine giden yeni bir süreç başlamıştır.¹⁴ Bu durum aslında imparatorluk idaresinin mevcut yapısı ile gereksinimlere vermiş olduğu refleksin ne derece esnek ve işe yarar olduğunun da bir göstergesidir. Nitekim bazı suiistimallerin giderek artması, ocak nizamının bozulması gibi nedenlerle XVI. yüzyılın sonlarında lağvedilen teşkilatın özellikle askerî sınıfa mensup olanları ve önemli miri hizmetleri yerine getirenleri "raiyyet" statüsünde mensuh piyade tahrir defterine

¹⁰ Aydın için bu rakamların 60, 80 ve 130 olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Barkan, 1943, 2, 8, 25, 66, 131.

¹¹ Barkan, 1963, 392-397; Arıkan, 1983, 36.

¹² Güçer 1964, 44-46.

¹³ "...Ve bir bahşi dahi müselleman tâifesine ta'yin olunup her beş nefere bir ocak i'tibâr olunmuşdur ne mikdar ocak ise her ocağın bir timârı ve ol timâr ile beş nefer sefer eşer, müsellemi vardır. Timâr-ı mezbûru ber-vech-i iştirâk Tasarruf iderler. Sâir erbâb-ı timâr gibi bunların dahi ellerinde berâtları vardı. Sefer-i hümâyun vâkî' oldukça nevbetle eşerler ve kânun kendilerine gitmekdir ve nevbet kangısında olursa timârın ol sene cümle mahsûlin ol alur...Bunlardan birisi fevt olsa timârı oğluna verilür, oğlı yoğ ise yahut edâ-i hizmet etmezlerse bağlarının arzı mucibince Yine müselleme oğullarından bir müstehikka virilür...", Şahin, 1979, 926,927.

¹⁴ Arıkan, 1966; Doğru, 1990, 1-50, Arıkan, 1983, 175-201; Gökçe, 2000, 137,138.

kaydedildikleri anlaşılmaktadır.¹⁵ Bu nedenle 1653 tarihli risalede¹⁶ bizler Rumeli ve Anadolu müsellemler ile piyade tımarlarının geri hizmet tımarları olarak adlandırıldıklarına şahit olmaktadır.¹⁷ Aynı risalede "mîr-i müsellemler-ı Aydın" ve "piyâde Saruhan'dan" da bahis olunmaktadır.¹⁸

B- Çalışmada Kullanılan Kaynağa Dair Bilgiler

Temel başvuru kaynağımız Ankara, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyıd-ı Kadime Arşivinde bulunan H.1039 (M. 1629-1630) tarihli Mufassal-ı Mensuhat-ı Liva-i Aydın Defteri'dir.¹⁹ Toplam 226 varaktan oluşan ve kanunnamesi bulunmayan defterin başında III. Ahmet'e ait olan tuğra yer almaktadır. Tire, Bayındır, Birgi, Keles, Yenişehir, Kuyucak, Kestel, Bozdoğan, Ortakçı, İnegöl, Sart, Arpaz, Güzel Hisar, Keles, Alaşehir, Köşk, Orta Site ve Sultan Hisarı nahiyelerine dair bilgiler içerdiğini gerek yazı ve gerekse de mürekkep farklılığından sonradan hazırlandığı anlaşılan fihristinden anlaşılmaktadır. Defterin ilk sayfalarında Aydın'ın müsellemler ve sipahiyân mensûhât kayıtları da yer almaktadır.

Defterin 15/b ile 24/b varakları arasında "Nahiye-i Birgi der livâ-i Aydın" başlığıyla "ta'allûkât-ı müsellemler-ı Birgi" kayıtları bulunmaktadır. Ayrıca 107/b ile 133/b varakları arasında ise Nahîye-i Birgi ile başlayan ve "ta'allûkât-ı piyâdegân-ı Birgi" ile devan eden ikinci bir bölüm yer almaktadır. Defterin fihristi ve asıl metninde görülen bu keskin ayrıma rağmen bazı durumlarda müsellemler çiftlik kayıtlarına piyâdegân veya piyâdegân çiftlik kayıtlarının ise müsellemler kayıtlarının karıştığı görülmektedir.²⁰ Dolayısıyla bahse konu her iki bölümden ibaret toplamda 34 varak 68 sayfalık bir verinin incelenerek belli bir bölgeye dair sonuçların ortaya konulması çalışmamızın esasını oluşturmaktadır. Benzeri çalışmalarda her ne kadar yöreye ait diğer ana kaynakların da ele alınarak

¹⁵ Gökçe, 2000, 149.

¹⁶ Silahdar-ı şehriyari Kenan Ağa'nın bendegânından Mustafa b. Mustafa tarafından kopya edilmiş risaleden, Şahin, 905-935.

¹⁷ Şahin, 2008, 908.

¹⁸ "ve bir bahşi dahi müsellemler ve yörük ve piyâde ve çingâne ve akıncı beğlerine ve topcularına ta'yin olunmuşdur ki Her birisinin icmâllü ze'amet ve tımarları vardır arpalık hükmindedir her kim mahsûb olursa ana intikâl ider sâirümerâ Gibi her biri kendüye mahsûs olan taifeye vâli ve hâkimdir ya'ni tavâif-i mezbûrenin bâd-ı hevâları ve resm-i arûseleri Bunlara mahsûsdur ve lâkin bunlar dahi zü'emâ hükmindedir ...", Şahin, 2008 924,925.

¹⁹ TKG. KK. TTd. 27 (Eski No: 221/73) T. H. 1039; Mûcibince âmel olunub Defterhâne-i âmirede hıfz olunmak buyruldu, Fî Sene 1039.

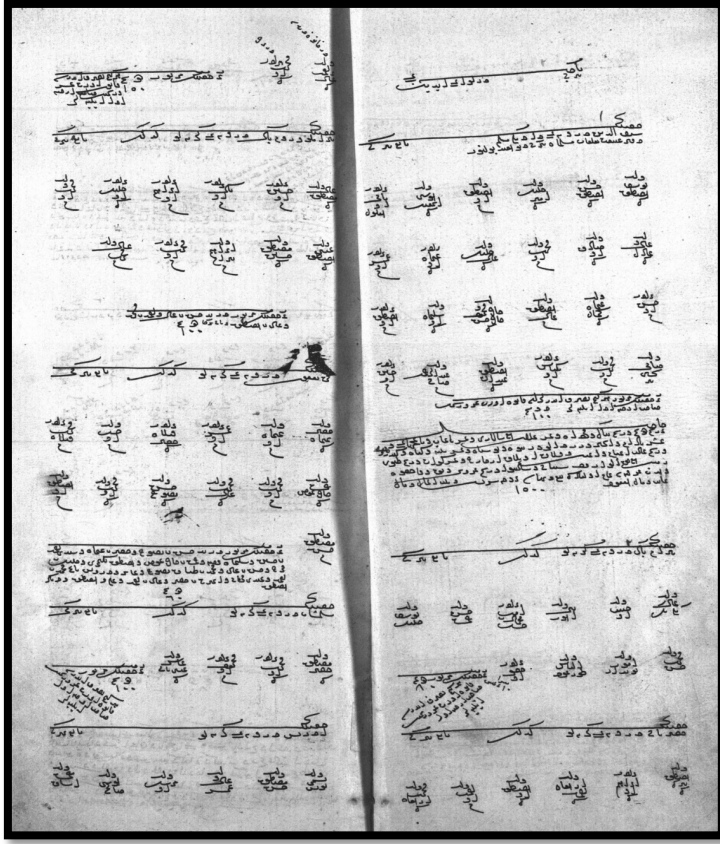
²⁰ Bk. Özellikle Ek:II.

incelenmesi ve bütüncül, karşılaştırmacı bir metotla verilerin ortaya konulması usulü izlenmekte ise de konunun kendine has özelliği, yöreye dair ayrıntıların sadece bir veri kaynağı merkezinde ortaya konulması nedeniyle diğer kaynaklara gerek duyulmadıkça müracaat edilmemiştir. Çalışmanın daha çok bir bölge, yöre üzerinden hareketle müselleman ve piyadegan çiftlikleri ve bunların kaydına dair kimi sorular ekseninde seyretmesi de bu durumun en önemli nedenlerinden biridir. Bu itibarla Aydın Mensuhat Defterinde Birgi Nahiyesine ait müselleman ve piyâdegân çiftlikleri ile buldukları mahaller, miktarları, isimleri, demografik ve iktisadi özellikleri gibi pek çok önemli sonuçlara ulaşılması amaç edinilmiştir.

C- Birgi'de Bulunan Müselleman Çiftlikleri

Mensuhat defterinin ilgili bölümünde “Dadbeyi (Dadbeği), Girmelü, Çakal Depesi, Kırca Kömü, Parça Kömü, Hanlu, Pervanelü, Koyun Gediği, Mürsel, Kalkallar, Budaniye, Adı Kömü, Armutlu, Hacı İlyas, Birgi Deresi, Berdanlu, Gerçeklü, Kara Koyunlu, Giritli, Taçlı Beyi, Bayramiye, Hatun Deresi, Kilis Hisarı ve Bereketlü” olmak üzere toplam 24 köyde 49 adet Müselleman Çiftliği tespit edilebilmiştir.²¹ Rastladığımız yirmi dört adet köyde; beş imam, 1 pîr-i fani, 5 muhassıl ve 23 'an atik ile 281 bennak ve 249 mücerret kaydı bulunmaktadır. Kapsadığı alan bakımından en küçüğü kırk en büyüğü ise iki yüz dönüm arasında değişen miktardaki kırk dokuz çiftliğin toplamda 5.093 dönümdür. Hasılları bakımından ele alındığında ise toplamda 21.899 akçelik bir rakamla karşılaşmaktayız. Bu rakamsal veriler ile çiftliklerin hâsılları arasında oransal bir değişkenliğin olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira bazı çiftliklerin dönüm olarak çok daha geniş bir araziyi ihtiva etmelerine rağmen, hayli düşük oranda hâsıla sahip oldukları görülmektedir. Aynı durum tam tersi içinde de söylenebilir. Yani çok daha küçük bir sahaya sahip bir çiftliğin, hâsılının oldukça yüksek olduğu şeklinde örneklere de tesadüf edilmiştir. İncelediğimiz defterin alışıl gelmiş tahrir kayıt usulüne benzer ve fakat önemli kimi değişiklikleri de barındırıyor olması özellikle net rakamsal verileri elde etmemizi güçleştirmektedir. Örneğin aşağıda bahsedileceği üzere dönüm ifadelerinde çiftlik ve zemin ayrımlarının yapılmaması, hasıl kısımlarının toplam olarak verilmesi, oşr ya da resm gelir kalemlerinin ayrı ayrı belirtilmemesi gibi çıkmazlar açıkçası işimizi bir hayli güçleştirmiştir.

²¹ Geniş bilgi için Bk. EK:I.

Res. 1: Birgi Nahiyesi Müsellemân Çiftliğine ait bir Örnek; TKG. KK. TTd. 27 (Eski No:221/73) T. H. 1039,15/b-16/a.

Hemen hemen tüm çiftlik kayıtlarının atına itinayla kayıt olunmuş “*Zemîn an Çiftlik-i mezbûr her kim tasarruf iderler ise kânun üzre öşr ve resmin sâhib-i arza edâ eyliyeler*” şeklindeki ibare imparatorluk idaresinin vergileri toplama çabasının açık bir göstergesidir.²² Bu uğraşın gelişigüzel

²² Burada zikredilen kanun üzre öşr ve resm; “an resm-i dönüm an çiftlikhâ-i mezbûrun ve resm-i bennak ve mücerredân ve öşr-i gallât ma'a sâlârî ve öşr-i bâğât ve bağçehâ-i ve öşr-i bâdam ve incir ve üzüm ve zeytin ve bostan ve öşr-i penbe ve ketan ve kendir ve resm-i âdet-i ağnâm ve ağl ve kışlak ve otlak ez hâriç ve öşr-i küvvâre ve resm-i tapu-yı zemîn ma'a hakkul-karar ve deştânî ve bâd-ı hevâ ve resm-i arûs ve beytül'-mâl ve mâl-i gâib ve mâl-i mefkûd ve yava ve kaçkun ve müddet-i örfiyesi tamam olanların bey' ve bahâsi ber vech-i serbest”, Bk. s./15/b, vd.

değil geçmişten devşirilerek yapıldığının bir digger göstergesi ise yine pek çok kayıтта yer alan “ber mûceb-i hüccet” ifadesidir. Zira bu ifade kayıtların eldeki sarıh belgelere dayanılarak oluşturulduğunun göstergesidir. Ayrıca defterde Nâhiye-i Keleş der-livâ-i Aydın şeklinde kayıt edilmiş bir başka bölüm daha vardır. Bu bölümün konumuz açısından önemi ise içerisinde Birgi’ye dair kimi kayıtlar barındırıyor olmasıdır. Nitekim Berguz²³, Armudlu²⁴ ve Edi Kömü²⁵ karyeleri bu hususta kayıtlar içermektedir.

a- Birgi’de Yer Alan Piyâdegân Çiftlikleri

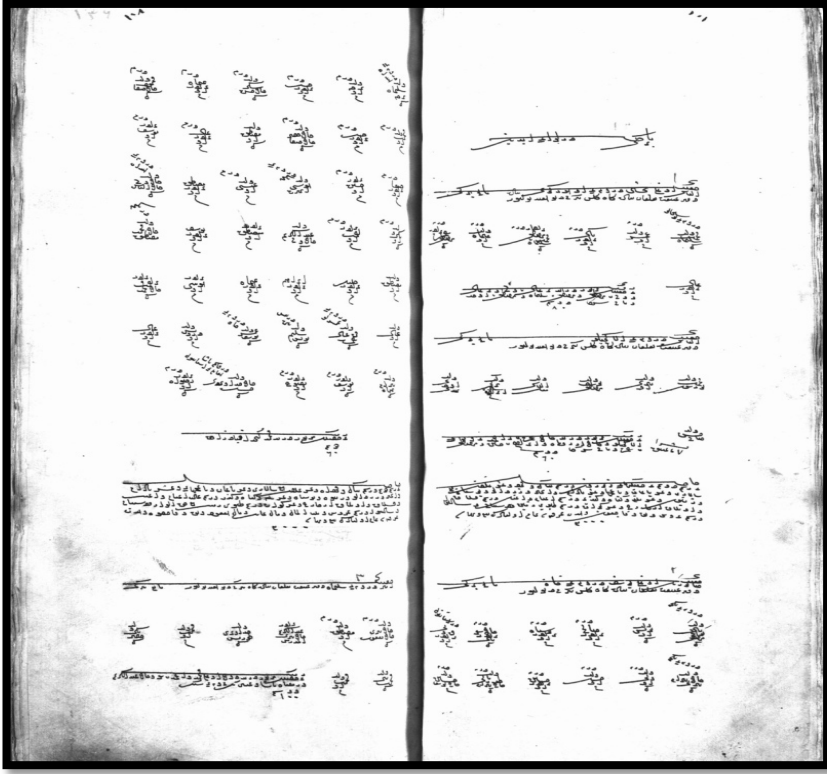
Defterde "Adı Eyik, Adı Kömü, Ağın ma’a Yeni Köy, Ak Taş, Ala Keçilü, Ardonda, Ayasofya, Azganlu, Başı Viran, Bezci, Cenedar, Çakıtlı, Çayır, Çıknınlı Çimenlü, Dadengi, Deniz Dolusu, Eğri Kavak, Ekseryus, Ektoluca, Ender, Gernelü, Gök Pınar, Güvendik, Han, Hoca, İsrâ, Kara Doğan, Kara Pınar, Kara Suda, Kavacık, Kavak, Kayalı, Kazanlu, Kestane Deresi, Keto, Kızıl Ali, Koçak, Kuzga, Küçük Baş Viran, Mande Gömü nâm-ı diğer Demirci, Maraşlu, Mercimeklü, Mezit, Ödemiş, Rum Beyli, Saatlu, Seferlü, Senik nâm-ı diğer Sivekler, Sırceğü, Sungurlar, Süleyman, Tatlu, Tekfur Gediği, Tekfur, Toyranlu, Tur Bali nam-ı diğer Kızıl, Umur Köy, Uzun Dere, Yazır, Yenice ve Yusuf Deresi" şeklinde toplam 62 köy tespit edilebilmiştir.²⁶ Bu köylerde toplam 142 adet çiftlik kaydına tesadüf edilmiştir. Bu çiftliklerin on iki ila 200 dönüm arasında değişen büyüklüklere sahip oldukları görülmektedir. Toplamda 14.681 dönümlük bir alanı kapsayan bu çiftliklerin hâsılları ise 88.200 akçe gibi bir tutara tekabül etmekteydi. Piyâdegân çiftlikleri kayıtlarında 2 müderris, 3 imam, 7 pîr-i fani, 17 muhassıl ve 356 'an atik ile 599 bennâk ve 639 mücerret kaydına ulaşılmıştır.

²³ Çiftlik-i Mahmud, der karye-i Berguz Müsellem, defter-i atıkde ta'allukât-ı müselleman-i Birgi deyu mukayyed bulunur, tâbi'-i Keleş, Bk. s.25/b.

²⁴ Çiftlik-i Süleyman ve Çiftlik-i Asilhan, der karye-i Armudlu, defter-i atıkde ta'allukât-ı müselleman-ı kazâ-i Birgi deyu mukayyed bulunur, Bk. s.26/a.

²⁵ Çiftlik-i Osman, der karye-i Edi Kömü, defter-i atıkde sâbıkâ Keleş Birgi ta'allukâtında müselleman defterinde Gedik Çiftliğin zuammesi deyu mukayyed bulunur, Bk. s.28/b.

²⁶ Ayrıntılı bilgi için Bk. EK:II.

Res. 2: Birgi Nahiyesi Müselleman Çiftliğine ait bir Örnek; TKG. KK. Ttd. 27 (Eski No: 221/73), T. H. 1039,107/b-108/a.

Piyadegan çiftlik, köy ve kaza adı gibi giriş ve tanım bilgilerini bennak, mim, pir-i fani, mu'tak olarak tarif edilmiş mükellef veya gayri-mükellef kayıtları izler. Bunların bitiminde istisnasız olarak hemen hemen her kayıta "Zemîn-i çiftlik-i mezbûre der-yed-i ..." şeklinde devam eden ve dönümü belirten rakam ile son bulmaktadır. Dolayısıyla hemen hemen her piyadegan ve müselleman çiftliğinin bir zemininin olduğu veya çiftlik, zemin dönümlerinin birlikte verilmesinden de hareketle birleşik, bütün olarak görüldükleri çıkarımları yapılabilir. Nitekim yüz elli dönüm olan bir çiftliğin kaç dönümünün çiftlik ve yine kaç dönümünün ise zemin olduğunu maalesef tespit edemiyoruz. ²⁷ Diğer taraftan özellikle Birgi müselleman

²⁷ "Çiftlik-i Musa Hacı, der karye-i Başviran, kezâlik, tâbi'-i Birgi..., Zemîn, an çiftlik-i mezbûr, der yed-i Hacı Hüseyin ve bâki şürekâ, dönüm 200", Bk.119/b-120/a.

kayıtlarının sonunda toplam 823 dönümlük on bir adet zemin kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların vergi mükelleflerine kanun üzere öşr ve resmleri sahib-i arza vermelerini sıkı sıkı tembihleyen bir ikazın akabinde belirtilen hâsılardan yıllık gerilerinin 399 akçe olduğu anlaşılmaktadır.²⁸

D- Defterdeki Veriler Işığında Birgi'ye Ait İktisadi, Demografik ve Sosyal Hayat

a- İktisadi Hayat

Aydın livası mensuhat defterinde bir çiftliğe gelir kalemleri, tahrir formatından farklı olarak teker teker isim ve miktarı şeklinde değil de tamamının art arda yazıldığı ve sonunda ise hâsıl miktarının belirtildiği bir biçimde kaleme alınmıştır.²⁹ Bu durum ilk başta çiftlikler hakkında daha önce de belirtildiği üzere hâsıl miktarları ile vergiye esas ürünler ekseninde doğrudan bir inceleme yapmamızı güçleştiriyorsa da genel olarak konuya yaklaşımımıza fırsat vermektedir.

Öncelikle öşr ve resm olarak iki başlık altında ele alabileceğimiz gelir kalemleri dönem itibariyle yörenin iktisadi hayatına dair bilgiler ihtiva etmektedir. Öşr-i badem, bahçe, incir, zerdali, zeytin, bostan, penbe, keten, kendir, küvvere, böğrülce, badem olarak sıralayabileceğimiz birinci tür vergi kalemleri yöreye ait toprak yapısı, iklim ve zirai uğraşın türü gibi pek çok bilgiyi dolaylı olarak gözler önüne sermektedir. Diğer taraftan esm-i bennâk, mücerred, âdet-i ağnam, ağıl, kışlak, otlak, tapu-yı zemin, yeva ve kaçkun, deşt-bani, bad-ı heva, resm-i arûs, beytü'l-mal, mal-ı gaib ve mevkûd şeklinde ele alabileceğimiz gelir kalemleri ise yöreye ait sosyo-iktisadi hayata dair önemli bilgiler vermektedir.³⁰

Defterde dönemin en önemli iktisadi teşekküllerinden olan değirmen kayıtlarına da erişilmiştir. Müsellem çiftlikleri dâhilinde Budaniye ve Hızır köylerinde biri müşterek iki, Çiftlik-i Hızır ve Süleyman Kestaneliğinde de

²⁸ Bk. 25/a

²⁹ Hâsıl; an Resm-i dönüm ve çiftlikhâ-i mezkûrîn ve resm-i bennak ve mücerredân ve öşr-i gallât ma'a sâlârî ve öşr-i bâgât ve bağçehâ-i ve öşr-i bâdam ve incir ve zerdalü ve zeytun ve bostan ve öşr-i penbe ve ketan ve kendir ve resm-i âdet-i ağnâm ve ağıl ve kışlak ve otlak ez hâriç ve öşr-i küvvere ve resm-i tapu-yı zemîn ma'a hakkul-karar ve deştbanî ve bâd-ı hevâ ve resm-i arûs ve yava ve kaçkun ve müddet-i örfiyesi tamam olanların bey' ve bahâsı ve beytü'l-mâl ve mâl-i gâib ve mâl-i mefkûd ve tayyarât-ı sâire ber vech-i serbest: 1000..., Bk. S.23/a vd.

³⁰ Burada sıralı olarak iki gurup dâhilinde ele aldığımız gelir kalemlerinin; tüm çiftliklerde farklılık arz etmesinden Dolayı tamamının yazılması yerine ortak ve farklılık gösterenlerin yazılarak muhtevanın ortaya konulması amaçlanmıştır.

bir olmak üzere toplam üç kayıt yer almaktadır.³¹ Piyadegan çiftliklerinde ise biri Çayır köyünde Köse Oğlu Mehmet Çiftliğinde "Hacı Mahmut"³²; Eğri Kavak Çiftliği'nde "Süleyman Dede"³³ ve sonuncusu ise "Hacı Cafer"³⁴ adına kaydedilmiş yine üç adet değirmen kaydı bulunmaktadır. Defterdeki kayıtlardan ayrıca başka konulara dair ilginç verilere erişmekte mümkündür. Öyle ki "Çiftlik-i Gedik Hızır, der-karye-i Hatunderesi" mükelleflerinden Resul veled-i Seydi Ali ki, yine kayıtlardan öğrendiğimiz kadarıyla Edişler köyünden gelmiş olmalıdır, siyâdet davasında bulunmaktadır. Kendisinin seyyid olduğunu iddia eden bu şahsa nakibü'l-eşrâftan hüccet havâle olunduğunu öğrenmekteyiz.³⁵

b- Defterdeki Kişi ve Köy Adlarının Onomastik Bilimi Çerçevesinde Tetkiki

Batıda farklı bir bilim dalı olarak şekillenmiş olan Onomastik bilimi kişi ve yer adlarının tetkiki esasına dayanır. Ülkemizde ise Adbilim olarak Literatüre girmiş olmasına rağmen bilimsel bir mahiyet kazandığı söylenemez.³⁶ Oysa büyük bir tarihi mirasın somut delilleri olarak muhafaza ettiğimiz belgeler bu bilimin temel başvuru kaynaklarından biridir. Bu sayede geçmiş ile günümüz arasında hem kişi ve hem de yer, mekân isimlerinin tetkiki ve yerinde kimi çıkarımların alınması mümkün olabilecektir.

Piyâdegân veya müselle mân çiftlik kayıtlarında gerek köy ve gerekse de çiftlik adlarının da son derece önemsenmesi gerektiğine inanmaktayız. Zira çalışmamızın başında da ifade edildiği üzere bu çiftlikler daha ziyade Yörük ve Türkmen unsurlara verilmekteydi. İşte bu yargıyı, onomastik bilimi sayesinde de doğrulamaktayız. Öyle ki çiftlik, köy veya şahıs adlarında, "Sungurlar, Yazır, Saltuk, Kayı, gibi kimi boy isimleri, "Baraklu, Devletşah, Seferdeş, İl Beyi, Oruç Gazi, Güvendik, Danişmend Hızır, Salur Bey, Eyne Bey, Tur Bali, Sevindik, Hoş Kadem, Bilmiş, Derviş, Savcı, Dünder vb. "Türkçe" isimleri ağırlıklı olmakla birlikte mekân, coğrafya, tarihi karakter, mekân isimlerinin verildiği görülmektedir. O halde bölgedeki çiftliklerin öncelikli olarak tasarrufla görevlendirilmiş kişi adlarından

³¹ Bk. s.20/a, Asiyâb-ı Resül bin-i İlyas ve Mehmed bin-i Yusuf, bâb:2, Resm:90 ; Asiyâb-ı Abdi, bâb:1, Resm:40

³² Asiyâb-ı Hacı Mahmut bab 1 res'. 30 Çiftliği Köse oğlu Mehmet der Karye-i Çayır.

³³ Çiftliği Eğri Kavak, Asiyab-ı Süleyman Dede bab 1 res'. 30.

³⁴ Asiyab-ı Hacı Cafer bab 1 res'. 30.

³⁵ Bk. 23/a.

³⁶ İnalçık, 1956, 223-228.

hareketle oluştukları söylenebilir. Çiftliklerin ortadan kalkmasını müteakip bir kısmı o günlerdeki onomastik kazanımlarını günümüze intikal ettirmiştir.

c- Demografik Yapı

Son olarak XVII. yüzyılda Birgi yöresinde yer alan piyâdegân ve müselleman çiftliklerindeki demografik durum hakkında da fikir sahibi olmamız mümkündür. Hâsıllarının ayrıntılı olarak verilmediği bu defterde demografik etken ve durumları (evli, bekâr, mu'af vb.) hakkında ayrıntılı bilgilerin özet olarak verilmemiş olması kimi gerekli tespitlerin tarafımızdan yapılmasını şart kılmıştır. Bu nedenle çiftlik hanelerinin altında yer alan, tamamında değil bazıları nedense boş bırakılmış, bennâk, mücerret, pir-i fani, mu'tak, muhassıl vb. ibarelerinin tek tek sayılarak müselleman ve piyâdegân çiftliklerindeki demografik yapı hakkına bir sonuca ulaşılmak hedeflenmiştir. Bu çerçevede daha öncede verilen müselleman çiftlikleri için 281 bennâk ve 249 mücerret, 5 imam ve 1 pîr-i fâni ile piyâdegân çiftlikleri için ise 599 bennâk 639 mücerret, 17 pîr-i fani, 3 imam ve 2 müderris kaydına ulaşılmıştır. Bu sonuçların karşılaştırılmalı bir bakış açısıyla ele alınması için aşağıdaki tablo oldukça faydalı olacaktır.

Tablo I: Birgi Müselleman ve Piyâdegân Çiftliklerindeki kimi verilerin toplamı

Çiftlik	İmam	an-atık	Pir-i fani	Muhassıl	Bennak	Mîm	Dönüm	Hasıl
Müselleman	5	23	1	5	281	258	5093	21899
Piyâdegân	3	359	7	17	599	639	14681	88.200
TOPLAM	8	382	8	22	880	897	19774	110099

Tablo I'de de görüldüğü üzere toplam 19.774 dönümlük müselleman, piyadegan çiftlikleri üzerinde 110.099 akçelik vergiyle mükelleflendirilmiş 8 imam, 8 pir-i fani, 22 muhassıl, 880 bennak, 897 mücerred kaydına rastlanılmıştır. Elbette piyadegan çiftliklerinin bu rakamlardaki oransal fazlalığını belirtmeden geçmemek gerekmektedir. Nitekim toplam hasılın üçte ikisi bu çiftliklerden elde edilmektedir.

Genellikle demografik etken hesaplamalarında tüm hane sayılarının üç ile çarpım veya evli hane sayısının beş ile çarpımı ve mücerret ile muaf hanenin elde edilen sonuca ilavesiyle elde edilen sonuçlar üzerinden değerlendirme yapmak mümkündür. Ancak burada bu minvalde bir çıkarıma gitmek yerine bizler daha ziyade çiftliklerdeki demografik hareketlikler üzerinde durmayı yeğledik. Nitekim çiftlik kayıtlarının pek

çoğunda başka köy, kaza veya livalardan geldikleri, kayıtlı olduklarına dair referans ifadeler bulunan kişilere rastlanılmaktadır. Bu husus müselleme çiftlikleri bakımından ele alındığında “Dadbeyi, Girneli” gibi köylerde bu türden kayıtlara rastlanılmamasına rağmen “Çakal Depesi, Kırca Girneli” köyleri gibi diğer pek çok köyde ise hemen hemen mükelleflerin tamamının dışarıdan yani bir başka köyden göç edenler olduğu anlaşılmaktadır. Bu ifade kesin bir yargı olmakla beraber aslında bir çıkarımın ötesine varamamaktadır. Zira bu kişilerin mevsimlik işçi statüsünde de çalışmaları mümkündür. Bu konuda bizleri yanıltmayan tek veri ise “an- karye-i” şeklinde başlayan ve ele alınan çiftlikte kayıt altına alınmış kişilerin köylerini, geldikleri köyleri belirten ibaredir. Maalesef bahse konu döneme ait bölgenin tahriri olmadığından söz konusu kişilerin köylerinde de kayıt altına alınıp alınmadıklarını tespit edemiyoruz. Bu hususta bir örnek vermek gerekir ise Birgi’nin Çakal Depesi köyünde bulunan ve yüz dönümlük “Çiftlik-i Devlet Şah’da” Erikli, Kara Keçilü, Umurcalu, Sasalu” köylerinden olan on dört kişi bulunmaktadır. Dolayısıyla çiftliğin tamamın sayet yaklaşımımız doğru ise dışarıdan yani bir başka köy, köylerden gelen veya getirilen kişilerce işletildiği söylenebilir.

Burada ayrıca “an-atık” kayıtları üzerinde de durmak gerekmektedir. Zira yukarıdaki tabloda da anlaşıldığı üzere 382 gibi sayıca hiçte azımsanmayacak bir konuma sahiptir. Temel olarak belli bir bölgede eskiden beri yerleşik olan veya eski defter, defter-i köhnede de olduğu gibi, şeklinde iki farklı anlamda ele alınabilir. Her iki yaklaşımda aslında tarihsel bir geçmiş ile stabil bir demografi hakkında bizleri fikir sahibi yapar. Nitekim yüz dönümlük bir müselleme çiftliği olan Adı Gümü köyündeki çiftlik-i Turgut’da bulunan neferânın tamamı “an-atık” olarak yazılmıştır.³⁷ Çiftliğe başka köylerden gelip yerleşenlere dair ifadeler de yoktur. O halde bu kişilerin çoktandır burada meskûn oldukları düşünülebilir. Benzer durum Gedikli köyünde bulunan Mustafa ve İbrahim çiftlikleri için de geçerlidir.³⁸

Defterdeki çalışma esnasında hemen hemen birçok çiftlik kaydında özellikle hane kayıtlarının üzerine der-Süleymanlu, der-Karadona, der-Yazır şeklinde köy adlarının yazıldığı görülmüştür. Bu durum aslında oldukça önemli bir olaydır. Zira mensuhat kayıtlarında tahrir kayıtlarında olduğu gibi köy adı ve bağlı olduğu ilçe belirtildikten sonra müselleme veya piyâdegân olduğu belirtilir ve vergiye esas haneler yazılmıştır. O halde

³⁷ Bk. 19/b.

³⁸ Bk. s.21/b.

olması gereken, mevcut köy hanelerinin içinde başka köy kayıtlarının bulunmamasıdır. Ancak bazı tahrir kayıtlarında rastlanıldığı gibi Aydın Mensuhat Defteri'nde de benzeri kayıtlara yukarıdaki örneklerde de belirtildiği üzere tesadüf edilmiştir. Benzer yöntemin sadece köy kayıtlarında değil diğer bazı açıklamalar içinde geçerli olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Nitekim Gedik Hızır Çiftliği'nde üç hanenin şeyhlik davasında bulunmaları üzerine Nakibüleşraflıktan şeyh olduklarına dair hüccet getirmeleri yönündeki isteğin izlerine de yine bu şekildeki açıklayıcı notlardan anlayabilmekteyiz.

Bu hususta son olarak mu'tak yani serbest bırakılmış köle'ye dair kayıtlara da değinmek gerekmektedir. Müsellem çiftlikleri bakımından ele alındığında yedi adete mu'tat kaydına rastlanılmıştır. Piyadegân kayıtlarında ise Saatlü, Kurd ve Keto köylerinde toplam dört mu'tak kaydına rastlanılmıştır.³⁹ O halde defterde Birgi havalisi çiftliklerinde toplam on bir mu'takin olduğu ifade edilebilir.

Tablo II: Birgi Müsellem Çiftliklerinde Mu'tak Kayıtları

Sıra No	Varak No	Çiftlik Adı	Köy Adı	Sayısı
1	16/b	Devlet Şah	Çakal Tepesi	1
2	17/a	Ali Hoca	Hanlı	1
3	17/b	Murad	Gedikli	2
4	18/a	Seferdeş ve Umur	Gedikli	1
5	20/b	İl Beyi	Birgi Deresi	1
6	21/b	Mustafa	Gedikli	1
TOPLAM				7

Ayrıca bazı yaylak ve çayır kayıtların da rastlanılmıştır. Müsellem kayıtları içerisinde Girneli köyünde Kavak Deresinde yaylak kaydının verildiğine dair derkenar bulunmaktadır.⁴⁰ Yine Çiftlik Alanı ve Çiftlik-i Tağda Umurlara ait bölümde yıllık vergisi elli akçe olan bir çayır kaydı bulunmaktadır.⁴¹

³⁹ Bk. 11/b, 126/b, 127/a, 128/b.

⁴⁰ Kavak Deresinde resm-i dönüm ve resm-i yaylak vire deyu defter-i atıkde mukayyed olmağın defter-i cedîde dahî vechi meşruh üzre kayd olundu., Bk. 16/b.

⁴¹ Çayır der-mevzi'-i Duden der- yed-i Mehmed Kethüdâ ber müceb-i hüccet, Bk.18/b.

SONUÇ

XVII. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunun sosyo-ekonomik askeri ve demografik özelliklerine dair bilgiler önemli kaynaklardan biri de Mensuhat Defterleridir. Osmanlı askeri sistemindeki değişikliğin izlerini de barındıran bu kaynakların buldukları yöreye dair önemli veriler içerdikleri şüphesizdir. Çalışmamızda Aydın Livası Mensuhat Defteri'nden hareketle Birgi Yöresi'ne dair bu verileri görünür kılmayı amaç edindik. Aslında varmış olduğumuz sonuçları üç temel gurupta açıklamak mümkündür. Bunlardan ilki yöreye dair tarihsellik kimliğine ulaşılmış olmasıdır. Yani XVII. yüzyıl Osmanlı Dünyası'nda Birgi'nin idari bir birim olarak varlığının tescil edilmiş olması. İkincisi ise, Onomastik Bilimi paralelinde gerek mekân ve gerekse de şahıs isimlerine dair tespitlerin ortaya konulmasıdır ki açıklandığı üzere isimlerde Türk oymak isimleri, şahıs ve mekân isimlerine sık sık rastlanılmıştır. Nihayet son olarak yöreye dair sosyo-ekonomik veriler de ortaya konulmuştur. Gerek Müsellemân ve gerekse de Piyâdegân Çiftliklerinde üretimi yapılan vergiye esas ürünler ve bunlardan elde edilen gelir kalemlerine dair sonuçlar bizlere bölgenin sulak, sulu tarımın yapılabildiği, düz bir arazi yapısına sahip olduğu, hububattan çok bahçecilik, bağcılık ve zeytincilik üretiminde pay sahibi olduğu yönünde yargılara varmamızı sağlamıştır. Ayrıca ülkemizde her geçen gün üzerinde araştırmaların derinlemesine ve artarak devam ettiği XVII. Yüzyıl'a dair kitabı henüz raflardaki yerini almış olan Linda Darling'in ifadeleri ele aldığımız kaynak noktasında bizleri yeniden düşünmeye sevk etmektedir. Özellikle sebep ve sonuçları bakımından çok daha detaylı ve titiz bir araştırmayla ortaya çıkarılması gereken çiftliklerdeki demografik hareketlilik mevzusu bir taraf bırakılırsa yazarın altını önemle çizmiş olduğu "17. Yüzyılın bir konsolidasyon"⁴² dönemi olduğu düşüncesine dair ipuçlarını barındırmaktadır. Bizce zemin, hâsıl, yer adları veya çiftliklerdeki kimi değişkenlere dair yukarıda tartıştığımız pek çok çıkmazın cevabı aslında bu ipuçlarının gölgesinde bulunmaktadır.

⁴² Darling, 2019, 378.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Kaynakları

TKG. KK. TTd. 27 (Eski No: 221/73) T. H. 1039.

TKG. KK. TTd. 25 (Eski No: 219/129) T. H. 981.

B- Araştırma – İnceleme Eserleri

ARIKAN 1983, Muzaffer Arıkan, "Yaya ve Müsellemlerde Toprak Tasarrufu", *Atatürk Konferansları VIII* (1975-1976), Ankara.

ARIKAN 1983, Zeki Arıkan, "Hamid Sancağında Çift Resmi", *Tarih İncelemeleri Dergisi I*, İzmir, ss.36-58.

ARIKAN 1996, Muzaffer Arıkan, *XV. Asırda Yaya ve Müsellemler Ocakları (Toprak Tasarrufu Vergi Muafiyetleri ve Hizmet)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara.

ARMAĞAN 2003A., Munis Armağan, *Devlet Arşivlerinde Tire*, Bilkar Bilge Karınca Matbaacılık, İzmir.

BARKAN 1943, Ömer Lütfi Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları I*, İstanbul.

BARKAN 1963, Ömer Lütfi Barkan, "Çiftlik", *İ.A.*, C. III, İstanbul, ss.392-93.

BEYTAŞ 2001, Ayşe Beytaş, *XIX. Yüzyıl Ortalarında Birgi Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.

DARLİNG 2019, Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk, Osmanlı İmparatorluğunda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi, 1560-1660*, Çev. Adnan Tonguç, Alfa Yay., İstanbul.

DOĞRU 1990, Halime, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellemler-Taycı Teşkilatı (XV-XVI. Yüzyıl Sultanönü Sancağı)*, Eren Yay., İstanbul.

DURAL 2004, Halil Dural *Ödemiş Tarihi*, Haz., Sabri Yetkin, Ödemiş Belediyesi Yay., İzmir.

EMECEN 1992, Feridun Emecen, "Birgi", *DİA*. C. VI, İstanbul, ss.189-191.

GENÇOĞLU 2009, Zehra Gençoğlu, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Birgi Kazası*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

GÖKÇE 2000, Turan Gökçe, "XV.-XVI. Yüzyıllarda Nif Kazası Piyade Teşkilatı ve Yaya Çiftlikleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. XV, İzmir, s.137-155.

GÜÇER 1964, Lütfi Güçer, *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Hitit, Frigya, Lidya, İran, Sasani, Roma, Yunanlılar, Selçuk, Aydınöğulları ve Osmanlı, Birgi, Haz. Rahmi Hüseyin Ünal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

İNALCIK 1956, Halil İnalçık, "Beynelmilel Onomastik İlimleri Kongresi, (Salamanca 12-15 Nisan 1955)", *Belleten*, XX/78, Ankara, ss.223-228.

- SAHİ 2008, Aslı Sahi, XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Aydın Sancağı'nın Demografik Yapısı (1550 ve 1676 Tarihli Aşiret ve Avâız Defterlerine Göre), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın.
- ŞAHİN 1979, İlhan Şahin, "Timar Sistemi Hakkında Bir Risale", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S. 32, İstanbul, ss.905-935.
- ÜNAL 2001, Hüseyin Rahmi Ünal, Birgi Tarihi Coğrafyası Türk Dönem Anıtları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

EK: 1 Ta'allukât-ı Müsellemân-ı Birgi

Nahiye-i Birgi der Livâ-i Aydın ta'allukât-ı müsellemân-ı Birgi										
Sıra No	Çiftlik Adı	Köy Adı	İmam	an- atik	Pir-i fani	Muhassıl	Bennak	Mim	Dönüm	Hâsıl
1	Seyfettin	Dadbeği				1	12	10	100	1.500
2	Bayram Bekir	Gırmelü							80	3.000
	Hızır Bali					7	1	150		
	Baraklu ve Rum Beyi					4	7	100		
	Kara Yakup					6	7	60		
	Selem Şah					3	1	100		
	İdris							100		
3	Devlet Şah	Çakal Depesi					5	9	100	1.500
	Umuroğlu Hızır	Çakal Depesi					3	3	80	
4	Yazı Yalı	Kırca Gırmelü					3	4	120	2.000
	İsa Şeyh	Gırmelü					10	11	120	
	-	Parça Gömü					10	6	-	
	Ali Hoca	Hanlu					6	14	120	
5	Ali Mehmet ve İne Gazi	Pervanelü ve Koyun Gedüğü							120	1.000
6	Murat	Gediklü	1	7			2	1	100	1000
7	Kara Bahşi						8	3	120	1.000
	Seferdeş ve Umur								60	
8	Çiftlik Alanı ve Kara Dağda Umurlar	Mürsel - Dad Beyi					19	13	140	2.000
9	Bükmen-Orhan	Dadbeği	1				8	10	120	1.000
10	Köse Ahmet	Kalkallar	1				11	9	132	1.000
	Sevinç Hacı	Budaniye		16			1	4	80	
11	Turkut	Adı Gömü							100	1.000
12	Evgan Beyi - Hacı İlyas	Armutlu - Hacı İlyas				2	18	19	150	
13	Süleyman						5	10	128	
14	İl Beyi- Küçük Bahçe	Birgideresi							125	2.000

20 Murat ALANDAĞLI

Ibrahim Oğlu Musa								60	
Ismail								60	
Hacı Oğlu Imir								60	
Yusuşça Oğlu Mustafa								80	
TOPLAM	19	5	23	1	5	281	258	5.093	21.899

EK:II Ta'allukât-ı Piyadegân-ı Birgi

Nâhiye-i Birgi der Livâ-i Aydın Ta'allukât-ı Piyadegân-ı Birgi										
Sıra No	Çiftlik Adı	Köy Adı	İmam	an- atik	Pir-i fani	Muhassıl	Bennak	Mim	Dönüm	Hâsıl
1	İlyas Oğlu Bahşi	Umur Köy					3	4	80	2.000
	İlyas	Ala Keçilü							60	
2	Salur Bey Oğlu Yusuf	Han					22	29	60	2.000
3	Emir	Süleyman					4	3	100	2.500
	Uzun Ali (Müselman)	Süleyman					13	11	120	
	Beğler Han	Kızıl Ali					5	6	80	
	Çiçek Yakup	Mercimeklü				1	8	9	100	
4	Eyne Bey	Senik-Senk					3	4	80	2.500
	Umur Oğlu	Senik-Senk					7	9	100	
	Aziz Oğlu Turhan	Yenice					10	16	120	
	Hisar Bey	Ardonda					3	2	80	
5	Ali	Seferlü					2	1	120	2.000
	Süleyman	Seferlü					9	7	120	
	Mahmut nam-ı diğer Nasuh	Seferlü					3	5	120	
	Sefa Hacı	Güvendik				1	12	6	80	
	Tur Bali	Tur Bali nam-ı diğer Kızıl				4	4		120	
	Kalkal	Tur Bali nam-ı diğer Kızıl					2	1	12	
6	Kalkal	Toyranlu		4			4		120	2.000
	Bakıroğlu İlyas	Tekfur Gedigi					4	6	80	
	Kara İvaz						4	5	120	
	Çogaoğlu Şahin					1	4	3	75	
	İbrahim						1	1	120	

22 Murat ALANDAĞLI

7	Derzi Mehmet Oğlu İlyas	Kara Doğan	1		1	6	9	120	2.000
	Sevindik	Kara Doğan				5	5	150	
	Süleyman					8	16	150	
	Satılmış					5	7	120	
8	Çakıroğlu Bahşı	Keto			1	4	5	80	2.000
	Mustafa Oğlu Eyvaz	Keto			1	14	14	150	
	Kara Bahşı	Keto				2	3	80	
	Umur	Keto				9	8	100	
	Kavşad (Müselman)	Keto				11	13	60	
9	Hacı Mahmut (Müselman)	Bezci				10	11	80	2.500
	Deli Hacı (Müselman)	Bezci				4	6	150	
	Derzi Mehmet (Müselman)	Azganlu				7	6	120	
	İşhak	Azganlu				4	1	120	
	Mahmut Dıraz	Arağlu				6	8	120	
	Hoş Kadem (Müselman)	Sırçeğü				7	3	120	
	Kuzucakoğlu Turgut	Senk Köy nam-ı diğer Siyekler				5	8	120	
10	Kara İlyas	Çıknılı Çimenlü				2	2	30	600
	Bedir	Kestane Deresi - Mande Gömü				7	5	30	
11	Demirci Musa	Demirci der Mande Gömü				6	3	30	
12	İmamoğlu	Kavacık				8	8		1.000
13	Eğri Kavak	Kavak				11	13		600
	Sevindik	Maraşlu	1		1	9	11	90	
14	Keçeğan	Kara Pınar			1	2	4	120	1.000
15	Devlü Oğlu Davut	Sungurlar				5	12	100	1.000
	Kulağuz	Ak Taş	8					120	
16	Hacı Mehmet	Çakıtlı nem-ı diğer Demircilü der mande Gömü				16	11	100	1.000
17	Ahi	Demirci der Küçük Baş Viran				5	4	120	600
18	Musa	Demirci tabi-i Mande Gömü				6	3	30	600
19	Nusret	Hoca				6	3	50	2.000
20	Evliyaoğlu İspahan	Ekseryus	8					60	1.000
21	Köse Ahmet Oğlu Mustafa	Çayır				10	12	150	600
22	Hamza	Kavacık			1	21	30	340	600
23	Uzunca Gatbağı	Çayır				11	9	120	600

24	İshak	Kavacıkmaa Arazi-i Gök Pınar						60	700	
25	Timur ve Dursun	Çayır				13	14	300	600	
26	Davut Hacı	Eğri Kavak	12				1	120	700	
27	Sevindik	Eğri Kavak	31					200	700	
28	Aydın ve çiftliği diğer Saltuk	Eğri Kavak						150	700	
29	Kara Halil	Başı Viran				4	3	200	600	
30	Mustafa	Başı Viran						300	600	
31	Musa Hacı	Başı Viran				7	6	200	600	
32	Adil Oğlu Mehmet	Başı Viran				4	2	100	500	
33	İri Hoca	Başı Viran		1		5	4	120	600	
34	Kara Sülü	Demirci				9	6	120	600	
35	İsa	Başı Viran				6	6	120	600	
36	Hamzaca	Çakatlu	11	1				280	600	
37	Emirhan	Adı Kömü	13					120	1.000	
38	Köse Oğlu Mehmet	Çayır				9	8	150	600	
39	Hacı Turgut	Adı Eyik				10	16	90	1.500	
40	Nasuh	Adı Kömü	10					80	1.000	
41	Kesri İsa	Adı Kömü						-	500	
42	Kışlak-ı Resul	Cenadır						80	500	
43	Kayı	Ektoluca	9			9	6	120	1.000	
44	Emir Oğlu İbrahim	Yazır		1		7	14	120	1.000	
	Tur Bali (Müsellem)	Yazır				13	14	120		
45	İsa Oğlu Yunus	Uzun Dere				9	13	120	2.500	
46	Yusuf	Uzun Dere	10					120	2.500	
47	Sulhiddin	Dadengi				1	3	2	120	2.000
	Bahşi oğlu Hüseyin	Dadengi	1			1	7	7	100	
	Bilmiş Oğlu Ağıl Bey	Kazanlu	11					100	1.000	
	Bahşi	Karaca Koyunlu				1		120		
48	Şah Melik	Tatlu				3		80	2.000	
49	Devletcan	Saatlu	5					80	3.500	
	Kulağuz	Saatlu	9					80		
	Mahmut	Saatlu						100		
	Derviş	Saatlu	9					80		
50	Abacı Mehmedi	Saatlu				6		60	3.500	
	Hamza	Saatlu	9					80		
	Şems Oğlu Bahşi	Saatlu	10					100		
	Karaca Hacı İsmail	Saatlu				2	80	3.500		

24 Murat ALANDAĞLI

51	Şeyh Mustafa	Saatlu				2		70		
	Resul							120		
	Emir							60		
	Doğan							120		
52	Savcı - Recep	Saatlu				2	3	4	60	3.000
	Burunlar Orhan	Saatlu							60	
	Aydoğmuş	Saatlu				2	2		50	
	Örücü Halil	Saatlu							80	
	Yahya Oğlu Tur Beyi	Saatlu							120	
	Yayla Oğlu	Saatlu							100	
53	Caca Hasan	Ayasofya	11					80	1.500	
54	Bayar Han	Ayasofya	15					100	1.500	
55	Menteşe	Kuzga				17	8	80	2.000	
56	Yayla Oğlu Ali	Yenice	6			1	3	40	1.200	
	Mahmut	Yenice	10					100		
	Dündar (Müselman)	Ağın ve Yeni Köy nem-ı Diğer Bey Döğer	12					130		
	Kara Ali	Ödemiş				6	5	150		
	İbrahim	Kürd				1	1	120		
	Tur Ali Oğlu Beyazıt	Kayı	9					120		
	Kasım	Ödemiş						80		
	Çarık	Tekfur	8					70		
	Köse Ahmet Oğlu Mustafa	Karaca Koyunlu	6					100		
	Satılmış oğlu	Ender				21	21	230		
	Bey Oğlu Hamza	Mezit				1	1	80		
	Dündar	Deniz Dolusu	8					60		
	Dur Bali Oğlu Hamza	Deniz Dolusu	6					60		
	Tur Dede	Koçak						60		
57	Hüseyin	İsra	1	1		14	12	80	4.000	
	Mehmet	İsra	7					12		
	Ürür	İsra				7	10	120		
	Bereket Oğlu Hacı	İsra				1		120		
	Mesut	İsra				1	3	7		100
	Ömer Oğlu Halil	İsra				6	5	120		

59	Musa	Yusuf Deresi	13		1	3	25	1.000		
	Mehmet	Yusuf Deresi								
	İsmail	Rum Beyli	10				80			
	Emir Oğlu Hızır	İsra					120			
	Hamza	İsra			1	8	7		120	
	Kara Bahşi	Saatlu								
	Savcı Musa Oğlu	Saatlu				3	3		50	
	Hüseyin Oğlu Mahmut	Saatlu	20						120	
	Turgut ve Bey	Saatlu Müslim ve Gırmelü	10						80	
	Ayılar (Müselman)	Saatlü - Kaza-i Pirli				7	19		120	
Çiftlikha der karye-i Saatlü	Saatlü						227			
60	Hamzaca	Çakatlu	11				280	600		
61	Ali	Saatlu			1		120	3.000		
	Kafiroğlu İbrahim		18				60			
	Cullahoğlu Yahya	Saatlu	9				60			
62	Umur	Kayalı			7	16	80	2.000		
63	Tur Bali	Kara Suda			4	7	120	2.000		
TOPLAM			3	359	7	17	599	639	14.681	88.200

TİCARET ŐEHİRİNDEN SANAYİ ŐEHİRİNE DÖNÜŞEMEME: İZMİR ÖRNEĞİ (1600-1945)

Mümtaz PEKER·

Makale Geliş Tarihi: Nisan 2019

Makale Kabul Tarihi: Haziran 2019

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük liman kentlerinden biri olan İzmir, Levant Company'nin 16. Yüzyılın sonlarına doğru kente yerleşmesi ile gelişme göstermiştir. İlk küreselleşme döneminde merkez ülkelerin, yeni işlevler yüklenen liman şehirlerine göçünün başladığı bu dönemlerde İzmir, Avrupalı birçok sermayedar bu kente yerleşmiştir. Bereketli hinterlandı sebebiyle birçok bölgeden gelen iç göçle nüfusu artan bu kent Avrupa kentlerinin hammadde tedarikçisi olmuştur. Hammaddeye yakınlığına rağmen bu kent, sanayileşme çağında sanayileşmemiştir. Sanayileşememe, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de devam etmiş ve İzmir İktisat Kongresi yapılırken bile İzmir gündeme gelmemiştir. Bu çalışmada 1600'lerden 1945'e kadar hammadde sayesinde ticaret kentine dönüşen İzmir kentinin neden sanayileşemediği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Küreselleşme, Ticaret, Sanayi, Osmanlı İmparatorluğu.

NOT TRANSFORMING TO THE INDUSTRIAL CITY FROM THE TRADING CITY: EXAMPLE OF IZMIR (1600-1945)

Abstract

Izmir where is one of most important port cities in the Ottoman Empire have improved after through setting the Levant Company in the last of sixteenth century. In the first globalization period the core countries had developed on some opportunities for trading port cities and leading many investors settle in European cities because of that inner migration. Instead of closeness to the raw materials, Izmir can't developed its industry in the industrialization age. This situation went on at republican era and it didn't discussed in the Izmir Economic Congress. In this study, it is examined why the non industrialization of İzmir, which became a commercial city thanks to raw materials from 1600s to 1945.

Keywords: Izmir, Globalization, Trade, Industry, Ottoman Empire.

GİRİŞ VE SORUNUN TANITIMI

Bu çalışma İzmir şehrinin ilk küreselleşme döneminde (1600-1914) ulaştığı ticari büyüklüğe karşın, neden sanayi şehrine dönüşemediğini tartışmayı amaçlıyor. Tartışma, Cumhuriyet'in kuruluş döneminde (1923-1945) şehirde ekonomik hayata egemen olanların varlık vergisi kayıtlarındaki meslekleri bağlamında sürdürülüyor.

Tarihsel süreçte bölgelerin, ülkelerin ticaret işlevini ilk olarak liman şehirleri üstlenmişti. Liman şehirleri deniz-kara ulaşımını birbiri ile ilişkilendirmiş; mal ve hizmet akımını çoğaltmıştı. Böylece zaman içinde liman şehirleri, artan ticaretle birlikte paranın dönüş hızının çoğaldığı, varlığın ve yeni bir yaşam biçiminin olduğu ekonomik merkezler konumuna gelmişlerdi.

Çevre ülkelerde ilk küreselleşme döneminde yeni işlevler yüklenen liman şehirlerine, önce merkez ülkelerin ticari sermaye gruplarının göçü başlamıştı. Sanayileşme sürecinde artan ticareti sürdürmek ve gereksinim duyulan hammaddeleri sağlamak için bu kez uzmanlaşmış nüfusun göçü öncelikli olmuştu. Bunlar çevre ülkelerin liman şehirlerine “sermaye-teknoloji-bilgi” aktarmaya başlamışlardı. Liman şehirlerinde yaratılan dinamizmle birlikte farklı etnik gruplar, bundan yararlanmak üzere süreç içinde liman şehirlerine gönüllü göçlerini sürdürmüşlerdi. Göçle birlikte çevre ülkelerin liman şehirlerinin toplam nüfusu içinde yabancıların büyüklüğü, önemli bir orana ulaşmıştı. “Bazı liman kentlerinin nüfusu çoğu kez muazzam bir artış hızı göstermişti. Beyrut'un 1800'lerde 10.000'nin altında olan nüfusunun 1914'te 150.000'ni aştığı, İskenderiye'nin de aynı yıllarda 15.000'den 300.000 çıktığı belirtiliyordu... Selanik 1800-1912 yılları arasında belki üç kat büyümüşü¹”. Ülkenin yerleşim alanlarının merkez şehre göre sıra-büyüklik değerleri zaman içinde hızla değişmiş önceliği liman şehirleri almaya başlamıştı. Liman şehirlerinin nüfusu, kendinden sonra gelen şehir nüfuslarından anlamlı bir şekilde farklılaşmış, bölgenin hâkim şehrine dönüşmüşlerdi.

İşgücü kaynağı farklı etnik gruplara dayalı gönüllü göçle birlikte çevre ülkelerin liman şehirlerine aktarılan kaynak ve teknoloji nedeniyle, şehirde iki değişim gerçekleşmişti. İlk olarak şehrin limanı çevresinde, gerisinde oluşturulan ticari ve yaşam alanları mekânsal olarak hızla büyümüşü. İkinci olarak liman şehirlerinin yapısal dokuları değişime uğramış, modern ve geleneksel olmak üzere ikili bir yapı oluşmuştu. Bu

¹ Keyder 1994, 137-140

yapının üst ve üst orta grubunu şehirde yaratılan ticari dinamizmden yararlanan yabancılar temsil etmeye başlamıştı.

Şehirde oluşan yabancı kökenli modern kesim, ticareti büyütmüş, sosyo-kültürel değişmeyi gerçekleştirmiş; uluslararası etkileşimin avantajıyla, ticari ilişkinin sürekliliğini sağlamıştı.

Çevre ülkelerin ticari, kültürel ve sosyal dönüşümünde önemli işlevi olan liman şehirleri bu süreçte ticaret şehirleri olarak da ünlenmişlerdi. Burada dikkatimizi dönüşümdeki farklılık çekiyor. Çevre ülkelerin ticaretle ünlenen liman şehirleri ilk küreselleşme döneminde Batı ülkelerinin liman şehirleri örneğinde olduğu gibi neden sanayi şehirlerine dönüşmemişti?

İlk küreselleşme döneminin başlarında Osmanlı İmparatorluğunun (Osmanlı) büyüklüğü üç kıtada beş milyon km²'ye ulaşmıştı. Bu topraklarda yaşayan nüfusun, üretici-tüketici özelliği bağlamında Osmanlı, sahip olduğu liman şehirleri nedeniyle Akdeniz ticaretinin merkezi konumuna gelmişti. Akdeniz'de büyüyen Osmanlı'nın eyaletler arasındaki ticaretin temel ulaşımı denizyolu ile yapılıyordu. İstanbul'un merkez olduğu yoğun ve yaygın bir ticaret ağı işlevsel olmuştu. Bu ticaret ağı, liman şehirleri üzerinden yürütülüyor, ürünler limanlardan diğer şehirlere dağıtılıyordu. Liman şehirleri aracılığı ile yapılan taşımacılık nedeniyle ordunun ve İstanbul'un ihtiyaçları karşılanıyordu. Eyaletlerden mal akışı sağlanıyor ve seferde orduya lojistik destek veriliyordu. Liman şehirleri Osmanlı'nın tedarik zinciri sistemi işlevini görüyordu. Oluşan bu ticaret ağı nedeniyle Osmanlı liman şehirleri Doğu ülkelerinin üretimiyle karadan besleniyor, Batı ülkeleri ile denizden ana hatlarla büyük limanlara bağlanıyordu. Hammadde ve değişik ürünler limanlar aracılığı ile kurulan ağla şehirlere dağıtılıyordu.

Osmanlı sisteminde, liman şehirlerindeki yaşamı kolaylaştırmak, güvenilirliği sağlamak, bilinirliğini yaygınlaştırmak amacıyla değişik yatırım kararları merkezden alınıyordu. Benzer şekilde liman şehrinin güvenliğini sağlayacak kurumsallaşma, Batı şehirlerinde olduğu gibi yerel olanaklarla değil merkezin kaynaklarıyla gerçekleştiriliyordu. Beklenildiği gibi şehrin ticaret işlevinden sağladığı parasal gelir, şehrin imarına, gereksinimlerine değil, liman kethüdası ya da şehrin voyvodosu tarafından doğrudan merkeze aktarılıyordu. Öte yandan liman gerisinde üretilen tarımsal mallar ile bunların katma değerli konuma getirilmiş ürünleri öncelikle İstanbul'a gereksinimi için gönderiliyordu.

Sanayileşme sürecinde, Avrupa ülkelerinin etki alanlarının yaygınlaşmasında çevre ülkelerdeki liman şehirlerinin önemli işlevi olmuştur. Avrupa ülkeleri götüktükleri politikalar aracılığı ile bu liman şehirlerinde bir tutamak noktası bulmuşlar, burada saçaklanarak büyümüşlerdi. Kendileri dışalımlarını-dışsatımlarını bu şehirler aracılığı ile yapmışlar, buraları denetlemişler, ülkelere kaynak aktaran yerleşmeler konumuna getirmişlerdi.

Araştırma konumuz olan İzmir, ilk küreselleşme döneminde Akdeniz liman şehirleri arasında ticaret bağlamında seçkin bir konuma ulaşmıştı. Şehrin Akdeniz çanağında ulaştığı bu seçkin ticari konumuna karşın iç ve dış dinamikler, İzmir'in Osmanlı döneminde endüstrileşmesinin önünü neden açamamıştı?

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde (1923-1945) şehre sanayileşme için gerekli kaynak aktarımı yapılamamıştı. Bunun ilk örneği yüksek eğitim örgütlenmesinde görülmüştü. Genç Cumhuriyet, İstanbul'daki yüksek eğitim örgütlenmesinin tekil örnekliliğini Ankara'daki eğitim yatırımları ile sonlandırmıştı. Ne var ki İzmir bu oluşumda hiç dikkate alınmamıştı.

Şehrin ticari yaşamında uzun yıllarda oluşan liberal tutum ve değerler bütünü, Büyük Buhran (1929) döneminde genç Cumhuriyet yöneticilerinin dünya görüşü ile ne derece uzlaşmıştı? İzmir'in endüstrileşme bağlamında ikincil konumda kalmasının nedenleri ne olabilir? Cumhuriyet hükümetlerinin şehirdekilere bakışı mı yoksa göç edenlerin yarış ve rekabetinden ötürü İzmir'in kaybettikleri mi? Etkileri farklı olmak üzere her ikisi olabilir mi?

Ticaret Şehrinden Sanayi Şehrine Dönüşümün Dinamikleri

Avrupa ülkeleri liman şehirlerinin ticaret şehrinden süreç içinde, sanayi şehirlerine dönüşümünü M. Weber değişik çalışmalarında, kendi dünya görüşü bağlamında ortaya koymuştu. O, Avrupa medeniyetinin eşsizliğini vurgulamış, oluşan kapitalizmin sahip olduğu özelliklerin başka hiçbir üretim biçiminde bulunmadığını savunmuştu. Weber'in kapitalizmden kastı, modern endüstriyel kapitalizmdi. Emsalsiz olan, öz olarak benzeri olmayan ya da biricik olan bu üretim biçimi değişik üretim biçimlerini kendine bağlayarak evrilmişti.

Tarihsel süreçte çeşitli toplumlar değişik nitelikteki ekonomik etkinlikler içinde bulunmuşlardı. Kapitalist ekonomi, değişim olanaklarının kullanılmasından kazanç bekleme ve barışçıl kazanç fırsatları üzerine kurulu bir eylem biçimi olarak ilk gelişimini ticarettten sağlamıştı. Böylece

kapitalizm akıldışı güduları dizginlemiş, ayırt edici özelliği olan kazanma hırsını öne çıkarmıştı². Weber, ticari gelirle sanayileşmenin gerçekleştiğine de vurgu yapmıştı.

Konumuz açısından Weber şehri, burjuvazinin kendi hukukunu ve idaresini geliştirdiği bir yer olarak tanımlamıştı. Bu nedenle şehrin dışındaki güçlerin şehrin iktisadi hayat üzerindeki etkilerinin en aza indirildiğini savunmuştu. Ticaret şehirlerinin oluşumu ve dönüşümü konusunda, şehre yukarıdan müdahale eden bir siyasi otoritenin yokluğunu vurgulamıştı. Bunun şehirlerarasında rekabetin oluşmasına, şehirde ticari-sanayi hayatın birbirini etkileyecek biçimde canlanmasına neden olduğunu görmüştü. Son olarak Batı şehirlerinde, şehrin vatandaşlarının dışı karşı kendi çıkarlarını savunabildikleri vatandaşlardan oluşan bir ordu kurabildiklerini ileri sürmüştü. Bütün bunları şehirde seçimle gelmiş bir otorite, hukuksal dayanağı olan bir arada yaşama bilinciyle yürütüyordu³. Bu bağlamda doğu-batı şehri ona göre ayrışıyordu.

W.W. Rostow sanayileşmenin ticari gelirle olan ilişkisini kabul etmiş; fakat öteki değişkenlerin de yarattığı ortak güçle gelişimin oluştuğunu ileri sürmüştü. Görüşünü 18. yy. sonlarındaki yeniliklerin, yeni teknolojilerin ekonomiye gerçek katkılarının bir akım halini almasına dayandırmıştı. Tarihi olarak, geçmişte değişik ülkelerde ve Çin'de icatlar olmuştu; fakat bunlar ender görülmüştü. Eski dünyanın ve geleneksel imparatorlukların bilimi, bir akım olarak teknik yeniliğe yol açmamıştı.

Rostow konuyu açıklamak için önce "Sanayi devrimi nasıl başladı?" sorusunu soruyor. Sanayileşmenin dinamiğini üç güç ilişkisi ile açıklıyor. Bunları: a-Merkantilist politikaların sanayi devrimiyle olan ilişkisi, b- Ticari devrim-sanayi devrimi ilişkisi, c- Bilimsel devrim-sanayi devrimi ilişkisi⁴ olarak sıralıyor. Çalışmamda Rostow'un bu açıklamalarını kısaca alıntılایacağım. Weber ve Rostow'un söylediklerinin İzmir'deki karşılıklarını bulmaya çalışacağım.

Rostow'a göre Merkantilist politika güden hükümetler, ortaçağdaki Avrupa ekonomisinin yapısı içinde bir mantığı olan küçük, kapalı pazarları ortadan kaldırmaya başladılar. Bu hükümetler genellikle savaş sanayini teşvik ettiler. Örneğin askerler için üniforma, silah, barut, savaş gemisi üretimine destek verdiler. Öte yandan girişimcileri döviz kazanmaları için

² Weber, 2003.

³ Weber, 1978.

⁴ Rostow,1970, 258-261

ticarete özendirdiler. Son olarak kendilerine yardım edebileceğini, güç ve kudretlerini artırabileceklerini gördükleri bilim adamları ile mucitleri krala özgü seçkinler topluluğunda (The Royal Society) yer almalarını sağladılar. Hükümetler bilim akademilerine büyük kaynak aktardılar. Böylece 18.yüzyılın sonlarında yeni teknolojilerin ekonomiye katkıları bir akım halini almıştı. Örneğin 18. yüzyılın ilk on yılında ortalama olarak İngiltere için onaylanmış 3 patent ve Fransa'da 6 icat kabul edilmişti. 1780'li yıllarda İngiltere için rakam yılda 54'e; Fransa için 22'ye ulaşmıştı.

Bunlar yalnızca yenilik adımlarını gösteren sembolik rakamlardı. Fakat ekonomiye düzenli bir akış olarak gelmekte olan teknik yeniliği temsil ediyorlardı. Bu örnekler hükümetlerin merkantilist politikalarının belirli yanlarını oluşturuyordu.

Rostow ticari devrimi, sanayi devriminin yaratıcısı olarak kabul ediyor. Ticaretten sanayiye kayan, sanayi devrimini başlatan girişimcileri yaratan olgunun, 17. ve 18. yüzyılın genişlemiş ticareti olduğunu ileri sürüyor. Rostow bu görüşünü istatistikçi Michael G. Mulhall tarafından geliştirilmiş ve 1892 de yayınlanmış, oldukça dikkate değer bir tablosuna dayandırıyor. Mulhall'ın tablosu, 1720 ile 1800 arasında, ticarete bir genişleme olduğunu ortaya koyuyor. Rostow ticaretteki bu genişlemenin, Avrupa'nın bütün devletleri tarafından olduğu gibi Amerika'daki sömürgele tarafından da paylaşıldığını belirtiyor⁵.

Ticaretin genişlemesi, Avusturya Okulu'nun sermaye teorisini kullanarak "genişliğine sermaye teşekkülü" diyebileceğimiz olaya yol açmıştı. Ticaretin genişlemesi aynı zamanda, şehir nüfuslarında (nüfussal dönüşümün ikinci evresindeki yüksek doğurganlığın sürmesi, buna karşın ölümlerin azalmasından kaynaklanan) anlamlı bir artışa neden olmuş, yeni teknolojilerin yayılmasını özel olarak etkilemişti⁶. Bu sanayileşme türü,

⁵ 18.yüzyılda başlayan ticarete dayalı ekonomik büyüme görel olarak günümüze göre düşük yıllık büyüme hızları ile gerçekleşmişti. Büyümenin nüfus ve ekonomik bileşenleri kabaca aynı hız düzeyinde olmuştur. Örneğin Avrupa'da 1700'de %0.1 düzeyinde olan nüfus ve ekonomik büyüme hızları 1800-1913 döneminde %1 düzeyine ulaşmıştı. Öte yandan 18. ve 19. yüzyıllardaki parasal istikrar da bu uzun dönemde sürmüştü. Enflasyon 1815'den 1914'e kadar nerede ise sıfır düzeyinde kalmış, devlet tahvillerinin faiz oranı ise oldukça yüksek (genelde %4-5 dolayında) ve büyüme hızının üzerinde seyretmişti. Bu durum Birinci Dünya Savaşı ile tarihe karışmıştı. Piketty 2015, 77-118.) Piyasada gerçekleşen bu istikrar hem merkantilist politika güden hükümetlere hem de yatırımcı ya da girişimcilere büyük yarar sağlamıştı.

⁶ Şehirlerde artan nüfusun refahı geçmişe göre farklılaşmıştı. Şehirlerde nüfuslanma ile başlayan, salgın olarak görülen hastalıklar gelişen bilimle sonlandırılmıştı. Çiçek hastalığı

herhangi yeni bir üretim fonksiyonu geliştirmemişti. Genişleme, esas olarak bütün yeni teknolojiler ile birlikte oluşmuştu.

Dış ticaretle, sanayi devriminin ilişkisini açıkça gösteren üç buluş (a- pik demirinin odun kömürü yerine kok kömürüyle üretilmesi, b- buhar makinesinin yapılması, c- pamuğun makineyle eğrilmesi) arasında bazı bağlar kurulmuştu. Rostow en kuvvetli ilişkiyi pamuğun makine ile eğrilmesinde görüyordu. Çünkü Avrupa'da tüketicilerin sağlık açısından yünlü kumaşlara göre daha çok istediği pamuklu Hint kumaşlarına karşı bir seçenek oluşturmak gerekiyordu. Bu nedenle tohumundan arındırılmış pamuğu eğirmek, pamuk ipliğinden kumaş dokumak çok kazançlı olabilirdi. Buharla çalışan makineler ile pamuk eğilmeye başlamış, pamuklu kumaş dokunmuş, tüketicilerin yüksek talebine yanıt verilmeye başlanmıştı⁷.

Rostow bilimdeki devrimin, sanayideki buluş ve yeniliğe yansımalarının en karmaşık ilişki olduğunu ileri sürüyor. O'na göre bilimdeki devrim, daha önce eski uygarlıklarda bulunmayan üç farklı boyutla ortaya çıkmıştı. İlişkinin başlangıç ya da ilk etkisi felsefi alanda olmuştu. Felsefi görüş, insanın kendisinin tabiatı anlayacağı, doğal olayları tahmin edeceği ve insan-doğa ilişkilerinde bu bilgileri ustalikle kullanacağı bir duruma getireceği fikrini ortaya koymuştu. İnsan-doğa ilişkisinde, insanın doğa üzerinde yeni bir iktidara sahip olabileceği duygusunu veren, tabiat kanunlarının matematikle araştırmanın bir karışımı sayesinde bilinebileceği şeklindeki yeni bilimsel görüş gelişmişti.

Bilimin ikinci etkisi yeni bilim adamlarının yalnız matematikçi değil, aynı zamanda araştırmacı ve deneyci olmalarından kaynaklanıyordu. Bu bilim adamlarının yeni aletlere ve alet yapıcılara gereksinimi vardı. Pompa,

için aşı geliştirilmişti. Avrupa'da milyonlarca insanın ölümüne neden olan vebayla ilgili her şey öğrenilmişti. Yiyeceklerde ve suda bulunan kolera bakterisi için gerekli önlemler alınmıştı. Yerel yönetimler evlere temiz su getirmiş, atık suları uzaklaştırmış, şehrin alt yapısını düzenlemişlerdi. Merkezi ve yerel yönetimler halk sağlığını kamusal bir sorumluluk olarak görmeye başlamışlardı. Davis, 2016,273-280.

⁷ Pamukta emek veriminin gelişimini Chapman, 100 lb (45.4 kg) pamuğu eğirmek için harcanan saati şöyle hesaplamış: 100lb pamuk eğirmek için 18. Yüzyılda Hind el değirmesi 50.000 saat; 1780'lerde Crompton'un eğirme makinası 2.000 saat; 1790'larda 100 iğlik eğirme makinası 1.000 saat; 1795'lerde güç kullanan eğirme makinaları 300 saat; 1825'lerde Robert'in otomatik eğirme makinesi 135 saat çalışarak bu üretimi gerçekleştirdiğini belirtiyor. (Chapman, 1977.) Bu verilerden görüldüğü gibi iplik eğiren parmaklardan, buharla çalışan makinelere geçişle birlikte üretim beklenmeyen bir şekilde artmış; insanlar buna büyük bir anlam yükleyip, konuyu sanayide bir devrim olarak adlandırmışlardı.

teleskop, mikroskop, termometre, barometre, saat vb. yapmak için bilim adamları âlet yapanlarla çalışmağa başladılar. Bilim adamlarıyla çalışan âlet yapımıcılardan biri, buhar makinesini yapan James Watt'tı. Bu tekil örnek değildi; başkaları da vardı. Bilimin bu pratik yanı, yeni olan köklü bir etki yaratmıştı.

Rostow'a göre bilimin üçüncü etkisi bilim adamları, mucitler ve iş adamlarının, emsalsiz olan, başka bir örneği olmayan seçkin kulüplerde birlikte toplanmaları, sorunları çözüme kavuşturma yolları üzerinde düşünce üretmelerinden kaynaklanmıştı. The Royal Society böyle bir kulüp olmuştu. İnsanın, doğayı kendi çıkarına ustalıklı kullanabileceği şeklindeki yeni fikir, birbirinin içine geçmiş bu bağlarla yalnız icatlara değil, aynı zamanda pratik yeniliklere evrilmeğe de başlamıştı⁸.

Bu topluluklar, bilimsel önermelerden çok yeni bilimin bütün çevresi içinde etkili olmuşlardı. Bilimin etkisi çok güçlü fakat dolaylı işliyordu. Bu dolambaçlı yolda bilim başta felsefi anlayış olmak üzere, araç yapanlarla kurulan bağlarla ve sözü edilen yeni kulüplerde yenilik akımının elde edildiği çevresel etkiyi yaratmış, şehirlerde bütünlük oluşturmuştu.

İzmir'in Ticaret Şehri Olarak Büyümesi

İzmir'in Osmanlı egemenliğine girmesi sonrasında ilk "Hakana Mahsus Arazi ve Nüfus Tahriri" 1528 yılında yapılmıştı. Bu verilerinden şehrin nüfusunu tahmin eden Kütükoğlu'na göre İzmir'in nüfusu 1300 civarındaydı. 1575 yılında yapılan ikinci yazımda kasabanın nüfusu 3,650'e ulaşmıştı. Osmanlı kayıtlarına göre kasabada bu dönem boyunca Rumlardan başka dine mensup nüfusun yaşamadığını da Kütükoğlu saptamıştı⁹.

1566'da Sakız adasının Osmanlı topraklarına katılmasından sonra, burada öteden beri ticaret yapan yabancı uyruklular ve yabancı devlet konsoloslukları yeni arayışa girmişlerdi. Bunlar Osmanlıdan almış oldukları ticaret yapabilir belgeleriyle İzmir'e ticari ağ ilişkileri temelinde iş yapmak için gelmeye başlamışlardı. Öte yandan Bağdat'ın el değiştirmesiyle birlikte İran ipek tüccarları kullandıkları ipek yolunu güvenli bulmadıkları için Halep-İskenderun yerine, Tokat üzerinden İzmir'e gelmeyi tercih etmişlerdi. Ticari yaşamda görülen bu değişimle birlikte, 1600'lü yılların başında İzmir, Osmanlı tarafından Anadolu'nun güvenli limanı konumuna

⁸ Bilimin ikinci ve üçüncü etkisinin değişik örneklerinin gelişimini; fakat bunların İzmir ve ülkemizdeki yokluğunu N. Eczacıbaşı kendi anılarında "Modern Gelişimin Anahtarı, 6. Bölüm" de değişik örnekleriyle anlatıyor. Eczacıbaşı, 2018.

⁹ Kütükoğlu 2000,1-12,.

getirilmişti. Örneğin İzmir'in bu konuma gelmesi öncesinde Çeşme gümrüğü mukataası geliri (684.667 akçe), İzmir'inkinden (80.000 akçe) çok yüksekti¹⁰.

İzmir'e ticaret için gelen Levanten nüfusun şehirde yarattığı dinamizmden yararlanmak üzere gelenlerle birlikte şehir büyümeye başlamıştı. Bu nedenle İzmir'de ticaretin boyutu dış dinamiklerin 1600-1914 dönemindeki denetim etkinliği nedeniyle artmıştı. Bu uzun dönem boyunca Avrupa'da sanayi devriminin başlaması, gelişmesi sürecinde, İzmir daha da göç almıştı.

Şehirde dış ticareti 1600'lü yılların başında şehre ticaret yapmak için gelen Latinler, Hollandalılar, Fransızlar, İngilizler, Ruslar başlatmıştı. Bunlara aracılık etmek için ise Rum, Ermeni ve Yahudi nüfus da bu süreçte şehre göç etmişti. Sanayi devrimi ile birlikte şehre ticaret yapmak için gelenler arasında İngilizler sayı ve nitelik bağlamında önceliği almaya başlamıştı. Yine bu döneme denk düşen yıllarda (1860 ve sonrasında) Yunanistan'da nüfussal dönüşümün ikinci evresi (yüksek doğum-düşük ölüm hızları) yaşanıyordu. Bu yıllarda adalar ile Yunanistan kıyılarındaki yerleşmelerde görülen hızla artan nüfus için İzmir çalışabilecekleri tek seçenek oluyordu. Bunlar dikkate alındığında süreç içinde şehirdeki yabancılar arasında en çok Rum nüfusun artışı gerçekleşiyordu. Ancak ticaret geliri bağlamında ilk sırayı İngilizler alıyordu. Şehrin sosyal yapısı içinde bunlar hem üst sınıfı oluşturuyor hem de ticaret kolonisinin önderi oluyorlardı. Rum nüfusun kentsel geliri ise hem türdeş değildi hem de büyüklük açısından Levantenlerle yarışacak düzeye geleliyordu.

Cumhuriyet öncesindeki ticari ilişkiler şehrin çok katmanlı sosyo-mekânsal yapısının yeniden üretimini, değişimini gözle görülür, elle tutulur konuma getirmişti. Serbestîye dayalı gelişen ticaret yanında Osmanlının geleneksele dayalı tutumların, davranışların kaynağı olan siyaset biçiminin sürmesi yereldeki çelişkileri, gerilimleri belirginleştirmiş; şehirde ikili bir yapı oluşturmuştu. Şehirde süregelen bu sınıfsal ilişkinin yapılanan öğeleri, yerleşmenin iç dinamikleri yanı sıra dış dinamiklerden de etkilenmişti. Şehirde gerçekleşen ticari ilişkilerin yeni iş merkezinde kurguladığı düzen, zaman boyutunda geleneksele karşı sömürgele ilişkileri egemen kılmıştı. Şehrin sosyal yapısının görece dengesi bu süreçte sürekli bozulmuş, yeniden kurulmuştu. Uzun yol ticaretiyle zenginleşen toplumda, sınıfsal ayrımlaşma artmış, sosyal yapının eğreti dengesini yeniden kurma uğraşısı sürekli gündemde olmuştu.

¹⁰ Kütükoğlu 2000, 286.

Sanayileşme süreciyle birlikte oluşan ikinci göç dalgasında merkez ülkelerin uzmanlaşmış insan gücü İzmir'e yönelmişti. Bunlar ilk göç dalgası ile gelenlerden çok farklı işlev yüklenmişti. İzmir'e aile şirketleri ya da kurumları aracılığıyla aktardıkları teknoloji, bilgi, sermayeyle, şehirde yeni bir sosyoekonomik yapı oluşmaya başlamıştı. Öte yandan yeni göçmenler merkez ülkelerdeki sanayinin hammaddelerini de Ege Bölgesinde arama-bulma yarışına girmişlerdi.

İç ve dış ticaretin artışına fırsat verecek ulaşım, haberleşme, banka, sigorta vb. yatırımlar, şehirde bunlar tarafından yapılmış, kısa zamanda hızla kurumsallaştırılmıştı. Şehirdeki değişim, bir yanıla çağdaşlaşma açısından istenenlerse bir yanıla da bağımlılığın habercisi olmuştu. Oluşan yeni sosyal yapı dinleri, dilleri, etnik kökenleri farklı olanları çoğulculuk temelinde bütünleştirmeye çalışmıştı. Göçle gelenler, şehrin belirli cep-lerinde, sosyal ilişkileri, dünya görüşleri, gelirleri, birikimleri, tüketimleri, kültürleri bağlamında birbirinden farklı olmak üzere yoğunlaşmıştı. Bu süreçte geleneksel ilişkiyi sürdüren yerel nüfus gruplarından kimileri yeni gelenlerle zaman içinde uyumu sağlamıştı. Bozulan sosyoekonomik dengeleri ölççeğinde çatışmayı sürdürenler de olmuştu.

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde yaşananlar ise "modernleşme projesi" bağlamında yürütülen "ulus devlet" siyasetiyle bütünleşmişti. Göç kavşağı olan İzmir'de yeni bir sosyal yapı, yine göçmen nüfusla, öncekinden farklı dış ve iç dinamik etkisinde yeniden oluşumunu gerçekleştirmiş; fakat şehir yine sanayi şehrine dönüşümünü başaramamıştı.

Osmanlı Döneminde Sanayileşme Sürecinde İzmir'in Önündeki Engeller

Merkantilist ekonomi politikası ekonominin ve devletin birlikte büyümesini, güçlenmesini sağlayacak temel bir araç olarak görülmüştü. Merkantilizm, içe karşı müdahaleci ve sanayileşmeci, dışa karşı ise korumacı bir ekonomi görüşü olarak uygulanmıştı. Merkantilizmde koloni sahibi olmak, bu kolonileri diğer ülkelerin rekabetine kapatmak önemli olmuştu. Koloniler ucuz ham madde kaynağı olarak görülmüş, buralardan alınan ham maddelerden üretilen katma değerli mallar yeniden koloni pazarına sürülmüştü. Koloniler süreç içinde merkez ülkelere bağımlı konuma getirilmişlerdi.

Merkantilist politika uygulamasıyla iktisadi farklılığı ülkesi lehine çevirebilen Batılı devletlerin tüccarlarının servet biriktirmesi hızla gerçekleşmişti. Her ticaret işlemi, potansiyel olarak sanayi sermayesine eklenmişti.

a-Kayıt Dışılık ve Yabancıların Denetimi

Konumuz olan ticaret şehri İzmir'in, sanayi şehrine dönüşmemesi önündeki ticari engelleri bu kısa açıklama sonrasında artık tartışabiliriz. İzmir'de 1600'lü yıllardan başlamak üzere ticareti yönlendiren, ticari sermaye birikimini sağlayanlar kimlerdi, amaçları neydi? Bunlar göçe kalkış noktasındaki devletleri tarafından desteklenen, ticari ağ ilişkisini sürdüren tüccar konsoloslar ya da burjuvalardı. Amaçları Avrupa'da artmaya başlayan nüfusun gıda maddelerini sağlamaktı. Şehirdeki örgütlenmeleri İngilizlerin ilk olarak kurdukları Levant Company ile başlamıştı. Bunu öteki devletlerin örgütlenmesi izlemişti. Bu tüccar konsolos-burjuvazinin tabii oldukları devlete ve onun politikalarına doğrudan bağlılığın, ticari sermaye birikiminde belirleyici bir etkisi vardı. Devletin, bireyin iktisadî davranışlarını etkilemesi sonucu bunların büyüyüp gelişmesi çevre ülkelerle olan ticari eylemle sağlanıyordu. İzmir'de bunun örneklerinden biri oluyor, Osmanlı bunlara vergi kolaylığı da sağlıyordu. Ticari sermaye birikimi çevre ülkelerin liman şehirlerinde olduğu gibi İzmir'de sanayileşmenin itici gücü olarak değerlendirilmiyordu. Darkot'a göre İzmir ticaretinden para kazanan yabancılar kazandıklarını gizliyor ya da ülkelere aktarıyorlardı. Bordeaux ve Amtersdam şehirlerindeki gibi ihtişamlı bir görünüm bu süreç içinde İzmir'de oluşmuyordu. Kayıt dışılığın büyüklüğünden ötürü, şehirde ticaretin döndüğü bu alana "süprütülük" adı verilmişti¹¹. Başka bir deyişle İzmir'den her şeyi süpürerek götürmeye başlamışlardı.

Yabancılar İzmir'den ipek, tiftik, yapağı, afyon, kitre zamkı, balmumu, palamut, kuru üzüm, incir, kök boya deri ve halı-kilim alıyorlardı. Bu ticaret önceleri daha çok tüccar-konsolos aracılığı ile yapılıyordu. Bu tüccar-konsolosların bağlı oldukları ülke sayısının on yedi olduğunu, kendilerine ait gemilerin gelişinin işaret fişeği ile belirtildiğini Evliya Çelebi seyahatnamesinde yazıyor. Gemilerden yük boşaltılması ya da gemilere yük yüklenmesi hep işaret fişeği ile yapılıyordu. Gece boyunca deniz nerede ise işaret fişekleri ile aydınlatılıyordu¹².

Deniz kıyısında sıralanmış olan tüccar-konsolos evlerinin arkası denize dönük yapılıyordu. Binaların alt katında mağaza ve depolar bulunuyor, üst katları ikamete tahsis ediliyordu. Evlerin arka tarafında

¹¹ Darkot, 1967, 1245-1246.

¹² Temizkan,-Akan, 2013, 19-39.

¹³ Kıray, 1972, 30-31.

¹⁴ Darkot, 1967, 1247-1259,

denize kadar uzanan bir avlu bahçe bulunuyordu¹³. Gemilere yükleme ve boşaltma, konsolos evlerinin arkasındaki sandallar ile gerçekleştiriliyor, kaçakçılık önlenemiyordu. Osmanlı tarafından Hıristiyanlara ticaret için verilen izin ve imtiyazlar, yabancılar tarafından sürekli kendilerine yönelik kullanılıyordu. Yabancı nüfusa karşı imtiyazsız ve savunmasız olan Türklerin bu koşullar altında İzmir'in ticari hayatında daha az yer almaları ve büyümemeleri doğal olmuştu¹⁴. 1600'lü yıllarda başlayan bu ticaret, İzmir'deki Türk ticari sermayesinin büyümesine herhangi bir katkı sağlamamıştı.

Kayıt dışılığın egemen olduğu bu sistemde ticari sermayenin büyümesi ya tüccar-konsolosların kendileri ya da bunların kalkış noktasındaki firmaları temelinde gerçekleşiyor; şehirdeki etkinlikleri artıyordu. Örneğin 1618 yılında yabancı tüccarlar ile Ermeni tüccarlar arasında ipek fiyatları konusunda çıkan anlaşmazlığı kendi aralarında çözümlenmeleri ticari sermayenin büyümesinin gücünü ve bunun denetim etkinliğini gösteriyordu. İzmir'de Fransız Tüccar Meclisi öncülüğünde İngiliz ve Hollandalı tüccarlar anlaşmışlar, Türk-Ermeni tüccarları ipek fiyatını indirmeye razı etmişlerdi. Zaman içinde İngilizler kendi seçtikleri temsilciler ile ipek depolarını denetlemeye başlamışlar (1727), nitelikli ipek bulunduran yerlerden mal almaya karar vermişlerdi¹⁵. Yabancılar yukarıda açıkladığımız merkantilist politikaları, hem arkalarındaki devletlerine güvenerek hem de ticari bağlamda oluşturdukları seçkin topluluğun etkin gücüyle uygulamışlardı. Osmanlı yönetimi İzmir'de buna müsamaha göstermiş, iç fiyat hadlerinin düşmesine seyirci kalmıştı. Yerel tüccarların örgütsüzlüğü ve devlet desteğini göremeyecekleri kanaatinin oluşması sonucu hem iç fiyat hadleri düşmüş hem de yabancıların denetimi kabul edilmişti.

b- Yabancılarla Yapılan Anlaşmalar

On altıncı yüzyıl sonlarından itibaren Osmanlı limanlarında Levantenler, Latinler, Ruslar vb. olmak üzere yabancı milletlerden gelen insanlar ticaretle uğraşıyordu. Bu uğraşının yetki ve sınırlarını belirleyen belge padişah tarafından kendilerine verilmişti. Her iki taraf arasında kararlaştırılmış hukuksal antlaşma (kapitülasyon), Avrupa devletlerine verilen ticari imtiyaz olarak aşağıdaki aşamalardan geçmişti.

¹⁵ Darkot, 1967, 1247-1259

- i) 1300-1569 döneminde İtalyan şehir devletleriyle (Ceneviz, Venedik, Floransa Napoli) anlaşma yapılmıştı.
- ii) 1569-1700 döneminde Fransa, İngiltere ve Hollanda ile anlaşma imzalanmıştı.
- iii) 1700-1783 döneminde gelişen Avrupa Devletleriyle anlaşma yapılmıştı.
- iv) 1783'de Rusya ile zorunlu olarak anlaşma imzalanmıştı.

-v) Son olarak 1838 yılında İngiltere ile ticaret anlaşması yapılmıştı¹⁶. Bu hukuksal sözleşmelerle vergi muafiyeti, konsolosların bulunduğu ülke kanunları dışında bir statüye sahip olması vb. ayrıcalıklar tanınmıştı. Tanınan bu imtiyazlar Avrupalılara, Osmanlı ülkesinden sınırsız hammadde sağlama, kendi mamul mallarını satma olanağı vermiş, bundan elde edilen ticari sermayenin değişik yollarla ülke dışına aktarılması sağlanmıştı¹⁷.

Yukarıdaki sözleşmeler, Osmanlının geleneksel yönetim biçimi açısından İzmir'de sağlıklı biçimde uygulanamamıştı. Örneğin Sığla Sancağının merkezi olan İzmir'e paşa ve subaşı ataması yapılmamıştı. Yüksek düzeydeki yöneticinin, şehirdeki ticaret yaşamını doğrudan denetlemeye kalkacağı, yüksek olan gelirin bir bölümünü kendi kişisel geliri haline getireceği varsayılmış, her yıl değiştirilen kadı yönetimi uygulanmıştı. Böylece İzmir, ticaretin serbestçe yapılabildiği bir şehir olmuş, kadı tarafından sağlanabilen (!) gelir devlet hazinesine girebilmişti. Ancak bunun sürekli düzgün işlemediği görülmüştü. Örneğin İzmir Voyvodosu Katipzade Mehmet Efendinin edindiği servetinin fazlalığı hem hayatına mal olmuş hem de tüm serveti hazineye gelir kaydedilmişti.

¹⁶ İnalçık 2016, 229-231

¹⁷ 1838 serbest ticaret anlaşması, ithal ürünlerin Osmanlı pazarını büyük ölçüde ele geçirmesi ile sonuçlanmış, geleneksel üretime büyük bir darbe indirmişti. Avrupa tüccarlarının Osmanlı hammadde ve ara mallarına yönelik artan talepleri ve bunun sonucunda gündeme gelen fiyat artışları, yerli imalatçıların hammadde temininde önemli darboğazlarla karşılaşmasına da neden olmuştu. İngiltere'nin Osmanlı pazarında artan rolünü, İngiltere'nin Osmanlı imparatorluğuna yönelik ihracat endeks değeri ve İngiliz ihracatı içerisinde artan Osmanlı payı incelenerek de görülebilir. Buna göre, 1827'de 100 olan İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik ihracat endeks değeri, 1839 yılında 256.1'e, 1850 yılında ise 842.6'a çıkmıştı. Diğer taraftan 1827 yılı itibarıyla Osmanlıya ihracatı, İngiltere'nin toplam ihracatı içindeki payı %1.44'tü. Bu oran 1838 yılında %3.99 ve 1850 yılında ise %6.06'ye yükselerek önemli ölçüde artmıştı. Böylelikle, İngiliz tüccarı Osmanlı tebaasından "en çok müsaadeye mazhar" tüccarla aynı statüye sahip olmakla kalmıyor, aynı zamanda "en çok müsaadeye mazhar yerli tüccar" sıfatını da kazanıyordu. Tengirşenk, 1940, 289-320.

c- Yabancıardan Gerekli Verginin Alınmaması

Tanzimat devrinde farklı adlarda alınan vergiler tek bir kaleme indirilmişti. Bu yeni vergi için bütün hane reislerinin mal, mülk ve gelirlerinin saptanması gerekmiş, bu nedenle “temettü” sayımına başlanmıştı. İzmir’de yabancı ülke vatandaşı olan ya da yabancı ülke vatandaşlığına girenlerinde vergi mükellefi konumuna getirilmeleri kararlaştırılmıştı. Çünkü 1847’de yabancıların ödemesi gerekli verginin 1840 yılından beri tahsil edilemediği görülmüştü. Yabancılar, Tanzimatın ilk yıllarında yapılan sayımda emlak, kira ve temettülerin doğru yazılmadığını savunarak, vergi ödemeyi reddetmişlerdi. Bu husus, önce Meclis-i Vâlâ, sonra Meclis-i Hass-ı Vükelâda görüşülmüş, birikmiş olan vergi borçlarının takside bağlanması uygun bulunmuştu. Ancak gerek birikenlerin gerekse bundan böyle tahakkuk edecek vergilerin zamanında ödenmesi için İzmir’de yabancı-lardan sözü dinlenir kimselerinde yer alacağı hususi bir meclis kurulması için irade çıkmıştı¹⁸. Osmanlı, İzmir’de ticaretle uğraşan, ticaretin kaymağını yiyenlerden, gerekli vergiyi almakta zorlanmış, onların ticari sermayesinin büyümesine, dışarıya aktarılmasına katkı koymuştu.

d- Yabancı Kurumların Egemenleşmesi

19. yüzyılın ortalarına kadar gemilerin yükleme-boşaltma yapabilecekleri bir rıhtım ve bunun ard alanı ile bağlantısını sağlayacak demiryolu ulaşımı henüz yoktu. Rıhtım ve alt yapı yatırımlarının yapılması yine yabancılar tarafından önerilmişti. Bu öneriler doğrultusunda İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba demiryollarının rıhtımla bütünleşmesi, dışalım-dışsatımın hızlandırılmasını ve büyütülmesini sağlayacak alt yapı yatırımları Osmanlının parasal güçlüklerinden ötürü yabancılar tarafından gerçekleştirilmişti. İzmir’de bankalar, sigorta şirketleri, gaz, elektrik, ulaşım, posta ve haberleşme gibi önemli kamu hizmet binaları rıhtım boyunca, denize bakan şekilde imtiyazlı Avrupa şirketleri tarafından yapılmıştı. Bu yatırımların inşaatı ve işletmesi sürecinde çıkarılan pürüzler Osmanlıyı hep zor durumda bırakmıştı. Örneğin başlangıçta kararlaştırılan rıhtım tarifesi sonradan yüksek bulunmuş, İzmir Belediyesine bırakılan %12’lik hak geri alınmıştı. Yabancılar, Osmanlının zor durumda olduğunu bildikleri için yaptıkları bir dizi oyunlarla limanın işletme hakkını 1952 yılına kadar uzatma başarısına ulaşmışlardı¹⁹.

¹⁸ Kütükoğlu 2000, 35-37.

¹⁹ Kütükoğlu 2000,233.

19. yüzyılın ikinci yarısında İzmir’de kurulan yeni ulaşım sistemi nedeniyle ticaret büyümüştü. Ticaretten gelen sermaye ile sanayileşmede önemli yol alan merkez ülkelerin İzmir’deki denetimi artmıştı. Kıray bu gelişimi şöyle betimliyor: Ege Bölgesi, tepesi İzmir olan bir ikizkenar üçgen şeklindeki coğrafi yapıdaki artı ürün İzmir’de toplanmaktaydı. Konsolos tüccarlar dış ticaretten çekilmiş yerini ticareti büyüten, kontrol eden yabancı ticari ve finans kurumları almıştı. Benzer şekilde han odalarından ticaretin mali yönünü düzenleyen sarrafların yerine bankalar ve sigorta şirketleri gelmişti. Ticaret kendi bütünlüğü içinde farklılaşmış ve yeniden bütünleşmişti. En büyük dış satımcılar, bankalarla iş yapan yabancı tüccarların şirketleri olmuştu²⁰. Hepsi yabancı olan bankaların, sigortaların, havagazı, tramvay, rıhtım ve demiryolu şirketlerinin, yabancı büyük şirketler ile birlikte yaptığı iş aynı amaca yönelmişti. Bankacılık sektöründe yabancı tekelinin oluşması, ticari sermayeye derinlik kazandırmıştı. Bankalar daha çok şehre getirilen tarımsal ürünleri ile uzun yol ticareti kanalıyla gelen malları alan Levanten tüccarlara kredi veriyordu. Levanten tüccarlar aldıkları bu kredilerle zaman içinde şehirdeki ve art alanındaki tüm işlemleri denetlemeye başlamışlardı. Bu işin öncülüğünü 1888’de İzmir’de kurulan İngiliz Ticaret Odası yapmıştı. Örgüt yerel aracılardan yükselmesini önlemiş, Osmanlı’nın yerel/merkezi yönetimleri ile ilişkilerini geliştirmişti. Kabaca başta İngilizler olmak üzere tüm yabancılar İzmir’de yaptıkları alım-satım oyunlarından elde ettikleri ticari sermayeyi ve alt yapı yatırımlarının gerek yapım²¹ gerekse işletme sürecinde kazandıkları parayı kendi ülkelerine finans kurumları ile aktarma başarısını göstermişlerdi. İzmir’den dışarı ile tüm bağlantılar çoğunlukla örgütlü biçimde gerçekleştiği için bunların ticari sermayesi yıllara göre artmıştı. Artan ticari sermayenin bir bölümü de büyük miktarda toprak satın alarak kapitalist işletmeye başlamıştı. Böylesi bir girişime Osmanlı’nın 1867’de Arazi Kanunnamesine yaptığı eklemeler fırsat veriyordu.

²⁰ Kıray 1972, 16-17.

Ayrıca Kıray ve Darkot; 1892 Vilayet Salnamesinde İzmir’deki bankaları; Osmanlı Bankası, Selanik Bankası, Atina Bankası, Midilli Bankası, Credit Lyonnais, Deutche Orient, Anadolu Bankası(Fransız) şeklinde belirtiyorlar. Sigorta şirketleri ise İzmir Osmanlı Sigortası, Union Française, La Fenic Esponal, Adriatica Sigorta olarak yer alıyor.

²¹ Alt yapı yatırımı sırasında para kazanmalarının örneğini Batı sermaye gruplarının şehrin ve bulunduğu bölgenin ekonomisine el koyması oluşturur. “Konak-Punta garı arasındaki iki tramvay hattı, bir kanalizasyon sistemi; rıhtım boyunca uzanan ortalama kırk metre derinlikteki adacıklar denizden kazanılmıştır. Bu toprakların satılmasıyla Rıhtımlar Kumpanyası yalnızca çalışma masraflarını amorti etmekle kalmadı, önemli bir gelir de elde etti” Bilsel 2008, 154. Keyder 2015, 23.

Sanayileşme sürecinde dünya ticareti, üretimin gereksinimlerine yanıt vermek üzere yeni örgütlenmelere yönelmişti. Sanayileşme sürecinde bilginin ve dayanışmanın sağlanması büyük şirketler açısından çok önemli olmuştu. Bu süreçte kurulan ticaret odalarının işlevi farklılaşmıştı. Örneğin ihracat işlemlerini, liman faaliyetlerini, yerel borsalardaki fiyatlar genel düzeyini ve mal miktarı ile kalitesini hızla öğrenmek bunların aracılığı ile mümkün olmuştu. Öğrenilen bilgilerin üyelere ve ilgili kurumlara zamanında bildirilmesi hızlanmıştı. Tüm liman şehirlerinde olduğu gibi İzmir’de de etkin iletişim ve taşımacılığı sağlayabilecek düzenli bir yapılanma oluşmuştu. İzmir rıhtımı 1867-1880 arasında yapılmıştı. Bu oluşum küresel ekonominin ulaşım ağ mantığına uygun olduğu için, İzmir’de ticaretten elde edilen kazancın, göçün kalkış noktasında değerlendirilmesini kurumsallaştırmıştı. Çağlar bunu şöyle tanımlamıştı: “İmparatorla uzlaşmanın ve piyasa egemenliğindeki küreselleşme koşullarında bir yönetim modeli oluşturmanın mümkün olduğu²²” görülmüştü.

e- Seçkin Toplulukların İşlevsel Farklılığı

Rostow’un Avrupa’nın sanayileşen kentlerinde kurulduğunu belirttiği seçkin toplulukların, İzmir’deki oluşumu da gerçekleştiriyor; fakat bunların amaçları farklılaşıyordu. İzmir’de, İngiltere konsolosunun öncülüğünde banka, sigorta, değişik şirketler ile ulaşım sektörü temsilcilerinin katıldığı bir seçkinler topluluğu zaman içinde oluşmuştu. Bu topluluğa Osmanlının ne merkezi ve yerel yöneticileri ne de Türk tüccarları girebiliyordu.

Seçkin topluluk üyeleri ağırlıklı olarak ticaret ve daha sığ düzeyde de sanayi burjuvazisinin Fransız modelini taklit ediyor, Avrupalı bir yaşam tarzı geliştiriyorlardı²³. Bu topluluğa, Levantenlere aracılık eden Rum ve Ermeni tüccarlar katılmadığı için, onlarda kendilerine özel seçkin topluluklarını kurmuşlardı. Bu toplulukların Avrupa’dakilerden farkı, yaptıkları ticarete özgü bilgi alışverişi, rekabet ve yarışma koşulları konusunda çalışmalarıydı. İzmir’deki bu topluluklar, Batı’daki toplulukların sanayileşme konusundaki işlevlerini İzmir’de daha sonraki yıllarda küçük ölçekte yapmaya başlamışlardı²⁴. İzmir ve çevresinde buhar gücünün

²³ Scchmitt 2008 129-130.

²⁴ Şehirde 1880-1910 döneminde temel sanayi halıcılıktı. Çünkü üretim Lonca denetiminden uzak ve dışsatıma yönelikti. İngilizler halı ipliğinin eğrilmesinden dış satıma kadar tüm üretim sürecini merkezleri İzmir’de olan altı büyük ticarethaneyi ele geçirerek egemenliklerini kurmuşlardı. Ham pamuğu tohumundan ayırmak üzere çırcır fabrikası gerek şehirde gerekse bölgede yine yabancılar tarafından kurulmuştu. İlk un

kullanıldığı yağ, un, çırçır fabrikaları, tarımsal ürünlerin işlenerek ihracına yönelik sanayi kuruluşları önem kazanmıştı²⁵.

Batıdaki seçkin topluluklar Rostow'un belirttiği gibi yapılarında nitelikli kişileri barındırıyor, bunlar kapitalizmin gelişmesi için ne yapılması gerektiğini tartışıyordu. İzmir'deki topluluğun ikili görevi vardı. Grup üyelerinden bazıları ithalat ve ihracata dayalı ticaretten daha çok nasıl para kazanabiliriz; elde ettiğimiz ticari kazancı vergi vermeden ülkelerindeki şirketlere nasıl aktarabilecekleri konusuna odaklanıyordu. İkinci grup ise Ege Bölgesindeki hammaddelerin nerede olduğunu saptıyordu. Buldukları hammaddeleri, çıkarmak, bunları İzmir limanı aracılığı ile Avrupa'daki işletmelerine gönderme konusunda çalışıyordu. Bu yapıların dayanak noktasını ise kapitülasyonlardan ve ticari anlaşmalardan kaynaklanan vergi muafiyetleri oluşturuyordu. Seçkin topluluğun üyesi olmayanlar da, bu koşullardan yararlanmak için kendilerini yabancı tebaa, konsolosluk çalışanı v.b. biçimde kayıt altına alıyordu. Kabaca İzmir'de ticaret ve hammadde üretiminden elde edilen tüm kazancın, vergilendirilmeden, sermayenin büyütülmesi amaçlanıyordu. Braudel'in deyişi ile elini sıcak sudan çıkarıp, soğuk suya sokmadan, ticari riski en aza indirgeyerek para kazanmayı sürdürmek istiyorlardı²⁶. Elde ettikleri ticari kazancı, tarım ürünlerini ve sanayi hammaddeleri işlemek için bireysel ya da firma düzeyinde sanayi yatırımına yönlendirmeleri İzmir'de bir risk almaları demektir. Kaldı ki bu girişimleri, göçe kalkış noktasındaki firma yatırımları ile hem rekabeti oluşturur hem de merkez ülkedeki ilk yatırımın maliyetinin karşılanmasını önleyebilirdi. İzmir'de ticareti yapanlar ve hammadde arayışını sürdürenler, yaptıkları işin riskini en aza indirerek şehirde görkemli yaşamayı seçmişlerdi. Topluluk üyeleri tarım malları ticaretinden, hammadde ihracatından ve finansal denetimden çok iyi para

değirmenin buhar makineleri ve değirmen taşları İngiltere'den getirilerek un öğütmeye başlamıştı. Özellikle yağ ve sabun üretimi için çok sayıda fabrika kurulmuştu. İzmir'de kurulan sanayinin gereksinimlerini karşılamak için yedek parça üreten 16 kuruluş vardı. 1913-1917 Sanayi sayımlarında saptanan değişik sektördeki 62 işletme yabancıların mülkiyetinde bulunuyordu. Yabancılar, Bölgeden çıkardıkları madenleri İzmir'deki şirketleri aracılığı ile ihraç ediyorlardı. Büyük Harp öncesinde Osmanlı bunlara el koydu. (Darkot 1967 1245-1248.

Tekeli, İzmir'de makine sanayindeki gelişmelerin başka sanayi kuruluşların da yoğunlaştığını ileri sürüyor. Örnek olarak 1885'de Darağaç'ta Şark Sanayi, 1912'de Halkapınar'da Pamuklu Mensucat ve 1910 yılında İngiliz tüccarların ordu için düşük kalite yönlü kumaş ve battaniye üreten şirketi kurduklarını yazıyor Tekeli 1992, 134-135.

²⁵ Martal 1992, 268.

²⁶ Braudel 1993.

kazanıyordu. Bu nedenle yapımı için tüm malzemelerini Batı ülkelerinden getirerek Buca ve Bornova'da yaptırdıkları lüks konutlarındaki üst yaşam biçimi, Avrupa'daki yaşamı hiç aratmıyordu.

İzmir'de Levantenlerin kurdukları bu seçkin topluluklara alınmayan Rum, Ermeni ve Yahudi cemaati benzer amaçlar için kendi seçkin topluluklarını kısa zamanda oluşturdular. Ne var ki bunlar ticaretten, Levantenler gibi para kazanamadıkları için bunların konutları liman gerisinde tüccar evleri olarak mekândaki boşluğu doldurmuştu.

f- Milli İktisat Stratejisinin Tutmaması

1900'lü yıllarda "İttihat ve Terakki" öncülüğünde "milli iktisat" stratejisi benimsenmiş, İzmir'de de ekonomik hayata Türklerin egemen olmasını sağlama çabaları başlamıştı. Şehirdeki ticaret ve yeni oluşan sanayi dallarını destelemek için banka ve şirketler kurulmuştu. Bunların yüzyılın ilk yarısı içinde ekonomik hayatta etkin olamadıkları Varlık Vergisi tahakkuklarında görülmüştü.

Büyük savaş öncesinde Levanten nüfusun yanı sıra bunların ülke pasaportunu taşıyan Ermeni-Rum tüccarların İzmir'den göçü, Osmanlının bu stratejisini çökertmişti

İzmir'de yukarıda belirttiğimiz Levanten nüfusun 1900-1910 dönemindeki toplamı Osmanlı sayım verilerine göre 53-55 bin arasında değişiyordu²⁷. Bunların çoğu levanten tüccarlara aracılık eden Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarlardan oluşuyor; fakat bunlar Batı ülkelerinden birinin pasaportunu taşıyorlardı. Levantenler ve bunlara aracılık edenler, göç sürecinde aktardıkları bireysel ve kurumsal ticari servetleri ile İzmir'e karşı yarışacakları, rekabet edecekleri Batı ülkelerinin ve Akdeniz'in liman şehirlerinden birine gitmişlerdi. İzmir'de yalnızca 2000 civarında Latin kalmıştı.

İzmir'de ticari hayatı yürüten aktörler İzmir pazarından çekilmiş, varış noktalarında rekabet ve yarışı sürdürecekları olarak işlevsel bir konuma sürdüregeldikleri kurumsal ilişkilerinden ötürü hemen gelmişlerdi. Milli iktisat politikasını yürüteceklerin önü kesilmişti. Çünkü alıcısı olan Avrupalı tüccarlar, öteki liman şehirlerine yönelmişler, İzmir'i gözden çıkarmışlardı.

²⁷ Karpat 2003 162-163.

Şehirde bu yıllardaki ekonomik durumu betimleyen Boratav üretimin %83'ünün gıda ve dokuma ürünlerinden oluştuğunu açıklıyordu. Her iki sektörde çalışanların oranı, tüm çalışanlar içinde %75 gibi bir orana ulaşıyordu. Osmanlı ekonomisinin, büyük ölçüde sanayisiz sayılabileceği, toplam sanayi ürün tüketiminin dış alımla karşılandığı bir görünümde olduğunu belirtiyordu²⁸.

g- Savaş Yıllarındaki Uygulamalar

Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda Avrupa ülkeleri ve İzmir'deki seçkin toplulukların işlevsel farklılığı bağlamında İzmir'de kurulan sanayi işletmeleri, Avrupa örnekleri ile boy ölçüşemeyecek biçimde gerçekleşmişti. Bu gelişimi 1915 Sanayi Sayımı verileri ortaya koymuştu. İzmir'de bulunan 62 sanayi kuruluşunu; gıda (23), dokuma (8), ağaç-tahta(9), kâğıt(11), kimya(8), deri(2) ve toprak (1) işletmeleri oluşturuyordu. Punta-Darağacı civarında kümelenen bu işletmeler, gıda, ambalaj, deri, hafif metal işleme tekstil gibi bölgesel gereksinime yanıt vermeye yönelik küçük sanayi kuruluşlarıydı²⁹. Söz konusu şirketlerin etnik gruplar açısından mülkiyetine baktığımızda Rum ağırlığı daha belirgin bir konumdaydı. Şehirdeki dokuz un fabrikasından en büyükleri olan yedisi Rumlarındı. Şeker üreten işletmelerin sahibi de Rumlardı. İzmir'in en büyük buz fabrikası yine bir Rum olan Atanasula'ya aitti. Diğer sektörler içinde durum değişmiyordu. Bu şirketlerin çalışan sayısı az olduğu gibi sermayeleri de çok büyük değildi.³⁰

Birinci Büyük Savaş döneminde Osmanlı İzmir'de yukarıda belirttiğimiz yabancılara ait bazı işletmeleri almış, el koymuş ya da bazıları işletme dışında kalmışlardı. Savaş koşullarında Osmanlı'nın yabancılara uyguladığı satın alma, el koyma ya da kapatma eylemi, hukuk temelinde güvensizlik oluşturmuştu.

h- Edinilmiş Mesleği Sürdürememe Korkusu

Çevre ülkelerde sanayileşme sürecinde görülen engellerden biri de çalışanların edinilmiş mesleğini, yeni teknolojiyle yapılanlara karşı sürdürmememe korkusu nedeniyle yaptıkları eylemler olmuştu. İzmir'de bunun ilk örneği ulaşım sektöründe görülmüştü. Demiryolu ile taşımacılığın başladığı yıllarda, hayvan gücü ile taşımacılık yapan kervan sahipleri, demiryolu taşımacılığına karşı istenmeyen bir dizi olayı başlatmıştı. Benzer olaylar

²⁸ Boratav 1987.

²⁹ İstanbul Sanayi Odası, Türk Sanayi,2002, 28 ve Ökçün 1984.

³⁰ Serçe 2010, 34-35.

ticaret ve üretim sürecinde de görülmüştü. İzmir'de dış satım için kuru üzüm, incir v.b. nin içine konulduğu tahta sandıkları üreten marangozlar loncası, kendilerinden bağımsız üretim yeri açmaya girişen İngiliz girişimciler ile çatışmışlardı. Çatışma iki yönlü gelişmişti. Böylesi bir girişimi, Lonca yönetimi piyasada haksız bir rekabetin oluşmasına neden olacağını açıklamış, merkezi yönetime şikâyet etmişti. Bu süreçte İngiltere'den getirilen makine aksamaları, Lonca yönetimin önderliğinde, örgütün üyeleri tarafından parçalanmıştı. Merkezi yönetim bu konuda Lonca yönetimini haklı bulmuş, girişimleri durdurmuştu. Bu olay İzmir'de boyama, basma, halı-kilim dokuma gibi alanlarda da kendini göstermişti. Yabancı girişimciler özellikle dokuma konusundaki sorunu kırsal kesimdeki aile işletmelerini örgütleyerek sorunu çözmüşlerdi.³¹ Merkezi yönetimin ve Lonca sisteminin hantal yapısı, değişik sektörlerde yapılacak sanayi yatırımlarını engellemişti. Bu ve benzeri olaylar ile savaş yıllarında hukuksal güvencenin çiğnenmesi Osmanlı'nın son döneminde yabancıların sanayi yatırımlarının önündeki engeli oluşturmuştu.

Sanayileşmenin İtici Gücü Olarak Eğitim

Yeni sanayi dünyasının sosyoekonomik ve kültürel değişimini yaratan teknoekonomik paradigmanın arkasındaki temel güç mühendislerin, teknik elemanların, mucitlerin eğitime dayanıyordu. Bu yeni ve farklı eğitilmiş insanlar tarafından alınan patentler 18. yüzyıl boyunca Avrupa'da baş döndürücü bir hızla artmıştı³².

Sanayileşme ile birlikte İzmir'e göçün artışı şehirdeki eğitim etkinliğini yeni bir düzleme taşıyordu. Ancak eğitim kurumunun 1820-1850 döneminde yabancılarla başlayan İzmir'deki bu etkinliği yalnızca ortaöğretim düzeyinde örgütlenme şeklinde gerçekleştiriyordu. Örneğin şehirde Rumların ticaret lisesi, Ermeni Gregoryen, Katolik ve Protestan topluluklarının okulları, İngiltere ve Avusturya'nın ticaret okulu, Fransız ve İtalyanların şehrin değişik semtlerindeki okulları ve Amerika'nın lise düzeyindeki okulu açıyordu³³. Osmanlı'nın medrese eğitim kurumları yanında İzmir rüştiyesi uzun süre tek Türk okulu olarak eğitimi sürdürmüştü. Bunu Sanayi Mektebi, öğretmen okulu (kız-erkek), Kız Rüştiyesi, Şimendifer Mektebi, İzmir Sultanisinin açılması izlemiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde Menba-ıFüyuzat, Şark İttihat ve Terakki mektepleri

³¹ Kurmuş 1982, 99-102.

³² Türkcan 2009.

³³ Yurt Ansiklopedisi 1981 ve Georgelin 2008 75-99.

eğitime başlamışlardı³⁴. Öğretmenlik ve ticaret şubeleri olan beş lisede de eğitim sürdürülüyordu. Şehirde yerli ve yabancı orta öğretim kurumlarını bitiren öğrencilerin devam edebilecekleri teknoloji enstitüleri, yüksek ticaret okulu ve üniversite bulunmuyordu.

Yabancı uyruklular sorunu, çocuklarını kalkış noktasındaki yüksek eğitim kurumlarına göndermekle çözmüşlerdi. Örneğin Rumlar İzmir'deki orta öğrenim kurumlarından mezun olanları, destekleyici programlarla Atina üniversitesine gönderiyorlardı. Burada bir sorun çıkmıyordu. Yunan maarifi, İzmir'deki eğitim kurumlarının denkliğini tanımıştı. "İzmir'deki okullar denklik bağlamında kabul görünce, İzmirli Rumların referans olarak gördükleri eğitim kurumu Yunan eğitim sistemine bağlanmış oldu"³⁵ Başta öğretmenlik olmak üzere tıp, hukuk, eczacılık, veterinerlik, tarım gibi alanlarda eğitimini Atina Üniversitesinde tamamlayanlar İzmir'e ya da Ege Bölgesine geri dönüyorlardı.

Levanten nüfus dış ticaretle uğraştığı için, bunların okulunda eğitimin temelini ticari kültür ve malların değerini paraya dönüştürme teknikleri oluşturuyordu. İzmir'de kendi etnik grubunun ticaret lisesini bitiren gençler, ülkelerindeki yüksek ticaret okullarına gönderiyorlardı. Bu yüksek okullarda okuyan öğrenciler staj dönemini İzmir'de İngiltere Konsolosunun düzenlediği bir program içeriğinde yapıyorlardı. Braudel bu eğitimi gören ve stajı tamamlayan levanten öğrencilerin daha başarılı olduklarını, gelen gemideki malları değişik paralar cinsinden sahiplerine sorunsuz teslim ettiklerini belirtiyor³⁶.

İzmir'de ortaöğrenim gören yabancı öğrenciler, ülkelerine yüksek öğrenim için gittiklerinde, Batının entelektüel referanslarıyla yetişiyorlardı. Bu tür bir eğitim, gençleri Osmanlıya yabancılaştırıyor, ülkenin sanayileşme sorunlarını tartışmasına yöneltmiyordu. Dahası bu tartışmayı şehirde değişik alanlarda sürdürebilecekleri Türkçe dili, İzmir'deki okullarının eğitim programında yer almıyordu. Kabaca yabancı okullarının temel amacı öğrencilere Türkçe dışında değişik dil becerisi kazandırmak, kendi kültür ve ticaret ilişkisini dinleri bağlamında öğretmek oluyordu. Şehirde bu eğitimle gerçekleşen değerler sisteminin tepesinde teknolojisi, ekonomisi ve değişik alanlardaki üstünlüğü ile Batı yer alıyordu. Böylece M. Weber'in üzerinde durduğu kapitalist ekonominin muhasebe, ticaret, finans tekniklerinin öğrenilmesi, uygulanması Hıristiyanlık görüşü ile

³⁴ Arıkan1992, 222.

³⁵ Georgelin 2008,124.

³⁶ Braudel 1993.

bütünleştiriliyordu. Yetiştirilen genç kuşağın, ticaret bağlamında Batı ile sıkı ilişkileri olan İzmir'de ekonomik yaşamın yeni aktörleri olması sağlanıyordu. Bu nedenle Levanten nüfusun büyüklüğü durağan bir konuma gelmiş, Batıdan olan göçler sonlanmıştı. Beklenildiği gibi yetişen bu yeni kuşak Batının sömürgeci ekonomik düzeninin ticaretle sürmesini sağlıyor, Osmanlının sanayileşmesini ise öteliyordu.

Batının sanayileşme sürecinde Osmanlı eğitim sistemi İzmir'deki gençlere yabancılar gibi farklı seçenek sunamıyordu. Osmanlının yükseliş döneminde önemli işlevi olan medrese eğitimi zamanla bu işlevini yitirmişti. Özellikle matematik, biyoloji ve yabancı dil öğretimi boşlayan medrese eğitimi, öğrencileri yükseköğretime hazırlıyordu. Osmanlı döneminde İzmir'de 33 medrese³⁷ bulunmasına karşın, buradan mezun olanların şehirde gidebileceği yüksek eğitim kurumu yoktu.

İstanbul'da bulunan saray okulları örneği, İzmir'de merkezi yönetimle ilgili örgüt üyelerinin azlığı yüzünden açılmamıştı. Öte yandan merkezi yönetimin sosyal sistemi sürdürme, güvenliği sağlama açısından açtığı askeri okul açısından İzmir hiç şanslı olmamıştı. İzmir'deki eğitim örgüt yapısı, Osmanlı'daki reform yıllarında sanat okulu ve yeni sivil okulu hareketi ile geleneksel eğitimin dışına taşabilmişti³⁸. Yeni sivil okul eğitimi Fransız eğitiminden alınmıştı. İzmir'deki sosyal yapıda Fransızcanın etkinliğinden ötürü, yeni okullarda yabancı dil olarak Fransızca konulmuştu. Beklenildiği gibi bu okullardan çıkanlar İzmir'deki yeni hayatın içine katılamadıkları gibi sanayileşme konusunda da becerikli olamamışlardır.

Uyanış dönemlerinde tercümenin rolünü inceleyen Ülken, Batı'daki sanayileşme öncesinde Yunan ve İslam ilim araştırmalarının (aritmetik, cebir, fizik, tıp ve tabiat bilimleri) önemli bir kısmının Batı dillerine tercüme edildiğini, Batının uyanışında etkili olduğunu vurguluyor. Ülken buradaki başarıyı ya da milli teşekküllerde uyanışa neden olan gelişmeyi iki nedene bağlıyor. İlk olarak tercümenin, fikrin sürekliliğini sağladığını belirtiyor. İkinci olarak milli uyanışlarda önemli noktanın dil sorunu olduğunu, bütün fikri üretimin ana dille ifade edilme amacının temel alındığına işaret ediyor³⁹. Konuyu ülkemiz açısından değerlendiren Ülken; “ memleketimizin Garplılaşması için beklediğimiz hakiki tercüme faaliyetine nazaran, yapılan şeyler çok eksik ve zayıftır. Çünkü evvela, Tanzimat'tan

³⁸ Aktepe1992,85-99,.

³⁸ Başgöz 1968, 21-40.

³⁹ Ülken 2016, 267-274.

sonra yapılan tercümelelerin büyük bir kısmı dağınık ve tesadüfdür. Onların ne için, hangi fikirlere bağlanarak intihap edildiklerini tayin etmek kabil değildir”⁴⁰. Ülken’in bu açıklamaları çerçevesinde konuyu İzmir açısından değerlendirdiğimizde iki nokta ilgimizi çekiyor. İlki İzmir’de tercüme işinin başarısız olduğu oluyor. İkincisi ise milli uyanışta önemli olan dil sorununun İzmir’de önemsenmediği görülüyor. Şehirde sürdürülen eğitim etkinliğinde kullanılan alfabe sayısının bir elin parmak sayısını geçmesi fikri üretimin ana dille (Türkçe) ifade edilme amacını ötelemiş oluyor. Başka bir anlatımla şehirde yaşayan genç nüfusun sanayileşmeyi gerçekleştirecek amaç doğrultusunda eğitilmediği, ders kitaplarının tercüme edilmediği anlaşılıyor. Buna karşın etnik grupların kendi dünya görüşlerine göre eğitimi göçe kalkış noktası eğitim düzeneğine göre planladıkları ve sürdürdükleri görülüyor.

Şehirdeki bu eğitim örgütlenmesine bağlı olarak İzmir’de gelişen sanayileşme tamamen yabancı girişimcilerin yaptığı yatırımlara bağlı kalıyordu. Şehirde 19.yüzyılda temel üretim halıcılık ve dokumacılık olmuştu. İngilizlerin 1860’lı yıllarda kurduğu çırçır fabrikası sonrasında 1880’de halı ipliğini eğirecek makineleri getirmeleriyle birlikte, İzmir’de bu sektörü ellerine geçirmişlerdi. Buğday, arpa, mısır v.b. ni öğütecek un değirmeni için, makine ve değirmen taşları İngiltere’den getirilmek üzere 1850’de açılmıştı. Pamukyağı fabrikası 1910 yılında kurulmuştu. Halkapınar’da 1913 yılında bira üretimi başlamıştı. Yedek parça üreten işletmeler yabancılar tarafından işletmeye açılmıştı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı bunların büyük bir kısmına el koymuş ya da satın almıştı⁴¹.

Cumhuriyet’in Kuruluş Dönemindeki Gelişmeler

Lozan Konferansının kesintiye uğradığı dönemde yapılan Türkiye İktisat Kongresi kararlarını Boratav aşağıdaki gibi değerlendiriyor. Yeni dönemle birlikte liberal iktisat politikalarının izleneceği; yabancı sermayeye karşı olumsuz bir tavır takınılmayacağı; ancak “milli iktisat” politikalarının temelini “Türk unsurunun” oluşturacağı şeklinde belirtiyor. İttihatçıların, Osmanlı’yı taşımaya çalıştıkları; fakat başarılı olamadıkları Milli İktisat görüşü benimseniyor. Kabaca yerli tüccar ve Türk-Müslüman burjuvazi yaratmak öncelikli oluyor. Yaratılmak istenen bu sınıfın temsilcileri Kongre boyunca, Cumhuriyet yönetiminden ciddi koruma

⁴⁰ Ülken 2016, 259.

⁴¹ Peker 2001. Ve Yurt Ansiklopedisi 1981.

önlemleri istiyor. Örneğin üretilen ürünlerde koruma, üretilemeyen ürünlerin dış alımında sıfır gümrük alınması öneriliyor⁴².

Türkiye İktisat Kongresinde, Tüccar Grubu “Tedrisat-ı İktisadiye” önerisini getiriyor. Bu öneri İstanbul Ticaret Mekteb-i Aliyesinin yönetim biçiminin nasıl olmasını temel alıyor. Türkiye’nin bölgesel ticaretini yönlendiren İzmir’de böyle bir okul açılması ise hiç tartışılmıyor. “Hükümet- Tüccar- Yüksek Okul” üçlüsünün çabaları ile İzmir’de bilgi üretilmesi, bunun uyarlanması, uygulamaya konulması, oluşumun kendi iç dinamikleri ile evrimleşmesi, giderek kurumsallaşması üzerinde durulmuyor. İzmir’de sanayileşmenin itici gücü olan eğitim kurumunun oluşumu, kurumlaşması sorunsal gündemde yer almıyor.

Yüksek eğitimin İzmir’de örgütlenmesi Cumhuriyet’in kuruluş döneminde (1923-1945) de tartışılmıyor. Bilindiği gibi eğitim ve öğretim tüm yönleriyle bir bütünü oluşturur. Burada yokluğunu sorguladığım şehirde tek başına bir yükseköğretim kurumunun yokluğu olmuyor. Şehirde mevcut olan bilgi yığınının eklemleme yapacak, şehrin tüm yönleriyle denetici işlevini artıracak, üretimini çeşkleştirecek, bunları tüm yönleriyle açıklayacak düşünce bütünlüğünün üretilmesine gereksinim duyulmaması konusu oluyor. Şehirde, Avrupa sanayi şehirlerinde olduğu gibi seçkin toplulukların oluşması, akademik çalışmanın başlatılması için gerekli kaynağın sağlanması düşünülüyor.

Şehirdeki ekonomik yaşam uzun süren savaşların yarattığı koşullardan ötürü, Cumhuriyet’in Kuruluş döneminin başında nasıldı? Daha Büyük Savaş başlamadan önce şehirdeki ticari hayatın önemli aktörleri, kendi seçkin topluluklarında edindikleri bilgilerle İzmir’deki işlevlerini sürdürebilecekleri öteki liman şehirlerine göç ettikleri yukarıda belirtilmişti. Yine aynı tarihler ve sonrasında Selanik’in kaybı ile birlikte bu şehirde ticaret ve dokumacılık ile uğraşan Müslüman ve Yahudi nüfus da İzmir’e göç etmişti. Savaş yılları olduğu için gelenlerin sayıları, servetleri konusunda kayıtlı bir bilgi oluşmamıştı. Ancak bu nüfusun Cumhuriyet döneminde İzmir ekonomisi üzerinde değişik alanlarda etkinliğinin sürdüğü görülmüştü.

İzmir’den göç konusunda şehrin ticaretinde ikinci derecede aktör olan Rum ve Ermeni tüccarlarda, Levantenler gibi bir davranışı benimsemişlerdi. Ticari ağ ve dinsel-etnik ilişkileri içeriğinde ilişkilerini sürdürmüşlerdi. Öncelikli olarak liman şehirleri olmak üzere Avrupa ve Amerika’ya göç etmişlerdi.

⁴² Boratav 2000,13-17.

Şehirden bu ikinci grubun göç dalgasını Lozan'da Yunanistan'la Türkiye arasında imzalanan "Türk-Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması" sonucunda şehirli Rum nüfusun zorunlu göçü izlemişti. Zorunlu olan bu göçe katılmak istemeyen Rum tüccarlardan bazıları, Mübadele Anlaşmasında İstanbul doğumlulara tanınan ayrıcalıktan ötürü, nüfus kütüklerini İstanbul'a taşımışlar ve İzmir'den göç etmişlerdi.

Benzer göç dalgasının öteki boyutunu Ermeni nüfus gerçekleştirmişti. İzmir'in ticaretle büyüdüğü dönemde şehre göç eden, kalkış yerleri Osmanlı mülkü ya da İran, Hindistan olan Ermeni nüfusun bir kısmı bu belirsizlik döneminde Avrupa'ya ya da Amerika'ya göç etmişti. Yaşamını İzmir'de sürdürenlerde olmuştu. 1915 tehcirinden pek etkilenmeyen İzmir'deki Ermeni nüfus, İzmir'in Yunan işgali sırasında yaptıklarından ötürü⁴³, yurt bellediği bu şehirden 1923 sonrasında göç etmişlerdi. Sonuç olarak İzmir'de sanayileşmenin oluşumunu sağlayacak yabancı kökenli ticari sermaye sahibi iyice azalmıştı.

İlk Büyük Harp öncesinde, sırasında ve sonrasında gerçekleşen bu göçler, İzmir'in, uzun yıllarda oluşturduğu Ege adalarına olan ticari erişimini engellediği gibi, Avrupa ve Yunan liman şehirlerinin etkin ticari yarışını, rekabetini de başlatmıştı. Kabaca şehrin uzun dönemde birikimi olan şehir ve ticaret kültürü kısa zamanda İzmir'den gitmiş; geride korunacak, taklit edilecek bir şey kalmamıştı.

İzmir'deki ekonomik yaşamda gerçekleşen boşluğu kimler doldurmuştu? Osmanlı döneminde İzmir'de ticaretle uğraşanlar, İzmir'den farklı dönemlerde göç edenlerle ticari ilişkisi olan ya da bu ilişkiyi kurabilen Türk ve Yahudi nüfus boşluğu doldurmada etkin olmuştu. Bunlar içinde 1910'lu yıllarda başta Selanik olmak üzere Balkanlardan gelen ticaret ve dokumacı nüfus önceliği almıştı. Yeni oluşumun, İzmir'i, bölgeyi ve ülkeyi eskisi gibi temsil etmediği açıkça görülüyordu. Bu durumun Osmanlı'dan devranılanın bir yoksulluk mirası olduğunu Mustafa Kemal Paşa " Memleket baştan sonuna kadar viraneliktir. Milletın yolu yok, serveti yok, hiçbir şeyi yok. Bütün millet acınacak bir yoksulluk içindedir"⁴⁴ şeklinde açıklıyordu. Benzer vurgu 1927 yılında basılan Türkiye haritasında da görülüyordu (Harita1).

⁴³ Peker 2005, 1017.

⁴⁴ Kocatürk 2007.

İzmir'deki yeni oluşumun aktörleri ekonomik bağlamda ne yapmışlardı? Özellikle önceki dönemin göç eden aktörlerinin dış rekabeti yanı sıra İstanbul'a göç eden Rumların iç rekabeti bu dönemde hemen başlamıştı. Bu nedenle İzmirli tüccarlar, dışalımın büyük bir kısmını İstanbul tüccarlarına kaptırmıştı. Göç eden Levantenlerin, İzmir'den tanıdığı İstanbul'a göç eden Rumlarla yaptığı ticari işbirliğinde İstanbul öne çıkmıştı. Bu yarış ve rekabette İzmir geride kalmıştı.

Harita 1: 1923 Cumhuriyet'i yoksun ve bitkin bir köylüler ülkesinde geri kalmışlığı aşabilme davası, iddiasıdır. (Kaynak: Kitaphane-yi Sudi, İstanbul, 1927)

Yarış ve rekabetin büyüğü dış dinamik kaynaklı olmuştur. İzmir'den yapılan dış satımın %92'ni tütün, pamuk, kuru üzüm, incir, afyon, halı, arpa, meyan kökü, meşe palamudu, zeytin, zeytinyağı, sabun oluşturuyordu⁴⁵. Bu ürünlerin başlıca alıcıları Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda, ABD ve Belçika'ydı. Bu ve benzeri mallar Avrupa liman şehirlerine yalnızca İzmir'den değil öteki Akdeniz liman şehirlerinden de geliyordu. Akdeniz, Avrupa ve ABD'deki liman şehirlerindeki denetimi, İzmir'den göç eden birincil tüccar aktörlerin bağlı oldukları kurumlar uzun yıllardır yapıyorlardı. Yarış ve rekabet yoğunlaştıkça, malların fiyatları kısa zaman içinde farklılaşmış, İzmir çıkışlı mallar ikincil konuma düşmüştü. Örneğin ABD firmaları, uzun yıllardan beri İzmir'den mal almışlardı. İzmir'deki birincil-ikincil aktörlerin ABD'ye göçü ile birlikte 1920'li yıllarda Kaliforniya'da Türk üzümüne karşı ABD hükümetinin korumacı önlemler almasını sağlamışlardı. Bu nedenle İzmirli tüccarlar bol miktarda mal sattıkları geniş ABD pazarını kaybetmişlerdi. Mal satamamaktan ötürü

⁴⁵ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, 1929, 102.

fiyatlarda gerçekleşen düşüş hem İzmirli tüccarları hem de İzmir limanının denetimindeki üreticileri etkilemeye başlamıştı. Bu etki 1929 Buhranı ve sonrasında daha anlamlı olmuştu.

Bu ve benzeri olaylar nedeniyle İzmir hem liman şehri özelliğini kaybetmeye başlamış hem de Ankara'nın kendinden beklediği başarıyı gösteremez olmuştu. Dünya ekonomisinin oluşturmaya çalıştığı yeni denge yarışında İzmirli tüccarlar, İzmir'den göç eden ticari bilgi ve beceri sahiplerinin kurumsal etkinliğinden ötürü ikincil konumda kalmışlardı. Başka bir anlatımla ticari sermayenin, sanayi sektörünü geliştirdiği görüşü gerçekleşmemişti. Bunun görünümü 1927 Sanayi Sayımında aşağıdaki gibi saptanmıştı.

Sayıma göre Türkiye'de 65 245 işletmenin varlığı ve bu işletmelerde çalışan işçi sayısının ise 256 855 olduğu bulunmuştu. Söz konusu işletmelerin çoğunluğunda (%79) 1-3 arasında işçi çalışıyordu. Mevcut işletmelerin sanayi alanında çalışan işçi sayısı İstanbul'da 42 582, İzmir'de 27 281 ve Zonguldak'ta 11 325 olarak saptanmıştı. Büyük buhrana kadar özel kesim çeşitli teşviklerle desteklenmiş; fakat girişimcilerdeki egemen görüş olan ithalatçı karakter, üretici karaktere dönüşmemişti⁴⁶. İzmir için Çizelge 1'deki veriler bunun tipik örneğini oluşturuyordu. Tarım ve hayvancılığı dışarıda bıraktığımızda sanayideki işletme sayısı 1700'e, çalışan işçi sayısı ise 10 000'in altına düşüyordu. Kabaca şehrin ve denetimindeki bölgenin gereksinimi olan tüm sanayi ürünleri dış alımla sağlanıyordu. İzmir'de ticaret kaynaklı yeterli bir sermaye oluşmadığı için, sanayi yatırımı istenilen düzeyde gerçekleşmemişti.

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan İzmir'de büyük ölçekli üretimde bulunanlar yararlanmıştı. Bunlar arasında kökleri kısmen Osmanlı'ya dayananlarda vardı. Daha çok tekstil ve halı dokumacılığı yapan Şark Sanayi Kumpanyası, İzmir Pamuklu Mensucat, Şark Halı Kumpanyası, Kula Mensucat bu dönemin korumacı devlet politikaları nedeniyle büyümüşlerdi⁴⁷.

⁴⁶ Kuruç 2013

⁴⁷ Yurt Ansiklopedisi 1983,4341.

Çizelge 1: 1927 Sanayi Sayımına Göre İzmir'deki İşkollarının Sayısı ve Bu İşletmelerde Çalışan İşçi Sayısı

İşkolu	İşyeri Sayısı	Çalışan Kişi Sayısı
Maden çıkarma	20	1061
Tarım-Hayvancılık	1852	18224
Dokuma	430	3921
Bitkisel madde işleme	465	1517
Ağaç işleme	124	415
Maden İşletme	533	1265
Kağıt- kutu işleri	31	364
Kimya sanayi	55	379
Diğer işletmeler	58	725
TOPLAM	3520	27821

Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü: Sanayi Sayımı 1927, No: 584, Ankara, 1969.

Kırılma Büyük Buhran (1929) Sonrasında Başlıyor

İzmir ve artalanı dünyayı sarsan krizin etkilerini 1930'dan sonra hissetmeye başlamıştı. Buhranla birlikte Akdeniz liman şehirleri ile merkez ülkeler arasında sürdürülen ticarete yarış ve rekabet yoğunlaşmıştı. Bunun temel nedeni merkez ülkelerin, Akdeniz liman şehirlerinden gelen mallara talebinin azalması olmuştu. Merkez ülkeler bu mallara yönelik gümrük vergilerini yükseltmiş, kota yoluyla ticari kısıtlamaya başlamışlardı⁴⁸.

Buhranla birlikte İzmir ve artalanının karşılaştığı ikinci büyük sorun çevre ülkelerin ürettikleri tarım mallarının fiyatını düşürme (damping) politikaları olmuştu. Örneğin Haziran 1931'de Rusya tütün ve kuru üzüm fiyatını düşürmüştü. Bu fiyat ayarlaması piyasayı etkilemiş, etki izleyen yıllara da sarkmıştı. Benzer şekilde Japonların pamuk fiyatını düşürmesi de aynı etkiyi göstermişti. Büyük Buhranın etkisi başlamış, İzmir ve ard alanında iflaslar çoğalmıştı. Şehrin uzun dönemde yaşadığı dış ticaret

⁴⁸ İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası 1932, 58-63.

kaynaklı dinamizm yok olmuş, sosyal sistemde bilinmeyi çok olan yeni bir eğreti denge oluşmaya başlamıştı. Yeni eğreti dengenin temel özelliğini Kaya, ticari faaliyetlerin sonlanması ile birlikte işçi ücretlerinin hızla düşüşü olarak saptamıştı⁴⁹. Eğreti dengenin bir olgusu olan grevler başlamış, şehirde ekonomik krizin daha güçlü hissedilmesi yaygınlaşmıştı.

Buhranla birlikte yaşanan bu sorunların kaynağı olarak herkes iç dinamikteki aktörler üzerinden açıklama yapmaya başlamıştı. Örneğin “yoğunlaşan rekabete hazırlıksız yakalanılmış”, “tedarikçilerin, pazarlama taktik ve stratejileri konusunda yeterince bilgisi yoktu”, “bölgenin ürünleri standart değil ve kaliteleri de çok yüksek değildi” şeklinde eleştiriler İzmir basınında yer almıştı⁵⁰.

Burada üzerinde durmamız gereken nokta belirginleşiyordu. Ticaret kültürü ve aktörleri göçle yok olan bir şehir ne yapabilirdi? İlk küreselleşme dönemimde oluşan ticaret kültürünü ticari ağ kuramı çerçevesinde seçkin toplulukları ile sürdüren ülkelerin yaptıklarının ne olduğunun tartışması İzmir’de değil, Ankara öncülüğünde 1930’da Sanayi Kongresi’nde yapılmıştı. Buhran sonrasında ekonomik büyüme için yeni bir paradigmanın zorunlu olduğu görülmüştü. Sözelimi ülkedeki özel kesim Büyük Buhran öncesinde Türkiye İktisat Kongresi kararlarına göre desteklenmesine karşın sanayileşmede bir başarı görülmemişti. Büyük Buhranın etkisiyle Cumhuriyet yönetimi yeni paradigma olarak iktisadi teşebbüslerin oluşturulmasını öngörmüş; ekonomi politikalarında devletçilikten yana değişikliği benimsemişti. Hedef belirlenmişti: Devletçilik= Demiryolları (ulaşım) + Sanayileşme. Kısa zaman içinde Birinci Sanayi Planı hazırlanmış ve uygulamaya geçilmişti.

Yeni politikanın İzmir açısından anlamı açıktı. Kuruluş döneminin ilk yıllarında Bölgenin çıkış kapısı olarak gördüğü İzmir’e büyük önem veren Cumhuriyet Hükümetlerinin beklentileri gerçekleşmemişti. Bunda ısrar etmenin gereği yoktu. Eski politikanın yerine yukarıdaki seçim yapılmıştı. Başka bir anlatımla tüm ulusu kapsayan, kalkınmacı bir iktisadi politika öncelikli olmuştu. Seçilen politika, dışa dönük iktisadi kalkınma stratejisini ötelemiş, içe dönük ithal ikameci bir sanayileşme modelini uygulamayı öngörmüştü.

Planda tekstil, demir-çelik, şeker, porselen-çini (toprak) sanayi, sudkostik, klor, suni ipek, kendir, keten, selüloz ve kâğıt tesisleri ile kok

⁴⁹ Kaya 2008.

⁵⁰ Özveren 2015.

fabrikası, süngercilik, gül işletmeleri yer almıştı. 1933-1937 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı gereği öngörülen yatırımlar başlamıştı. Öngörülen tesisler bir yıl içinde tamamlanarak işletmeye açılmıştı. Planda yer almayan askeri fabrikaların modernizasyon ve genişletilmesine de devam edilmişti. Ekonomik gelişmeden çok temel sanayinin kurulmasını amaçlayan teknik ağırlıklı sanayi planı uyarınca, Sümerbank ve Etibank'ın sağladığı finansmanla, hammaddesi ülke içinden sağlanan ve ihracata yönelik sanayi oluşturmaya başlanmıştı⁵¹. Daha çok devletin yapacağı bu işletmeler bağlamında aşağıda belirtilen İzmir'deki kamulaştırmalar dikkate alınınca plan içeriğinde İzmir'e bir yatırım yönlendirmesi olmamıştı.

1934 yılında uygulamaya başlanan sanayi planına göre desteklenen işletmeler biliniyor. Yukarıdaki sektörlerde kurulan işletmelerin sanayi üretiminde önemli bir yeri olduğu görülüyor. Türkiye 1933-1939 döneminde önemli sayılabilecek herhangi bir dış yardıma ihtiyaç duymadan sanayileşme sürecini başlatmıştı. Savaş öncesi yapılan bu yatırımlar, ülkenin savaş dönemindeki sıkıntılarını azaltmış; dış alım olanaklarının çok kısıtlı olduğu yıllarda, temel gereksinimlerini bu yatırımlarla karşılamıştı. Türkiye ekonomi tarihinin en yüksek ortalama büyüme hızına bu plan döneminde ulaşmıştı. Buna göre Rostow, Türkiye'nin tarımdan elde ettiği verimle ekonomik büyümenin önemli safhalarından olan kalkışa 1937 yılında girdiğini belirtmişti⁵². Türkiye'nin 1929-1939 döneminde sanayi üretim artışı %96 iken, bu oran dünyada %19 düzeyinde gerçekleşmişti⁵³.

Ülkenin enerji, madencilik, ana sanayi yatırımlarını gerçekleştirmek üzere İkinci Sanayi Planı hazırlanmış, bunun içinde Etibank kurulmuştu. Ne var ki II. Dünya Savaşı koşulları, bu planın uygulanması olanaklarını ortadan kaldırmıştı.

Büyük Buhran sonrasındaki Cumhuriyet Hükümetinin bu tercihi ticari açıdan işlevsel olan İzmir'in, önemini yitirmesine neden olmuştu. İzmir'in önemini kaybetmesinin ilk nedeni durağan bir dönemde vergilerin yüksekliği olmuştu. Bu sorun 1930'lu yıllarda İzmir'de tüccar kesimi tarafından dile getirilmişti. İzmir'de ticaretini yönlendirenler, vergileri yatırım yapmayı etkileyecek kadar yüksek buluyordu. Onlara göre güdülen bu politika İzmir'de azalan ticaret gelirlerinin sanayileşmeyi tetiklemesini

⁵¹ Kuruç 1980, 65-67.

⁵² Rostow 1960, 38.

⁵³ Semin 2018.

geciktiriyordu. Bu kesimin bir başka iddiası, vergi oranlarının Ege Bölgesinin çıkarlarını zedeleyecek biçimde ayrımcı olduğu ya da İstanbul'un vergi konusunda korunduğu şeklinde olmuştur.

İzmir'in önemini kaybetmesinin öteki yüzünde ise özellikle İzmir'e özgü, günün koşullarının teknolojisi bağlamında geri olan rıhtıma gerekli yatırım, tüm uyarılara karşın yapılmamıştı. Yarış ve rekabet bağlamında İzmir'in başlıca rakibi Pire ve Selanik limanlarıydı. Yunan hükümeti bu iki limanın tesisatını düzenleyecek yatırımı kesintisiz biçimde yapmış, limanların iyileşmesini sağlamıştı. Pirede rıhtım yedi bin metreye çıkarılmış, antrepolar oluşturulmuştu⁵⁴.

Cumhuriyet Hükümeti hem çizdiği yeni politikayı gütmüş, hem de İzmir'de birçok işletmeyi millileştirmişti. Kurulan Tekel İdaresi ile birlikte şehirde Osmanlı döneminde kurulan içki işletmeleri ya kapanmış ya da Tekel'e devredilmişti. Tütün rejisi kaldırılmıştı. Şehirdeki yaprak tütün işletme atölyeleri ve sigara fabrikası Tekel İdaresine geçmişti.

İzmir'de Osmanlı döneminden beri yabancıların elindeki kamu hizmeti gören (liman, denizyolu, demiryolu, tramvay, telefon, su, elektrik, havagazı) işletmeleri özellikle 1930'lu yıllardan itibaren satın alınarak kamulaştırılmıştı. Örneğin İzmir'in iletişimde önemli işlevi olan İsveçli Ericson ile Belediyenin ortaklaşa kurduğu "İzmir ve Civarı Telefon Türk Anonim Şirketi"nin de yönetimi 1938 yılında Belediyeye geçmişti. İzmir Tramvay ve Elektrik Türk Anonim Şirketi 1943'te; İzmir Suları Türk Anonim Şirketi de 1944'te belediyeye devredilmişti. Benzer şekilde 1926 yılında kurulmuş olan ve İzmir mezbahasını işleten İzmir Mezbahası Türk Anonim Şirketi, 1937 yılında İzmir Belediyesine devredilmişti⁵⁵. Bu yapılan kamulaştırmalar bağlamında İzmir'e, Sanayi Planı anlayışı ya da kalkınmayı yurt düzeyine yayma düşüncesinden ötürü şehre yeni kaynak aktarımının düşünülmemesinin haklı bir yönü olabilir.

İkinci Büyük Savaşın Getirdiği Güç Koşullar

Ülkenin dış satımı Büyük Buhran nedeniyle azalmıştı. 1930'lu yıllarda dış satım, buhran nedeniyle ulaşılan dip değerden sonra artmaya başlamıştı. Ülkeye tarım ürünlerinin dış satımdan döviz girişi olmasa da, yapılan sanayi yatırımlarının parası tarım mallarıyla ödenmişti. Böylece bu yatırımlar için Türkiye hem dışarıya döviz ödememiş hem de döviz

⁵⁴ Tekeli 1983, 545.

⁵⁵ Yurt Ansiklopedisi 1982.

cinsinden borçlanmamıştı. Ancak II. Dünya Savaşı koşulları, İzmir ticaretinin yeniden gerilemesine neden olmuştu. Savaşan ülkeler, Ege Denizini savaş alanı içine almış, İzmir limanı zorda kalmıştı. Savaş boyunca yerli ve yabancılar açısından Mersin, İskenderun limanları güvenilir konuma gelmişti.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, ülkenin bozulan ekonomik dengesini yeniden kurmaya çalışan Maliye örgütü, gerekli ödeneği bulmak amacıyla çalışmış; bu süreçte mali kaygılar finansman politikasının kurgusunu öne çıkarmıştı. Örneğin Devletin 1939'da 390 milyon TL olan bütçe harcaması 1942'de 900 milyon TL'ye çıkmıştı. Katlanan harcamaları karşılamak için vergi toplanamamış, piyasaya para sürülmüştü. Dolaşımdaki banknot 1939'da 300 milyon TL dolayında iken 1942'de 800 milyon TL dolayına ulaşmıştı. Piyasaya para sürüldükçe fiyatlar artmış, enflasyon hızlanmıştı. Bu bağlamda alınacak önlemler yukarıdaki seçeneğe göre belirginleşmişti. Kullanılan araçların iktisadi ve sosyal etkilerinin ne olacağı hesaplanmamıştı. Sonuç olarak; a- Enflasyonla mücadele için tedavülde para çekmek b- Savaş yıllarında "çok para kazanmış olanlardan" vergi almak c- Devlet gelirlerini artırmak⁵⁶, yoluna gidilmişti.

Yukarıdaki seçeneklerden olmak üzere savaş koşullarındaki kötü gidişi durdurmak amacıyla "Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere (varlık vergisi) adıyla bir mükellefiyet tesis edilmişti"⁵⁷.

Varlık Vergisi uygulamasının yapıldığı yıllarda köylüden de "Yokluk Vergisi" alınmıştı. Varlık vergisi uygulaması 1943 yılında kaldırılmış, tahakkuklar hesaplanmış ve hesap kapatılmıştı. Toplanabilen 315 milyon lira tutarındaki verginin dağılımı şöyle olmuştu. Yabancıardan 130 milyon lira, Müslüman olmayanlardan 30 milyon toplanmıştı. Geri kalan 155 milyonu Türkler ödemişti⁵⁸.

Konumuz açısından İzmir'de "Varlık Vergisi" konulanları incelediğimizde, bunlar içinde sanayi işletmelerinin (Yün Mensucat, Anadolu İnkışaf v.b.) varlığının bir elin parmak sayısına ulaşmadığı görülüyor. İzmir'de 10 000 liranın üstünde Varlık Vergisi konulan işletmeler ile işletme sahibi sayısı 337'e ulaşıyor. Bunlardan ikisi hem firma hem kişi olarak yer alıyor, sayı böylece 335'e düşüyor. İzmir'de Sanayi sermayesi

⁵⁶ Tokgöz 2001, 113.

⁵⁷ Resmi Gazete, Varlık Vergisi Hakkında Kanun, 1. Madde, 12 . XI. 1942 – Sayı: 5255) Kabul tarihi 4305.11.XI. 1942.

⁵⁸ Kayra 2001, 49-58.

sahibi olamayacağını varsaydıklarımız on bin liranın altında vergilendirilenler ile birlikte vergi yükümlüsü toplamı 4 577'e ulaşıyor. Konulan tüm vergileri temel aldığımızda İzmir'deki toplam varlık vergisi 27.2 milyonu buluyor. Çalışmamız açısından sanayi sermayesi olabileceğini varsaydığımız 10.000 liranın üstünde vergi konulan kişilerin mesleklerinin ne olduğu, işletmelerin ne yaptığıdır?⁵⁹

Çizelge 3 incelendiğinde (335 kişi olarak), vergilendirmenin büyük bir kısmının (% 87) şehirde ticaret, hizmet sektöründe çalışanlara uygulandığı görülüyor. Konumuz olan sanayi sektöründe yer alan işletmelerin oranı düşük bir düzeyde (%9) kalıyor. İşletmelerin görünümü, varlık vergisinin uygulandığı ve bu vergi öncesinde İzmir'de yetersiz bir sanayinin olmasından ötürü, dönemin ithal ürünlerinin fiyatlarının düzensizliğinin nedenini açıklıyor.

İç-dış ticaretle uğraşan kesimin çokluğu (%30) yanında, finans kesiminden sanayi yatırımı için kredi talebinin olmaması anlamlı olmuştu. Finans kesiminin bu dönemde iç-dış ticareti yapanlarla birlikte yapılan bir dizi istenmeyen olayların aktörü olmaları halkı ve hükümeti rahatsız etmişti.

Çizelge 3'de ilginç nokta sanayici grup içine koyduğum, bu grubun yarısından fazlasını (%65) oluşturan, varlık vergileri en yüksek olan "çuval üreten-ticaretini yapanlar" oluyor. İlk sanayi planında çuval üretiminin hammaddesi olan kenevirin üretilmesi, bunun sanayi sürecine sokulması özendirilmişti. Kenevir tarımının yapılması öngörülen iller arasında İzmir'de yer almıştı. İzmir'de bu işi yapan, yeterli sermayeleri olduğu anlaşılan girişimcilerin, sanayi planında yer almasına karşın şehirde bu sanayiye güçlendirmeleri gerçekleşmemişti. Bu sektöre egemen olanların 1945-50 döneminde servetleriyle birlikte göçü gerçekleştirmişti. Şehrin dinamizmi bu göçleri önleyememiş, sanayileşme konusunda önemli bir fırsatı o yıllarda kaçırmıştı. Buhanlı yıllarda hızla büyüyen ticari sermaye

⁵⁹ Okuyucunun ilgi duyabileceğini varsayarak aşağıdaki çizelge tarafımızdan oluşturuldu.

Çizelge 2: Vergi Konulanların Dinlerine Göre Dağılımı ve Konulan Vergi Büyüklüğü ile Oranı

DİNİ	SAYI	KONULAN VERGİ	DAĞILIM (% olarak)
Yahudi	169	7.7 milyon lira	40.1
Müslüman	132	9.3 milyon lira	48.5
Hıristiyan	21	1.1 milyon lira	5.7
Şirket/Banka v.b.	13	1.1 milyon lira	5.7
TOPLAM	335	19.2	100.0

sahipleri de, aynı dönemde yurt dışına kitlesel göçle gitmişler, İzmir sanayileşme konusunda önemli aktörlerini kaybetmişti.

Şehirde yükseköğretim kurumu olmadığı için, şehrin zengin aileleri çocuklarını yüksek öğretim için yurt içine dışına göndermeleri devam etmişti. Gittikleri yerde eğitimlerini tamamlayan genç kuşak, 1930-1945 döneminde Ankara-İstanbul işbirliğinden ötürü şehrin dinamiğini yeterli görmemiş, İzmir’de çalışmaya pek sıcak bakmamıştı. Yetişen bu genç kuşak başta İstanbul olmak üzere İzmir dışında çalışmaya başlamış, İzmir’deki aile servetlerinin bu şehirlere taşınmasını sağlamışlardı⁶⁰. Bu tür göçlerle de İzmir konusu söz konusu şehirlere sürekli servet aktarmış, sanayileşmesini ötelemek durumunda kalmıştı.

Çizelge 3: Varlık Vergisi Alınanların Mesleki Dağılımları

Meslekler	Sayı	Oran (% olarak)
a-Manifatura, terzi, hazır elbise vb. meslekler :	59	17.6
b-Esnaf, sanatkar, tüccar,	69	20.6
c-Tarım ürünlerini alan satan (ihracatçı)	62	18.5
d-Dış ticaret yapan (ithalatçı)	37	11.0
e-Keresteci, demirci, sobacı v.b meslekler	15	4.5
f- Mesleği yazılmamışlar	51	15.2
g-Sanayici, çuvalcı, tarım ürünlerini işleyenler	30	9.0
h-Banka-fınans- faizcilik yapan	12	3.6
TOPLAM	335	100.0

1600-1945 Döneminde Ticaret-Sanayi Şehirlerinin Dinamikleri

Burada öncelikli konu yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde Avrupa’daki devletlerin tüccar ailelere, bilim insanlarına, yaratıcılara ve girişimcilere bakışı oluyor. Buna karşın Osmanlı’nın İzmir’de din ve aile kurumu ile denetlediği toplumdaki aktörlere, seçilen yerel yöneticilere bakışı ve politik uygulamaları nasıldı?

⁶⁰ N. Eczacıbaşı, babasından duyduğu “kazandığımı kentime iade edeceğim” sözünü “kazandığımı ülkeme iade edeceğim” söylemine dönüştürmüştü. Almanya’daki eğitimi sonrasında İstanbul’a yerleşmişti. 1940’lı yıllarda ülkemizde sıkıntısı çekilen bebek maması ve balık yağı üretimine küçük bir imalathanede başlamıştı. Aynı yıllarda ordunun gereksinim duyduğu elektrolit bakır üretimine de girişmişti. Bu işleri yapmak için aile servetinin bir kısmını temel yatırım aracı olarak kullanmıştı. İzmir’den ailesinin herhangi bir teknolojisini İstanbul’a taşımışlığı olmamıştı. Eczacıbaşı 1982

Bilindiği gibi yabancı tüccar-konsoloslar İzmir'e gelmeden önce, şehirdeki ticareti-üretimi yerleşiklerden bazıları yapıyordu. Osmanlı bunların iktisaden büyümeleri için ne gibi kolaylıklar sağlıyordu? Osmanlı'da bireyin devlete ve devletin bireye karşı taşıdığı sorumluluklar açısından devlet anlayışı, Avrupa'dakinden hep farklı olmuştur. Osmanlı'da tüccar, esnaf-zanaatkâr ve çiftçinin üretimi gerçekleştirmeleri, devlete vergi sağlamaları dinen temel olmuştur⁶¹. Ödeyeceği vergilerle, yönetici sınıfın gücünün pekiştirileceği, öteki Müslüman ülkelerde olduğu gibi Osmanlı tebaası tarafından tartışmasız kabul edilmişti. Toplumun farklı katmanlarındaki aktörler, sermaye birikimi yoluyla zenginleşmemişlerdi⁶². Bunun tipik örneğini şehirdeki esnaf-zanaatkârların üyesi olduğu lonca teşkilatının koyduğu katı kurallar oluşturmuştu. Üretilen her türlü mal ve hizmette, yeniliği, rekabeti öteleyen, sermaye birikimini engelleyen bu örgütlenme, sermayenin dinamik etkisini zayıflatmıştı.

Her iki toplumda uzun yıllar egemenliğini sürdüren din kurumunun kapsayıcılığı aydınlanma sürecinde farklılaşmıştı. Avrupa'da din kurumunun içinden çıkan ve bağımsızlaşan eğitim, hukuk, sağlık kurumu ile yönetim örgütü şehirlerde yeni işlevler yüklenmişti. Bu kurumlar, devletin düzenleyici ve koruyucu politikaları ile yurttaşlara sunduğu hizmetlerle onların ufkunu açmaya başlamıştı. Dinin etkisinden bağımsızlaşan bu yeni kurumlar işlevsellikleri gereği ilk küreselleşme döneminin tümünde etkinliklerini göstermişler, yeni yurttaş tipini yaratmışlardı.

Aynı dönem boyunca Osmanlıda din kurumu geleneksel etkinliğini sürdürmüştü. Avrupa şehirlerinde uluslar arası ticaretle uğraşan yeni insanla, bu ticareti İzmir'de yapamayan Türkler arasındaki farklılık kapitalistleşmeye giden yolda önemli ayrışmaları sağlamıştı. Sınıfsal açıdan yeterince olgunlaşamayan geleneksel Türk ticari sermayesinde diyalektik çatışma öngörülemediği için kapitalizm gibi bir sentez oluşmamıştı⁶³. Bilindiği gibi Avrupa şehirlerinde bu sentez oluşmuştu.

Avrupa'da siyasi gücü elinde bulunduran tüccar, yaşadığı coğrafyalarda şehirlerin hızla büyümesini katılımcılığı ile sağlamış, bu nedenle liman şehirlerinin, sanayi şehirlerine dönüştüğü sıkça karşılaşılan

⁶¹ Tarım için gelenek-görenek şöyleydi: Bal üreticisi, ürettiği baldan devlet hakkını, hak olan biçimde zamanında vermezse, geri kalanının içine şeytan ağı (zehir) katabilir. Devlet hakkını öncelikle vermek gerekir.

⁶² İnalçık1969 97.

⁶³ İnalçık1969 97

örnekler olmuştu⁶⁴. Ancak İzmir’de siyasi gücü elinde bulunduran Osmanlının atadığı yöneticiler ile yerel yönetime seçilenlerin seçkin topluluğa katılımcılığı olmamış, bunların hizmet sürekliliği sağlanamamıştı⁶⁵. Türklerin ekonomik büyümesini devletin politikaları yanında gelenek ve görenekler sınırlamıştı.

Avrupa şehirlerinde tüccar-üreticilerle devlet arasında ödenebilir vergi temelli bir işbirliği bu dönem boyunca hep sürmüştü. Avrupa şehirlerinde sağlanan gelire bağlı ödenebilir vergi ilişkisi nedeniyle tüccar-üreticiler zaman içinde büyümüşlerdi. Devlet aldığı düzenli vergilerle işlevini yerine getirebilmişti. Ne var ki benzer işleyiş İzmir’de gerçekleşmemişti. Bu süreçte merkezi ve yerel yönetim, şehrin dinamik bir yapıya kavuşması için gerekli önlemleri alamamıştı.

Batı şehirlerinde sivil toplum örgütlenmesi olarak ortaya çıkan belediyeler, beledi hizmetlerin yanında başka işlevleri de yüklenmişti. Örneğin şehir ve şehirliler ile ilgili yönetsel, yargısal ve yasama işlevleri oluşmuştu. Giderek yerel güç odakları etrafında kümelenmiş bir siyasal sistem kurulmuştu. F. Braudel’e göre Batı şehirleri “eşi olmayan bir özgürlüğün damgasını yemişler, tıpkı özerk evrenler gibi kendi çizgilerine göre gelişmişlerdi”⁶⁶.

İzmir Belediyesi içine düştüğü mali sıkıntıyı aşabilmek için yeni vergiler koymaya çalıştıysa da, ya devletin koyduğu engellerle, ya da şehir halkının muhalefetiyle karşılaşmıştı. Öte yandan İzmir gibi ticaret hacmi gün geçtikçe artan, kozmopolit yerlerde de, kapitülasyon ve ticari antlaşmaların sınırlayıcı hükümlerini aşamamışlardı. Belediyenin şehir için öngördüğü projeleri hayata geçirebilmesi için gereksinim duyduğu finansmanı, mevcut vergilerden karşılaması mümkün değildi. Bu nedenle sonuçsuz kalan borçlanma girişimlerinde bulunmuştu. Gelir getirecek yatırımlara yönelse de yine mali olanaksızlıklar nedeniyle bu yatırımlar da yarım kalmıştı⁶⁷. Genel olarak Batı şehirlerinde, şehrin yurttaşları ve seçtikleri tarafından gerçekleştirilen dinamizm İzmir’de aynı aktörler tarafından oluşturulmamıştı.

Osmanlı belediyeçiliği kuramsal olarak şehirlerin bayındırlığı ve sağlıklı yaşamını sağlayan bir kurum olarak algılanmıştı. Bunlar yukarıdan

⁶⁴ De Long 1993 672-675,.

⁶⁵ Serçe2018, 15-136.

⁶⁶ Braudel1993, 449.

⁶⁷ Serçe2018.

aşağıya örgütlenmiş; mülki yönetimin bir yan organı şeklinde ortaya çıkmış; demokratik yaşamı ve siyasal katılmayı dışlayan bir çizgi izlemişlerdi⁶⁸. Böylece Osmanlı, merkezi bir yapı içinde hem yerel yönetimi hem de üretimi ve piyasayı din kurumu ile denetleyen bir sistem kurmuştu. Devlet, diğer hükümet daireleri gibi, belediye meclisini yerel güçlere karşı denetleyebileceği bir kurum olarak korumaya çalışmıştı.

Din kurumu ile denetlemenin, İzmir'in dinamizm kazanamamasının örneğini içki (müskirat) sanayine geçilememesi oluyor. Avrupa sanayinin gereksinimi olan Osmanlı'nın tarım ürünleri İzmir'de toplanıyordu. Bunlardan iç ticarete kullanılanların dışında tümü Avrupa'ya, Batı şehirlerindeki ticari-sanayi örgütlenmesine bağlı olarak satılıyordu. Bu süreçte Martal, çoğu yabancı yatırımına dayanan ve ihracata yönelik tarımsal ürünlerin işlenmesi çerçevesinde İzmir'de sanayileşme girişimlerinin gündeme geldiğini belirtiyor⁶⁹. Martal'ın sözünü ettiği dönemde İzmir'de yabancılar tarafından, Avrupa şehirlerinde olduğu gibi hammadde İzmir'den sağlanan içki türevleri sanayi neden kurulmamıştı? Sanayileşmenin başladığı, hızla geliştiği yıllarda Avrupa'da bağ kütüğünün kabuğunun içine yerleşen bir bit yüzünden filoksera hastalığı başlamıştı. Hastalık hızla ilerlemiş, Avrupa'da üzüm veriminin dibe vurmasına neden olmuştu. Avrupa yemek kültüründe yerini alan içki türevlerini üretmede, hammadde yetersizliğinden ötürü bir sorun başlamıştı. Burada akılcı çözüm, taşıması daha pahalı olan hammadde yerine, ucuz işçilikle üretilen içki türevlerinin daha az gideri olan taşımacılık maliyetiyle Avrupa pazarına sürülmesidir. Hammaddenin bol olduğu İzmir'de içki türevlerinin üretilmesi yabancılarca bilindiği halde, bunun sanayiye dönüştürülmesi farklı iki şehir türündeki dinamikten ötürü gerçekleşmemişti. İzmir bağlamında bu dinamizm, üzüm üretimin artışı olarak gerçekleşmiş; fakat fiyatlar genel düzeyi şehirdeki levantenler ve aracı tüccarlar tarafından aşağıya çekilmişti. "Örneğin rekoltenin 800.000 kantar olduğu senelerde çekirdeksiz kuru üzüm fiyatı 5,5 kuruştan, 7,5 kuruşa kadar değişirken, 1909 senesinde rekoltenin 1.174.000 kantar üzerine çıkmasına karşın, kuru üzüm ancak 60 paraya satılmıştı⁷⁰. Yabancılar İzmir'de, ucuza aldıkları bu üzümü, Avrupa'da önceki fiyat düzeyinden satmışlardı. Kazançlarının, içki türevlerini üretmekle elde edeceklerinden çok fazla olmasını sağlamışlardı.

⁶⁸ Ortaylı1985, 11-12,.

⁶⁹ Martal 1992, 190-192,.

⁷⁰ Aktaran Serçe 2010.67.

Bu ve benzeri sorunlardan ötürü milli bir burjuvazi oluşturma, bunu ekonomik hayata egemen kılma, sanayileştirmeyi gerçekleştirme bağlamında İzmir, İttihat ve Terakki yönetimi için en önemli bir merkez olarak görülüyordu. Bunun verisel olarak kanıtı 1913 ve 1915 sanayi sayımları oluyordu⁷¹. Verilere göre İstanbul'dan sonra ikinci sırada yer alan İzmir'in önemi, Osmanlının en zengin bölgelerinin kaybedilmesi ile birlikte öne çıkmıştı. İttihat ve Terakki bu düşüncenin hayata geçirilebilmesi için, öncelikle yaptırım gücü yüksek, kararlı bir yönetim kurmayı amaçlamıştı. Ne var ki şehrin dinamiği bunu engellemişti.

SONUÇ

İlk küreselleşme döneminde Akdeniz'de önemli bir liman şehri olan İzmir'de ticaretin temel aktörleri Levantenler olmuştu. Bunlara uzun dönemde Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler aracılık etmişti. Avrupa kapitalizmi İzmir ve art alanındaki denetimi bir araçlar kademelenmesi ile sürdürmüştü. Bu denetim biçimi şehirde yaratılan değerın nasıl bölüşüldüğünü ya da şehirde sanayinin oluşması için kullanılmayışını zaman içindeki değişik uygulamaları ile göstermişti.

İzmir'de ticaretle uğraşan birincil ve ikincil aktörlerin seçkin toplulukları, şehirde sanayileşmenin itici gücü olacak, bilgi birikimini sağlayacak yüksek eğitimi, Avrupa'daki seçkin topluluklar gibi gündemlerine almamışlardı. Bu tutum ve davranışın anlamlı olduğu, İzmir'in Yunan işgali sırasında şehirde bir üniversite kurulması eylemine destek verilmesiyle ortaya çıkmıştı.

Cumhuriyetin kuruluş döneminde İstanbul ve Ankara'da kamu öncülüğünde örgütlenen yüksek öğrenim, dönemin Almanya'sındaki özel koşullardan ötürü hızla etkin bir konuma gelmişti. 1945 yılına kadar İzmir'e hiçbir şey yapılmamıştı. İzmirli aileler yurt içinde-dışında yüksek öğrenim gören çocuklarının İzmir dışında iş tutmasını Eczacıbaşı ailesi örneğinde olduğu gibi başlangıç sermayeleri bağlamında desteklemişlerdi. Yüksek öğrenim görmüş çocuklara İzmir dışında aile temelinde yapılan her destek, şehri sanayi yatırımından uzaklaştırmıştı.

Yüksek eğitimin yarattığı dinamizmin oluşmadığı şehirde, çok dilli orta eğitim, şehrin bütünlüğünü sağlayacak sosyal yapısının oluşmasını engellemişti. Bu parçalı ve dağınık yapı Cumhuriyetle birlikte sonlandırılmış; fakat şehirde yine bir seçenek oluşturulmadığı için nitelikli

⁷¹ Ökçün1984, 128.

biçimde yetişen gençlerin iki üniversite şehrine göçü kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda İzmir, sanayileşmeyi başlatacak yetişkin genç öncülerini hep kaybetmişti.

Büyük Savaş öncesinde, sırasında, sonrasında şehri terk eden ticaretin birincil ve ikincil aktörleri, varış noktalarında İzmir’le ticari bağlamda yarışı-rekabeti sürdürecektir biçimde hemen örgütlenmişlerdir. Bu çalışmalarını Büyük Buhran sırasında ülkelerinin güttüğü politikalar ile pekiştirmişlerdir. Şehirde uzun yıllarda oluşan kültürü yaratan birincil ve ikincil aktörlerin göçü yanında İzmirli Rum tüccarlarda İstanbul’a göç etmişlerdir. İzmir’de kalanlar bu ikilinin kurumsal rekabeti ile karşılaşmışlar, Genç Cumhuriyetin kendilerinden istediği başarıyı gösterememişlerdir.

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında şehirde ticaretle uğraşanların oluşan bu yeni dengeden ötürü, ilk küreselleşme döneminde olduğu gibi ticaretten iyi para kazanılması dönemi geçmişti. Yukarıdaki nedene dayalı olarak İzmir’deki ticaret sermayesinin büyümesinin önündeki engeller düşünüldüğünde, bunun sanayi yatırımlarına yönlendirilmesinin önü göreceli olarak kesilmişti.

Kamu öncülüğünde sanayileşme politikasının İzmir’de değerlendirilmemesinin örneğini kenevir alanına yatırım yapılmaması oluşturuyor. Kamunun bu alanı ilk sanayi planında ele almasına karşın İzmir’de çuval üreten girişimciler buna ilgi göstermiyor. Varlık vergisi kayıtlarında sayıları 17 olarak görülen işletmecilerin (çuval üreten-tüccarlığını yapan) ödediği varlık vergisi dikkate alınır, böyle bir yatırım için gerekli sermayelerinin olduğu anlaşılıyor. Burada yol gösterici seçkin topluluk üyelerinin şehirdeki yokluğu ve bilgiyi üretecek yüksek öğretim örgütlenmesinin olmayışı anlamlı oluyor. İzmirli çuval üreticileri, tüccarları bu tarihi fırsatı değerlendiremiyorlar.

Fırsatın kaçırılmasının arkasındaki nedeni girişte ileri sürdüğümüz sorular demeti ile açıklayabilir miyiz? İzmir’in sanayi şehrine dönüşüm kararını göreceli olarak iç ve dış dinamikte oluşan yeni denetimi yönlendirenler vermişti. Sanayileşme ile birlikte şehirde oluşacak değer, şehri bir kalkış noktasına getirmesinin önüne geçilmişti. Bu süreçte dış dinamiklerin etkisi yanında olayın içindeki aktörlerin tercihlerini şehirden göçme yana kullanmaları da anlamlı olmuştur. Ancak bu aktörleri göçe zorlayan dönemin politikalarını da göz ardı etmememiz gerekiyor.

KAYNAKÇA

1. Kaynak Eserler

İstanbul Sanayi Odası 2002, Türk Sanayi, İstanbul, 2002.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, s.102, Nisan, İzmir, 1929.

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası, s.58-63, Nisan, İzmir, 1932.

Resmi Gazete, Varlık Vergisi Hakkında Kanun 1942, 1. Madde, 12 . XI. 1942 – Sayı: 5255) Kabul tarihi 4305.11.XI.

PEKER 2001, Mümtaz Peker, *Liman Çevresindeki İnsan Kaynaklarının Genel Bir Değerlendirmesi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi için yapılan araştırmanın çoğaltılmış raporu, İzmir.

ÖKÇÜN 1984, Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913-1915 Sanayi İstatistikleri*, Hil Yayınları, İstanbul.

2. Araştırma İnceleme Eserler

AKTEPE 1992, Münir Aktepe, “İzmir’de Osmanlı Devri Medreseler, s.85-99, *Üç İzmir*, İstanbul,

ARIKAN 1992 , Zeki Arıkan, “II. Meşrutiyet Döneminde İzmir 1908-1918”, *Üç İzmir*, İstanbul.

BAŞGÖZ 1968, İlhan Başgöz ve Wilson, Howard, E. *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk*, Ankara.

BİLSEL 2008 , Cana Bilsel, “Modern Bir Akdeniz Metropolüne Doğru”, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?*, Der. Smyanelis, M. Carmen, İletişim yayınları, İstanbul.

BORATAV 1987, Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, Gerçek yayınevi, İstanbul.

BRAUDEL 1993, Fernand Braudel *Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar*, Cilt:II, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece yayınları, Ankara.

CHAPMAN 1977, S.D. Chapman, *The Cotton Industry in the Industrial Revolution*, Macmillan.

DARKOT 1967, Besim Darkot, “İzmir”, *İ.A.*, 5. Cilt, s.1245-1246, İstanbul.

DAVİS 2016, J. C. Davis, *İnsanın Hikâyesi*, Çev. Barış Bıçakçı, 11. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

De LONG 1993, J. B. De Long& Shleifer, A. “Princes and Merchants: European City Growth before the Industrial Revolution”, *Journal of Law and Economics*, 36, s. 671-702, Vol.36, No 2.

ECZACIBAŞI 2018, Nejat Eczacıbaşı, *Kuşaktan Kuşağa*, Eczacıbaşı Vakfı yayını, İstanbul.

GEORGELİN 2008, Herve Georgelin, *Smyrna'nın Sonu*, Bir Zamanlar Yayıncılık, çev. Saadet Özen, İstanbul.

İNALCIK 1969, Halil İnalcık, “Capital in the Ottoman Empire”, *The Journal of Economic History*, Vol.29, No.1, pp.97-140.

- İNALCIK 2016, Halil İncalcık *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- KARPAT 2003, Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KAYA 2008, A. Yücel Kaya, “Şehir Senin Peşini Bırakmayacak”, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?*, Der. Smyanels, M. Carmen, İletişim yayınları, İstanbul.
- KAYRA 2001, Cahit Kayra, *Savaş, Türkiye, Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- KEYDER 2015, Çağlar Keyder, “Belle Epoque ve Liman Kentler”, *Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, Yay. Haz. Kolluoğlu, B. Ve Toksöz, M. Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul.
- KEYDER 1994, Çağlar Keyder, Özveren, Y.Eyüp; Quataert, Donald (Ed.), *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt yayınları, İstanbul.
- KIRAY 1972, Mübeccel Belik Kiray, *Örgütlemeyen Kent*, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları A-1, Ankara.
- KOCATÜRK 2007, Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara.
- KURMUŞ 1982, Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara.
- KURUÇ 1980, Bilsay Kuruç, “Doğru Sistemin Sonu”, *Türk Sanayi*, İstanbul Sanayi Odasının 60.Yılı, İstanbul.
- KURUÇ 2013, Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi yayını, İstanbul.
- KÜTÜKOĞLU 2000, Mübahat, S. Kütükoğlu, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir Büyükşehir Kent Kitaplığı, İzmir.
- MARTAL 1992, Abdullah Martal, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret*, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- MARTAL 1992, Abdullah Martal, “16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Ticaret ve Sanayinin Gelişimi”, *Üç İzmir*, YKY, İstanbul.
- ORTAYLI 1985, İlber Ortaylı *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Yerel Yönetim Geleneği*, Hil Yayınları, İstanbul.
- ÖZVEREN 2015, Eyüp Özveren-Erkan Gürpınar, “Rekabet ve Yarış: Büyük Buhran’da İzmir”, *Osmanlı’dan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri*, Yay. Haz. Kolluoğlu Biray, Toksöz, Meltem, Çev. Berktaş, Neyyir, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul.
- PEKER 2005, Mümtaz Peker, “Lozan Konferansı’nda Nüfus Tartışmaları”, *Belleten*, C.LXIX, S. 256, Ankara, ss.1-29.
- PİKETTY 2015, Thomas Piketty *Kapital*, Türkiye İş Bankası yayını, İstanbul.
- ROSTOW 1970, W.W Rostow, “Sanayi Devrimi Nasıl Başladı?” İstanbul İktisat Fakültesi Dergisi Cilt 30, s.1-4, İstanbul.
- ROSTOW 1960, W.W Rostow, *The Stages of Economic Growth*, Cambridge at the University Press.

- SCHMİTT 2008, Oliver Scchmitt, “Levantenler, Avrupahılar ve Kimlik Oyunları”, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi?*, Der. Marie C. Smyanelis, İletişim yayınları, İstanbul.
- SERÇE 2010, Erkan Serçe “ II. Meşrutiyet Döneminde İzmir”, *Değişen İzmir’i Anlamak*, Der. Yıldırım, D., Haspolat, Evren, Ankara.
- SERÇE 2018, Erkan Serçe, *150. Yılında İzmir Belediyesi Tarihi*, Cilt 1, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
- TEKELİ 1992, İlhan Tekeli, “Ege Bölgesinde Yerleşme Sisteminin 19. Yüzyıldaki Dönüşümü”, *Üç İzmir*, İstanbul.
- TEKELİ 1983, İlhan Tekeli- Selim İlkin, *İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor*, Ankara.
- TEMİZKAN 2013, Abdullah Temizkan-Mertcan Akan, *Kent ve Seyyah Evliya Çelebi’nin Gözüyle İzmir ve Çevresi*, Cilt I, Ege Üniversitesi, İzmir.
- TENGİRŞEK 1940, Y. Kemal Tengirşenk “Tanzimat Devrinde Osmanlı Devleti’nin Harici Ticaret Siyaseti”, *Tanzimat I*, T.C Maarif Vekaleti, İstanbul.
- TOKGÖZ 2001, Erdinç Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, İmaj Yayıncılık, Ankara.
- TÜRKCAN 2009, Ergun Türkcan, *Dünya’da ve Türkiye’de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul.
- ÜLKEN 2016, Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Türkiye İş Bankası yayını, İstanbul.
- WEBER 1978, Max Weber, *Economy & Society*, Vol,2, Ed. Guenter Roth and Claus Wittich, Berkeley Universty of California press.
- WEBER 2003, Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, taskinarslan.com.tr/yükleme/Ekonomi ve Toplum.pdf (erişim 12.12.2018.) ve General Economic History, New York.
- Yurt Ansiklopedisi 1982, “İzmir”, İstanbul.

AVUSTRALYA BASININDA İZMİR'İN İŞGALI

İzel Çetinkaya

Makale Geliş Tarihi: Nisan 2019

Makale Kabul Tarihi: Haziran 2019

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamasının ardından toprakları İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bunun en bilinen örneği olarak İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali gösterilebilir. 15 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştirilen bu işgal Millî Mücadele hareketinin en önemli ateşleyicisi olmuştur. 1919 yılında başlayan Millî Mücadele hareketi Türk basınının yanı sıra Dünya basınında da ilgiyle takip edilmiştir. Kısa bir zaman önce Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında askerleri Türklere karşı savaşan Avustralyalılar bu Millî Mücadele hareketini yakından takip etmişlerdir. Ayrıca basının ilgiyle takip ettiği bir diğer konu Paris Konferansı ve Türkiye'nin nasıl paylaşılacağı olmuştur.

Çalışmamızda Avustralya Milli Kütüphanesi'ndeki (National Library of Australia) gazete arşivinden yararlanılarak, Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'nin nasıl paylaşıldığı, Yunanlıların İzmir konusundaki iddiaları ve işgal süreci incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, İşgal, Paris Barış Konferansı, Millî Mücadele, Avustralya Basını.

OCCUPATION OF SMYRNA ON AUSTRALIAN PRESS

Abstract

As a result of the First World War, after the Ottoman Empire signed the Armistice of Mudros on 30 October 1918, its territory was occupied by the Entente States. The most known example of this is the occupation of Izmir by Greeks. This occupation on 15 May 1919 was the most important trigger of the National Struggle Movement. The National Struggle Movement, which started in 1919, was followed with interest in the world press as well as the Turkish press. Australians, who had recently fought against the Turks in their lands in the Ottoman Empire, closely followed this National Struggle movement. In addition to Paris Conference, the press also interested about how to divide Turkey.

In our study, referring to newspaper archives of Australian National Library, how to divide Turkey, Greek claims about Izmir with Paris Conference and lastly this process will be examined.

Keywords: Izmir, Occupation, Paris Peace Conference, National Struggle, Australian Press

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenilen devletlerle yapılacak olan barış antlaşmaları Paris Barış Konferansı'nda görüşülmüştür. Konferans, 18 Ocak 1919 tarihinde Alman İmparatorluğu'nun kuruluşunun yıldönümünde açılmıştır¹. Kazanan devletlerin Paris'te yeni bir dünya düzenini ortaya koymayı amaçladıkları görülmektedir. Barış görüşmelerinin etkili devletleri olan İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya'nın Türkiye'nin paylaşılması amacıyla yapılan görüşmelerde de en önemli söz sahibi olduklarını söylemek mümkündür. Türk topraklarının paylaşımı hususunda en büyük istek ise Yunanlılardan gelmiştir. Bir süre önce Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparak yeni bir devlet olarak ortaya çıkan Yunanistan, büyük bir varlık göstermediği Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda isteklerini elde etmek için özellikle İngiltere'yi etkilemeye çalışmıştır. Küçük Asya'nın Batısındaki topraklarda yaşayan Rumların varlığına dayanarak Paris Konferansı'nda güçlü bir propaganda yapılmıştır. Yunanlılar bölgede çoğunlukta oldukları iddiasıyla burada bir yönetim kurmayı talep etmişlerdir. Yunanlılar bu istekleri özellikle İngiltere tarafından desteklenmiştir. Konferans süresi boyunca Paris, tüm dünyanın ilgi odağı haline gelmiş ve bütün ülkelerin basın temsilcileri burada hazır bulunmuşlardır. Diğer ülkelerde olduğu gibi Paris Barış Konferansı'nın Avustralya basınında da ilgiyle takip edildiği görülmektedir.

Bu çalışmamızda Avustralya Milli Kütüphanesi (National Library of Australia)'ndeki gazete arşivinden yararlanılarak, Tweed Daily, Sunday Times, The Farmer and Settler, Maitland Weekly Mercury, Telegraph, Beaudesert Times, Newcastle Morning Herald and Miners Advocate, Northern Star, Northern Miner, The Sun, The Mirror, Daily Standard, The Mercury, Kalgoorlie Miner, Warwick Daily News, The Age, Daily Examiner, West Australian, Barrier Miner, Bundaberg Mail, Daily Advertiser, Darling Downs Gazette, Recorder, Argus, Daily News, Border Watch, Geelong Advertiser, The Advertiser, The World, Queensland Times, Northern Territory Times and Gazette, Richmond River Express and Casino Kyogle Advertiser, Zeehan and Dundan Herald, Sydney Morning Herald, Barisbane Courier, Western Mail, The W.A. Record, Albury Banner and Wodonga Express, Gympie Times and Mary River Mining Gazette, Advocate, The Examiner, Daily News, Argus gazeteleri kullanılacak ve Paris Barış Konferansı'nda İzmir iddialarının ve ardından gerçekleşen işgalin Avustralya basınına yansımaları değerlendirilecektir.

¹ Armaoğlu 2017, 136.

Avustralya, 1829 yılında İngiltere'nin bir kolonisi haline gelmiş ve 1901 yılında İngiltere'nin denetiminde bir Avustralya Kraliyet Devleti kurulmuştur. Avustralya'nın basın tarihinin de ülkenin İngiltere'nin kolonisi haline gelmesiyle birlikte geliştiği görülmektedir. Avustralya kolonileri ekonomik, politik ve sosyal konularda ana vatan kabul ettikleri İngiltere ile bir haber ağı kurmak istemişlerdir. İngiltere de koloni halkını kendi politikası doğrultusunda yönlendirmek amacıyla Avustralya'da basının faaliyeti için destek vermiştir². İzmir'i işgal eden Yunanistan olsa da işgalin arkasındaki devlet İngiltere olarak gösterilmektedir. Avustralya da İngiltere'nin kolonilerinden biri olduğu için bu işgali yakından takip etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşları'nın sonucunda büyük kayıplar vermişti. Kısa bir süre sonra dahil olduğu Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendini toparlayabilmesi pek de mümkün değildi. Zaten savaşta İtilaf Devletleri'nin değil Almanya'nın yanında olmuştu. Bunun üzerine İtilaf Devletleri, yaptıkları bazı antlaşmalar ile Osmanlı topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardı³. Yapılan antlaşmalar ile Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen ortadan kaldırma amacı güdüyorlardı. Bu anlaşmalar gerçek bir paylaşımından çok, savaşta birbirleri yanında yer almayı garanti etmek amacıyla yapılmışlardı. Bu gizli antlaşmalar daha sonra Paris Barış Konferansı sırasında Müttefik devletler arasında ayrılık yaratacağı. Osmanlı İmparatorluğu çöktükten sonra İzmir, Yunanistan ile İtalya arasında tartışma konusu olmuştu. Bahsedilen gizli antlaşmalar ile Müttefikler bu şehri her iki devlete de vadetmişlerdi⁴.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine göre Müttefiklerin, güvenliklerini tehdit edecek bir durum karşısında herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkı vardı⁵. Bu maddeye dayanarak 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar kendilerine verilen yetki ile İzmir'i işgal ettiler. İşgalin gerekçesi 7. Madde idi ama asıl sebebi, Türkiye'nin paylaşılmasına ilişkin planın uygulanmaya konmasıydı⁶. Görüldüğü üzere, gizli antlaşmalarla verilen vaatler artık yerine getirilmeye başlıyordu.

² Değerli 2010, 27.

³ Öztoprak 2014, 1.

⁴ Jaeschke 2011, 60.

⁵ Soysal 1983, 12.

⁶ Selek 1973, 228.

İzmir'in İşgalinden Önceki Gelişmelerin Avustralya Basınına Yansımaları

Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilen devletlerin talepleri doğrultusunda ateşkes antlaşmaları yapılmıştı. Antlaşmaların devamında Paris Barış Konferansı toplandı ve burada yenilen devletlere kabul ettirilecek olan barış koşulları görüşülmeye başlandı. Barış Konferansı'nda çeşitli komisyonlar oluşturulmuş ve asıl meseleler büyük devletlerin başkan ve dışişleri bakanlarından oluşan "Onlar Meclisi"nde görüşülmüştür. Onlar Meclisi, daha sonra konuların önemi dolayısıyla yalnızca Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya hükümet başkanlarının katıldığı "Dörtler Meclisi"ne dönmüştür⁷.

Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşımında en zor meselelerden biri, nüfusunun çoğunluğunun Rumlardan oluştuğu söylenen İzmir'in geleceğinin ne olacağıydı. Anadolu'nun iç taraflarında İzmir'in dışarıda bırakıldığı bir sınır belirlemek imkânsız gibi görünmekteydi⁸. Ancak Yunanistan'ın bunu tartışmaya açtığı ve İzmir'in Yunan hakimiyetine alınarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılması gerektiğini ifade ettiği görülmektedir. Paris Konferansı'ndaki çeşitli komisyonlardan biri olan Yunan Komisyonu'nun Küçük Asya meselesini görüştüğü 1919 yılının mart ayında Avustralya basınında yer bulmuştur. Yunanistan'ın talepleri Türk imparatorluğunun son bulması ve akabinde Küçük Asya'nın merkezinde yeni bir Türk Devleti yaratılması lehindeydi. Ayrıca Komisyon, İzmir ve Efes bölgesi dahil olmak üzere Ayvalık ve Kos arasındaki kıyı şeridinde sahip olma isteğini de belirtmiştir⁹.

Komisyonlarda görüşülen paylaşım tartışmalarının basın tarafından ilgiyle takip edildiği ve haberlerin art arda birkaç gün yayınlandığını görülmektedir. Paris'ten gelen haberler, Osmanlı İmparatorluğu'nun dahil olduğu bölgenin paylaşımının şu şekilde olacağını gösteriyordu: Amerika Birleşik Devletleri, Ermenistan'ın yönetimini kabul edecekti. İtalya, Ermenistan ve İzmir arasındaki bölgeyi alacak ve İzmir Yunanistan için ayrılacaktı. İngiltere, Filistin ve Mezopotamya ile Almanya'nın Doğu Afrika'daki sömürgelerini alacaktı. Fransız yönetimi ise Şam ve İskenderiye'yi içine alan Suriye bölgesini kapsayacaktı¹⁰. Anlaşıldığı üzere,

⁷ Öztoprak 2014, 29.

⁸ Ediz 2015, 98.

⁹ *Tweed Daily*, 5 Mart 1919, 3.

¹⁰ *Sunday Times*, 9 Mart 1919, 1.; *The Farmer and Settler*, 11 Mart 1919, 1.

Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalara ayırmak ve kendi çıkarları doğrultusunda istedikleri yerleri almak için sıraya girmişlerdi.

Paris Barış Konferansı'nda yapılan bu paylaşımında, anlaşılması en zor olan konulardan biri İzmir gibi görünmektedir. Avrupa'nın kazanan devletleri yeni bir dünya haritası oluştururken anlaşmakta zorluk çekiyorlardı. Özellikle, On İki Adalar, Anadolu ve İzmir'in geleceği hususunda anlaşamadıkları için bu konudaki kararı Yüksek Konsey'e bırakmışlardı. Yüksek Konsey'in öncelikli amacı, Almanya ile yapılacak olan barışı kararlaştırmaktı. Türkiye'nin geleceği konusundaki karar Almanya ile yapılacak olan barış antlaşması imzalanır imzalanmaz verilecekti¹¹.

İzmir meselesini tartışan komisyonun, bu konuda oy birliğine varamadıkları görülmektedir. Çoğunluk İzmir'in Yunanistan'a verilmesi kararını desteklerken, Amerika, geniş hinterlandı ile önemli bir konumda bulunan bu limanın olduğu bölgenin uluslararası statüde olması gerektiğini savunmaktaydı. Ayrıca Türkiye'yi Avrupa'nın dışında bırakmak için tasarlanan yeni düzene karşı bir Anglo - Hint heyeti, İngiltere Heyeti'ne bu durumun Müslümanları yabancılaştıracağı sebebiyle karşı çıktıklarını belirten bir bildiri sunmuşlardır¹². Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması hususunda büyük devletler kendi aralarında anlaşamadıkları gibi bir taraftan da olaylara tepki gösteren halklarla uğraşıyorlardı.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin 5. Maddesine göre Türk ordusunun gecikmeksizin terhis edilmesine karar verilmişti¹³. Atina'daki "The Times" muhabiri ise, İzmir'de Türklerin terhis edilmek yerine sürekli askere alındıklarını söylüyordu. Burada hizmet etmeyi reddeden Hıristiyanların mülklerine el koyulduğu belirtilmekteydi. Ele geçirdikleri belgelerde ifade edilenlere göre, Türk komutanları Aydın bölgesinde Hıristiyanların katledilmesine yardım ediyorlardı. Bunun sonucunda İngilizlerin duruma müdahale etmeleri ve geçici olarak İzmir'i yönetmeleri beklenmekteydi¹⁴. Paris'te görüşmeler devam ederken, bu konuda karar verilmesini çabuklaştırmak ve Yunanlıların isteklerini gerçekleştirmek için sık sık Türklerin Anadolu'daki Rumları katlettikleri ve bu sebeple Büyük Devletlerin yardım eli uzatmaları gerektiği şeklinde tavsiyeler verildiği görülmektedir¹⁵.

¹¹ Maitland Daily Mercury, 17 Mart 1919, 5.

¹² *Beaudesert Times*, 21 Mart 1919, 4.

¹³ İsmail Soysal, 12.

¹⁴ *Maitland Weekly Mercury*, 22 Mart 1919, 2.

¹⁵ *Telegraph*, 27 Mart 1919, 6.

Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımı üzerine görüşmeler devam ederken, basın yoluyla bu paylaşımın ne gibi değişiklikler getireceği konusunda yorumlar yapıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti ile ilgili konularda özellikle tarihsel süreçten birçok örnek verilmiştir. Gazeteler “*Türkler Avrupa’dan Gidecekler mi?*” sorusunu sormaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde gerçekleşmesi beklenen değişikliklerden bahsedilmeden önce, Osmanlı'nın zaten 1912 - 1913 yıllarında Balkanlar'da Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'a geniş topraklar kaybettiği ifade edilmekteydi. Sonrasında ise, Genç Türklerin ülkelerinin Almanya'ya bağımlı olmasına izin vermeleri sonucu Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'na sürüklenmişti. Bunun bir sonucu olarak, imparatorluk topraklarının bir kısmını kaybedecekti. Türkiye artık, Küçük Asya'da sıkıştırılmış 10 ilden oluşmaktaydı ve 10.000.000'nun biraz üzerinde bir nüfusa sahipti. Ayrıca, İzmir kıyısı boyunca uzanan bölgeler de elden çıkarılarak Yunanistan'ın yetkisi altına girebilirdi¹⁶.

İzmir'in İşgali İle Birlikte Meselenin Avustralya Basınına Yansımaları

16 Mayıs tarihinde İstanbul'dan gelen ve “Reuters” muhabirinin 20 Mayıs'ta yazdığı haberde, Amiral Calthorpe'nin Ateşkes Antlaşması'nın 7. Maddesine uygun olarak Müttefik birliklerinin İzmir bölgesini işgal edeceklerini ve bu işgali Yunan birliklerinin gerçekleştireceklerini İzmir Valisi'ne duyurduğu bildiriliyordu. Müttefik birliklerinin buraya gelme amaçları konsolosluklarını korumak olarak bahsedilmişti. İzmir'de Yunanlılar ile Türkler arasındaki çatışmaların devam ettiği ve İzmir'e inen uluslararası gücün neredeyse tamamının Yunanlılardan oluştuğu ve onlardan çok daha az sayıda Fransız, İngiliz ve İtalyan'ın bulunduğu söyleniyordu¹⁷. Bu haber Avustralya basınına İzmir işgal edildikten neredeyse 15 gün sonra yansımıştır. İzmir'de olaylar şiddetlendikten sonra bu bölgedeki gelişmelere ilginin arttığı görülmektedir.

Avustralya gazeteleri, İzmir'in işgali gerçekleşikten dört gün sonra, Yunan kuvvetlerinin, Küçük Asya'da İzmir'e indiklerini ve Yunanistan'ın bu şehrin yönetimini garanti ettiğini duyurmuştu¹⁸. Aynı gün yayınlanan başka bir gazetede, işgal haberi duyurulduktan sonra, İzmir şehrinin genel özelliklerinden bahsedilmiş ve İzmir, Küçük Asya'nın en önemli limanı olarak belirtilmiştir. Tarihsel süreç içinde İzmir'in Asya ile Avrupa

¹⁶ *Sydney Morning Herald*, 9 Mayıs 1919, 14.

¹⁷ *Barrier Miner*, 2 Haziran 1919, 1.

¹⁸ *Newcastle Morning Herald and Miners Advocate*, 19 Mayıs 1919, 5.

arasındaki ticaretin önemli merkezlerinden biri olduğu ifade edilmiştir. 19. Yüzyılın sonlarında şehrin nüfusunun 210.000 olduğu, bunların 107.000'inin Rum, 23.000'inin Yahudi, 12.000'inin Ermeni, 12.700'ünün Avrupalı ve geri kalanının da Türk olduğu belirtilmektedir¹⁹. Verilen haberlerde farklı nüfus tahminlerinin yapıldığı ve İzmir bölgesinde Rum nüfusunun Türk nüfusundan oldukça fazla gösterilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Yunanistan'dan "Ölümsüz" olarak bahsedilmekte ve Yunanistan Başbakanı Venizelos, büyük, bilge ve dürüst bir lider olarak anlatılmaktadır. *Yunanistan ise Venizelos gibi bir Başbakana sahip olduğu için oldukça şanslıdır. Eğer eski Yunan Kralı Konstantin iktidarda kalmaya devam etseydi, Helen Krallığı itibarsızlaşacak ve Paris Barış Konferansı'nda şu an olduğu gibi etkili olmayacaktı*²⁰. İfade edildiği gibi, artık İzmir'in yönetimine sahip olmasına izin verilen Yunanistan ve Başbakanı Venizelos'a bir hayranlık duyulduğu görülmektedir. Venizelos'un "Megali İdea" düşüncesini gerçekleştirmek için doğru kişi olduğu ve onun sayesinde Yunanistan'ın büyük devletlere kendini kabul ettirmeyi başardığı ifade edilmektedir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali, Türk imparatorluğunun tamamen parçalanması için atılan ilk adım olarak görülmekteydi²¹. Yunan askerlerinin İzmir'e gelmesinden sonra bölgede Türkler ile Yunanlılar arasında çatışmaların başladığı haberleri yayılmaya başlamıştı. Bu çatışmalarda her iki taraftan da çok fazla kişinin yaralandığı ve öldüğü görülmekteydi²². İzmir'in işgalini takip eden günlerde Atina'dan sevinç haberleri gelmeye başlamıştı. Yunan birliklerinin İzmir'e girdiğini duyan halk büyük bir sevinç yaşamaktaydı. Yunanistan'da bu durum Venizelos politikasının bir başarısı olarak değerlendirilmekteydi²³.

İşgal haberleri gazetelerde yer bulduktan sonra Osmanlı toprakları parçalanırken izlenecek yollar hakkında sık sık değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. "Paris Temps" gazetesi kaynak olarak gösterilen haberin başlığı "Pılıyı Pırtıyı Toplayıp Avrupa'nın Dışına" şeklinde oldukça ilgi çekicidir. Bu haberde Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'nin birçok bölgeye bölünmesine karar verildiği haberi yalanlanmıştır. Ama diğer

¹⁹ Zeehan and Dunhan Herald, 19 Mayıs 1919, 4.

²⁰ Register, 19 Mayıs 1919, 4.

²¹ Casino and Kyogle and North Coast Advertiser, 21 Mayıs 1919, 3.

²² Ballarat Star, 22 Mayıs 1919, 1.

²³ Northern Miner, 28 Mayıs 1919, 3.

tarafından, aynı haber içinde Büyük Dörtlü'nün bu hususta çeşitli önerileri değerlendirdiğinden bahsedilmiştir. Bu önerilerden ilki, Ermenistan ve İstanbul üzerindeki manda yetkisinin Birleşik Devletlere verilmesidir. İkinci olarak en önemli şehri İzmir olan kıyı bölgesi Yunanistan'a verilecektir. Güney Anadolu'nun yönetimi ise İtalyanlara verilebilirdi. Son olarak, bağımsızlığının Fransa tarafından korunması taahhüt edilen ve Bursa ile Ankara'yı içine alan Kuzey Anadolu'da yeni bir Türk Devleti şekillenebilirdi²⁴. Yapılan paylaşımda Türkiye'nin Anadolu'nun içlerinde küçük bir toprak parçası üzerinde bırakılmasının amaçlandığı görülmektedir.

Bildiğimiz gibi Birinci Dünya Savaşı devam ederken yapılan gizli antlaşmalarla İzmir, İtalya'ya vaat edilmişti. Daha sonra ise Venizelos'un Paris Barış Konferansı'nda yaptığı propagandalar sayesinde bu şehrin yönetiminin alınması Yunanistan lehine dönmüştür. İtalyanların bu duruma son derece kızgın oldukları görülmektedir. İtalyan gazeteleri, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmek için yetkilendirildiği haberlerini ilgiyle takip etmektedirler. Paris Barış Konferansı'ndan önce, İtalyan gazetelerinin sakinlik tavsiyelerine rağmen, Yunanlılar ya da Yugoslavların çıkarları uğruna kurban edildiklerini düşünen İtalyanların protesto eylemleri yaptıkları görülmektedir²⁵. Bu sırada İtalyan birlikleri, İzmir yakındaki Söke'ye asker çıkarmışlardır. Bu durumun Yunanlılar ile aralarında sorun yaratabileceği düşünülmektedir²⁶.

Bir İngiliz gazetesi olan "Daily Express" den alınan bir haber, Yunanlıların İzmir'i işgali hakkında ilginç bir hikâye anlatmaktadır: *Yunan birlikleri, Türk askerlerini birkaç el ateş ederek kıskırtmışlardır ve ardından korkunç bir insan avı başlamıştır. Bu birliklere Yunan sivilleri de katılmıştır. Yunan birliklerine teslim olan Türkler, silahsız ve koruma altında olsalar dahi süngülenmişler, sopalanmışlar veya denize atılmışlardır. Yunan askerleri tarafından Türk evleri basılmış ve dükkanları soyulmuştur. Kısa sürede İzmir'in çevresindeki köylerde de aynı şekilde katliamlar yapıldığı ve Yunan birliklerinin 12 ila 15 yaşları arasındaki erkek çocukları da dahil olmak üzere sivillere süngü ve tüfek teslim ettiği görülmüştür*²⁷. Haberden de kolayca anlaşılacağı gibi, Yunanlıların İzmir'de Türklere yaptığı zulümler, Türkiye'den oldukça uzakta olan bir coğrafyada bile ses getirmiştir.

²⁴ *The Mirror*, 1 Haziran 1919, 1.

²⁵ *The Mirror*, 1 Haziran 1919, 1.

²⁶ *Kalgoorlie Miner*, 2 Haziran 1919, 5.

²⁷ *The Mirror*, 1 Haziran 1919, 1.; *Leader*, 2 Haziran 1919, 2.

İzmir'in işgalinden sonra "New York Times" ve New York'ta yayınlanan Yunan gazetesi "Atlantis" in konuyla ilgili iki yeni makalesinin ortaya çıktığı duyurulmaktadır. Burada Paris'teki Amerikan barış temsilcilerinin ikna edilmeye çalıştığı bir rapordan bahsedilmektedir. Söz konusu rapor, Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir ve Küçük Asya'nın Batısı için bir manda yönetimi üstlenmesi gerektiğini söylemekteydi. Ancak, bir milyon Rum ve biraz fazla Türk nüfusu barındıran bu bölge Yunanistan tarafından da istenmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki birçok bölgede olduğu gibi, burada nüfusun etkin ve yenilikçi unsurları Hıristiyanlar olarak görülmektedir. Topluluğun geri kalanını oluşturan Türkler ise tembel olarak yansıtılmaktadır. İzmir bölgesindeki Rumların, Venizelos'un yönettiği Yunanistan devletindeki Yunan vatandaşlarıyla bir idea altında birleşme umudunda oldukları görülmektedir. Yunanlıların bu eski özlemleri, özellikle son beş yılda oldukça vahşi olan Türkler tarafından Yunan halkına uygulanan kötü davranışlar nedeniyle hararetlenmiştir. Bahsedilen raporun, Yunanlıları yerinden etmek isteyen ve daha önce Yunan dini makamlarıyla anlaşmakta güçlük çeken Amerikan misyonerleri tarafından yayınlandığı düşünülmektedir. Yine de herhangi bir misyoner otoritesinin, dini propagandasının Amerika'dan yayılmasını kolaylaştırmak için onun yönetimi altında bir Yunan "Alsace - Lorraine" i yaratmayı arzuladığına inanmak zordur²⁸. Bizzat New York'ta yayınlanan bir gazetenin bu duruma nasıl yaklaştığı ve bu durumun Amerika ile Yunanistan arasında, Almanya ile Fransa arasında olduğu gibi bir Alsace - Lorraine sorunu yaratabileceği şeklinde bir değerlendirme yapıldığı görülmektedir. Bu haberin Avustralya basınına 2 Haziran tarihinde yansımaya rağmen, aslında New York Times gazetesinde 13 Mart tarihinde yayınlandığı not olarak düşülmüştür.

Ocak 1919'da başlayıp hararetli bir şekilde altıncı ayına ulaşan Paris Barış Konferansı'nda, Amerikan kamuoyunun isteklerini mart ayının ortasında Amerikanın en yüksek tirajlı gazetelerinden birinde dile getirmesi ve buna kayıtsız kalamayan Avustralya basınıının bu haberi işgalden kısa bir zaman sonra okuyucularına aktarması ilginçtir. Belki de aradan geçen zamanın bu kadar uzun olması, İzmir'e ve Yunanlıların iddialarına olan ilginin işgal gerçekleşikten sonra arttığını gösterir niteliktedir.

İzmir'de bir muhabir, Türklerin bir zamanlar aşağıladıkları ve ezdikleri Rumlar tarafından toptan katledildiğinden ve Yunanlıların

²⁸ Bundaberg Mail, 2 Haziran 1919, 6.

oldukça zalim olduklarından söz ediyordu. Anlatılanlara göre bu konudaki raporlar dehşet vericiydi. Buna rağmen, Ermeniler ve Rumlara yaptıklarından sonra Türklere sempati beslemenin zor olduğunu söylüyorlar ve Türkleri ırkçılıkla suçluyorlardı²⁹. Avustralya basınında Yunanlıların Türklere yaptığı zulümlerin zaman zaman yer bulmalarına rağmen, bu durumu haklı göstermek için, Türklerin de daha önce Ermeniler ile Rumları öldürdüğü iddia edilmekteydi.

İzmir'de işgalden sonra şehirde yeni bir düzen kurulmaya çalışılmıştır. Yunanlıların İzmir'de uygulayacağı otoritenin ne şekilde olacağı hakkında bir merak olduğu görülmektedir. Ancak bu merakın bölgeye bir baş yetkilinin gelmesiyle biraz azaldığı söylenebilir. Bu yetkili, Yunan Yüksek Komiseri unvanını taşıyordu ve İzmir bölgesindeki işgalin sürekli olmadığını ifade ediyordu. İlk olarak İzmir'i işgal eden Yunan kuvvetleri, bununla yetinmeyip kısa sürede Batı Anadolu bölgesindeki başka yerleri de işgal etmeye başlamışlardı. Yunan kuvvetleri, kuzeyde Ayvalık ve Edremit'i işgal etmiştir. Burada Türk birlikleri Yunanlılara karşı çıksalar dahi yenilgiye uğramışlardır³⁰.

İzmir, büyük bir Rum nüfusuna sahip olduğundan ve Atina'nın karşısındaki Ege kıyılarında uzandığından burasının Yunanistan'a verilmesi normal olarak kabul edilmekteydi. İtalya ise bu şehirle olan ticaretinden dolayı bu limanı Yunanistan kadar istemekteydi. Ancak Yunanlılar erken zamanlardan beri Küçük Asya'da yaşamışlardı. Venizelos'un bölgeyi isterken öne sürdüğü gerekçelerden biri, buradaki nüfusun kendi kaderlerini tayin etme ilkesine göre burada tarihsel bir hak kazanmış olmalarıydı³¹.

Paris Barış Konferansı, Türkiye'nin geleceği hususundaki sorunlarını hala çözememişti. İmparatorluğun sona ermesini beklemekteydiler. Bu konuda tam olarak karar verilmese de Küçük Asya'daki Hıristiyanların güvenliklerini geçici olarak bile olsa koruma altına alacak bir anlaşmaya varılmasını istiyorlardı. "*Yunanlıları Türklerin kanlı pençelerinden kurtarmak*" onlar için en önemli meseleydi. Yunan nüfusu özgürleşmek ve anavatanlarıyla birleşmek istiyordu. Küçük Asya'daki Yunanlılar yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını ileri sürerek yetkililerden kendilerini korumaları için adım atmalarını istiyorlardı. Yunanlılar, İzmir bölgesinde

²⁹ *Darlings Downs Gazette*, 5 Haziran 1919, 4.

³⁰ *Argus*, 7 Haziran 1919, 19.; *Daily News*, 7 Haziran 1919, 5.; *The Mercury*, 7 Haziran 1919, 7.

³¹ *The Advertiser*, 7 Haziran 1919, 8.

önemli bir çoğunluğu sahiptiler ve Türkler tarafından katledildiklerini iddia ediyorlardı. Yetersiz silahlarıyla Türklere direnemedikleri için Yunanistan'ı harekete geçirmek amacıyla uluslararası bazı otoriteler devreye girmeliydi³².

Yukarıda bahsettiğimiz haberin yayınlandığı gazete Bundaberg Mail isimli bir gazetedir. Daha önce "New York Times" gazetesinden aldığı bir yazıyı yayınlayan bu gazetenin Türklere alakalı haberlerine baktığımızda, Türklere büyük bir önyargı ile yaklaştıkları görülmektedir. Haberlerin içeriklerinde sürekli olarak Türklerin Yunanlıları katlettikleri şeklinde yorumlarda bulunmaktadır. Yunanistan, şanslı bir devlet olarak gösterilmekte ve Anadolu'da Türklere yaptığı zulümden kesinlikle bahsedilmemektedir. Gazetenin, Paris Barış Konferansı'nda Küçük Asya'nın Batı kıyası için verilecek kararı bir an önce vermesi ve Hıristiyanların katledilmesine daha fazla göz yumulmaması gerektiği konularında tavsiyeler verdiği görülmektedir.

Gazetelerde yayınlanan yazılarda Anadolu'da Türklerin öldürülmesine haklı gerekçeler arandığı görünmektedir. Türkler, yüzyıllardır kendi yönetimi altındaki Yahudi, Ermeni ve diğerlerine karşı çok sayıda zalimlikten sorumlu tutulmaktaydılar. İzmir'de Yunanlıların elinde acı çekenlere dünyadan bir tepki gelmemesi normal karşılanmaktaydı. "*Eğer Yunanlılar, birkaç Türk askerine zulüm edip onları ölüme mahkûm ettilerse, Türklerin onlara iki asır boyunca öğrettikleri şeyleri yaptıkları*" ifade ediliyordu. Ayrıca Yunanlıların, kendilerine ait olanı almak istedikleri için suçlanmamaları gerektiği söyleniyordu³³. Buradan anlaşılacağı gibi İzmir bölgesinin asıl sahibi olarak Yunanlılar gösterilmekte ve burayı almak istedikleri için yaptıkları şeylerle eleştirilemeyecekleri yönünde bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Müslüman topluluklarından da Paris Barış Konferansı'nda Türkiye'nin tamamen görmezden gelinmesine karşı güçlü bir protesto başlamıştı. Bu durum Büyük Dörtlü'yü endişelendirmiş olacak ki Türk temsilcilerini Paris'e çağırdılar. Müslüman topluluklardan gelen bu protestolar topraklarında yoğun bir nüfus barındıran İngiltere'yi bu konuda adım atmaya yönlendirmiş olabilir. Büyük Dörtlü, Türk temsilcilerinin önerilerine dikkat etmeden, Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek istiyordu. Taleplerini Bâb- ı Âli'ye bir oldu bitti şeklinde kabul

³² Bundaberg Mail, 7 Haziran 1919, 7.

³³ The Sun, 8 Haziran 1919, 3.

ettirme amacındaydılar. Ancak gizli antlaşmalar sebebiyle ganimetlerin aralarında paylaşılması konusunda tahmin edilenden daha çok sorunla karşılaşiyorlardı. İtalya ve Yunanistan İzmir konusunda bir türlü anlaşamamaktaydılar. Ancak Yunanlıların, Yunanlıların elinde olan adalar ile İzmir ve Küçük Asya kıyısının çoğunluğunda haklı oldukları şeklinde bir genel kabul vardı. Söz konusu gizli antlaşmalar Yunanlıların haklı bulunduğu bölgelerde İtalyanlara sahiplik hakkı verilmekteydi³⁴. Yunanistan ise İzmir şehri ve limanı olmadan kendilerine verilen imtiyazların değersiz olduğunu iddia etmekteydi. Küçük Asya'daki Rumlar ile Türkler arasında her gün çatışmalar yaşanmaktaydı. Yunanlılar, “*Türkler Rum köylerini yağmalıyorlar ve onları öldürüyorlar*”³⁵ diyerek kendilerine bölgede tam sahiplik verilmesini istiyorlardı.

Paris'te görüşmeler devam ederken, Türk temsilcilerinin 24 Haziran'da Paris'te olmaları beklendiği duyurulmuştur. Paris'e gelecek olan Türk temsilcilerinin buraya kendi istekleri ile geldikleri ama tam yetkili olmadıkları ifade edilmiştir. Türk temsilcileri ile Ermenistan, Mezopotamya ve Trakya'nın kaybı için anlaşılabilir. Ama Yunanlıların İzmir'i almalarına karşı çıkıyorlardı³⁶. Paris'e gelen Türk barış temsilcileri, Ferid Paşa (Dışişleri Bakanı), Tefik Paşa (Eski Büyükelçi), Ahmed Rıza Bey (Heyet Başkanı) ve Reşid Bey (İzmir Genel Valisi ve Eski İçişleri Bakanı)'den oluşuyordu³⁷. Türk Heyeti'nin Versay'a yakın mesafedeki Vaucresson'da kalacak yer bulduğu belirtiliyordu. Savaşın Genç Türk Partisi'ni sorumlu tutan Türk heyeti, Yunanlıların İzmir'i almalarına karşı çıkıyorlardı³⁸.

Türkiye'nin kaderi belirlenirken alınacak kararlar, Büyük Dörtlü'nün bilgeliklerini de değerlendirecektir. Gazetelerde verilen tavsiyelere göre, Eski İngiltere Başbakanı Gladstone ve onun takımı olan Little Englanders'in kırk yıl kadar önce yaptıkları Türk düşmanlığı, şu an yapılan görüşmelerde yer almamalıydı. Dünya tam da güvenlik ve adaletin eşliğindeyken herhangi bir millete sert müdahalenin en ufak düşüncesi bile araya girmemeliydi. Böyle bir durum dünyadaki adaletin çöküşüne sebep olabilirdi³⁹.

Müttefik Devletler, Türklere barış antlaşmasını imzalamaları için 27 Temmuz'a kadar süre verdiklerini bildirmişlerdi. Ayrıca Türk hükümetinden

³⁴ *Gympie Times and Mary River Mining Gazette*, 15 Temmuz 1919, 3.

³⁵ *The Farmer and Settler*, 15 Temmuz 1919, 2.

³⁶ *Albury Banner and Wodonga Express*, 20 Haziran 1919, 20.

³⁷ *West Australian*, 18 Haziran 1919, 7.

³⁸ *Tweed Daily*, 16 Haziran 1919, 3.

³⁹ *Darling Downs Gazette*, 17 Haziran 1919, 4.

gelen Ermenistan, Suriye, İzmir ve Trakya ile ilgili hükümleri değiştirme önerisini reddetmekteydiler⁴⁰.

İzmir ile ilgili anılar, zaman zaman gazetelerde yer bulmuştu. 1918 yılında İzmir şehrine gelmiş olan Bayan Annie C. Marshall'ın İzmir'in savaş zamanındaki bazı anılarından bahsedildiği görülmektedir. İzmir, Hıristiyan nüfusun büyük çoğunluğunun burada yaşaması sebebiyle Türklerin "Gavur" şehri olarak bilinmektedir. Yapılan son nüfus sayımına göre, burada 400.000 kişi yaşadığı söylenmektedir. Ancak hesaplama yöntemi, evleri tek tek saymak ve ardından bu sayıyı beş ile çarpmak olduğu için bu sayının doğru olduğu konusunda bir kesinlik olmadığı söylenmektedir. Bölgedeki Yunanlılar en az 240.000 kişi olduklarını iddia ederek burada en baskın millet olarak görülmektedirler. Bayan Marshall, Aydın vilayetinin yöneticisi ve İzmir valisi olan Rahmi Bey'in İngilizleri sevdiğini ve onları savaş zamanında dikkatle koruduğunu ifade etmektedir. Türklerin Müttefikleri olan Almanlar, buna karşı çıksalar da İzmir valisi bölgedeki en güçlü kişi olarak şehri bir kral gibi yönetmekteydi⁴¹. Bilindiği gibi Vali Rahmi Bey'in görevine 24 Ekim 1918 tarihinde son verilmiştir. Gazetede bu haberin İzmir'in daha önceki durumlarıyla alakalı bilgiler verdikleri ve bu gibi anılardan yararlandıkları görülmektedir. Farklı zamanlarda birkaç anı yayımlandığı görülmektedir. Ancak burada üzerinde durulması gereken husus, yer verilen anıların genellikle Yunan destekçilerine ait olmasıdır.

Paris Barış Konferansı'na giden Türk Heyeti, Onlar Konseyi'ne bir rapor sunmuşlardı. Sunulan raporun en önemli noktası, Almanya'nın onları Birinci Dünya Savaşı'na girmeye zorladıklarını ifade etmeleriydi. Eğer savaşa girmeselerdi, Rusların İstanbul'u almaları kaçınılmaz olurdu. Savaş sebebiyle Türklerin bulunduğu topraklar artık harap olmuştu ve Küçük Asya artık bir çöl haline gelmişti. Türkler, Barış Konferansı'ndaki yetkililerden imparatorluğun bütünlüğüne karışmaktan vazgeçmelerini istiyorlardı⁴².

Yunan Başbakanı Venizelos, Genç Türklerin etkisi altındaki Türklerin İzmir'de Yunanlıları katlettiği iddiasıyla, yetkililerden İzmir bölgesindeki işgal alanının genişletilmesine izin verilmesini istemekteydi⁴³. Yunanlılar, İzmir bölgesindeki geri kalmış insanları bahane ederek, toplumun Türk

⁴⁰ *Northern Territory Times and Gazette*, 20 Temmuz 1919, 5.

⁴¹ *The W. A. Record*, 28 Haziran 1919, 17.

⁴² *Warwick Daily News*, 30 Haziran 1919, 4.

⁴³ *Brisbane Courier*, 1 Temmuz 1919, 8.

kesimine karşı bir savaş başlattılar⁴⁴. Bunun sonucunda Yunan birlikleri ile Türkler arasında birçok çatışma meydana geldi⁴⁵. Zamanla Küçük Asya'daki Yunanlılar ile Türkler arasındaki çatışmalar şiddetlendi. Müslüman nüfusu kıskırtarak isyana teşvik ettiler. Bölgedeki Yunanlılar bu durumdan endişeli olduklarını söylüyorlardı⁴⁶.

Paris Barış Konferansı'na Küçük Asya'daki durumun çok ciddi olduğu hususunda bilgiler gelmekteydi. Türkler bölgede Yunanlılara karşı çeteler oluşturmaya başlamıştı. Türklerden düşman kuvvetleri şeklinde bahsedilmekte ve Yunanlılara karşı sayılarının bire dört olacak şekilde fazla olduğu iddia edilmekteydi. Türkler, Yunanlılara karşı savaşmak için Müttefikleri İzmir ve çevresinden kovmakla tehdit ediyorlardı. Bir Yunan birliği Türkler tarafından pusuya düşürülmüştü. Bunun sonucunda, Müttefik birliklerini komuta eden General Nidej (Nider), ilk kez geri çekilerek, takviye gelene kadar Bergama – Manisa hattında durmaya karar vermişti⁴⁷.

İstanbul'daki "The Times" muhabirinden aldıkları habere göre, Yunan ordusunun İzmir'de artık güvende olduğu bildirilmiştir. Bölgede Yunan sivillerine sert müdahalelerde buldukları ve onları öldürdükleri iddia edilen Türklerin sayıları 17.000 iken Yunanlılar 50.000 kişi olarak ifade edilmektedir⁴⁸.

Atina'dan bildirilen bir habere göre, Amiral Fitzmaurice, Kaptan Atkinson gözetiminde Denizli'ye bir heyet göndermiştir. Heyetin amacı, Aydın vilayetinden sürülen kadın ve çocukların iade edilmesini talep etmektir. Ancak Türkler bu heyeti tutuklamışlar ve sınır dışı ettikleri kadın ve çocukları teslim etmeyi reddetmişlerdir. Ayrıca heyeti iki gün sonra serbest bırakarak İzmir'e geri dönmelerini emretmişlerdir⁴⁹. Bu haber "Türkler Kadınları Ele Geçirdi" başlığı altında yayınlanmıştır. Görüldüğü gibi, Türklerin kadınlar ve çocukları rehin aldıkları ve İzmir bölgesinden onları gönderdikleri iddia edilmiştir.

⁴⁴ *The World*, 1 Temmuz 1919, 5.

⁴⁵ *Kalgoorlie Miner*, 2 Temmuz 1919, 5.

⁴⁶ *Western Mail*, 3 Temmuz 1919, 10.

⁴⁷ *Richmond River Express and Casino Kyogle Advertiser*, 4 Temmuz 1919, 5.

⁴⁸ *Border Watch*, 1 Ağustos 1919, 3.; *Geelong Advertiser*, 1 Ağustos 1919, 4.; *Daily Mercury*, 1 Ağustos 1919, 5.

⁴⁹ *Brisbane Courier*, 2 Ağustos 1919, 5.; *Tweed Daily*, 2 Ağustos 1919, 7.

Michael Papazanteas, Sydney'deki Yunanlılar adına gazetede bir haber yayınlamaktaydı. Papazanteas, bir İngiliz gazetesinde "Akşam Haberleri" olarak yayınlanan ve Yunan birliklerinin Türklere karşı acımasız olduğu ile ilgili yazılar yazan birini eleştirmekteydi. Eleştirinin sebebine bakacak olursak Papazanteas, Türkleri geçmişte Hıristiyanlara ve özellikle de Rumlara karşı oldukça büyük suçlar işlemekle itham ediyordu. Türkleri "barbar" olarak nitelendiriyor ve barbarlara destek olan kişileri gördüğü için şaşkın olduğunu ifade ediyordu. Ona göre, Anadolu'da Yunanlıları öldüren Türkler ile İngiliz gazetesinde Yunanlıların Türkleri öldürdüğünü iddia eden kişiler aynı kategoride yer almaktaydı. İzmir işgal edildikten sonra Türklerin, Küçük Asya'daki Rumlara her zaman olduğundan daha fazla acımasız olduklarını iddia ediyordu. İzmir'e gelen Yunan birlikleri silahlı saldırıyla karşılaşmışlardı. Sonraki günlerde iç kesimlerde Hıristiyanlar katledilmeye başlamıştı. Yunan otoriteleri, "*Türkün her zaman zalimlik için hazır olduğu bu ülkede*" düzeni sağlamak için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Yunan ordusu, işgal ettiği bölgelerin nüfusuna hep iyi niyet göstermişti. İngiliz gazeteleri ise tam tersi şekilde Yunanistan'ın İzmir'i işgalini takip eden günlerde Yunanlıların Türklere kötü davrandıklarını iddia eden haberler yayınlamıştı. İngiliz gazeteleri Yunanlıların Müslüman unsurları imha etme politikası güttüklerini yazmıştı. Ayrıca Yunan askerlerinden destek alan yerel isyancılar da bu birliklere katılmışlardı. Papazanteas, Türkler, Ateşkes Antlaşması'na uymayıp Müttefiklere ve Yunanlılara karşı sert müdahalelerde bulundular, ancak Müttefikler bu Hıristiyan katliamını durdurmak için hiçbir şey yapmadılar diyordu. İzmir'e giden Yunanlıların yeterli sayıda olmadıklarını ve Müttefik kuvvetlerinden destek alamadıklarını söylüyordu⁵⁰. Görüldüğü gibi Yunanlıların Türkleri öldürdükleri ile ilgili haberler yapan kişiler hemen bir tepkiyle karşılanıyordu. Çünkü Türkler her zaman barbar ve zalim olarak bilinmeliydi. Basın yoluyla Türk düşmanlığı pekiştirilerek propagandalar yapılıyordu. Aksini iddia eden yazıların hoş karşılanmadığını yukarıdaki yazıdan kolaylıkla anlayabiliriz.

İzmir'in işgali bildiğimiz gibi Anadolu'da bir Millî Mücadele hareketinin başlamasına ve hızla yayılmasına sebep olmuştu. Yapılan kongreler ve İstanbul'daki Türk hükümetini tanımayı reddeden bir grubun ortaya çıktığı Avustralya basınına da yansımıştı. Türklerin "*yasadışı*" General Kemal Paşa başkanlığında Erzurum'da bir kongre topladığı ve Türkiye'nin bütünlüğünün korunmasını talep ettiklerini duyuruyorlardı.

⁵⁰ *Daily Mail*, 26 Eylül 1919, 10.

Kemal Paşa, “pressgang” zorlama yöntemi benimsiyor ve kasaba halkını işgalcilere karşı direnmeye davet ediyordu⁵¹.

Türkiye’de tehditkâr bir hareketin ortaya çıktığından bahsedilmektedir. Mustafa Kemal Paşa, “*Enver Paşa’nın son taklitçisi*” olarak belirtilmekte ve onun Genç Türklerle birlikte, Osmanlı hükümetine meydan okudukları ifade edilmektedir. Mustafa Kemal ve yanındakiler vergi toplamakta ve devletin askeri güçlerine el koymaktadır. Onların bu hareketinin, Aydın bölgesi ve İzmir’deki Yunan işgaline karşı olduğu söylenmektedir⁵².

Türklerin İzmir bölgesindeki Rumlara karşı iyice tehlikeli bir güç olmaya başladıkları ifade edilmektedir. Erzurum, Sivas ve Ankara’da ise mevcut Türk Hükümeti’ni devirmeye çalışan bir ordu hareketi gerçekleştiği görülmektedir. Bu hareket, Türk Hükümeti’ne olduğu gibi İtilaf Devletleri’ne de düşman olarak ifade edilmiştir⁵³. Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa tarafından başlayan Millî Mücadele hareketini yakından takip ettikleri görülmektedir. Anadolu’da ulusal kurtuluş için mücadele eden halktan asi, isyankâr ve haydut şeklinde bahsedilmiştir.

“Daily Examiner” gazetesi “The Times” den aldığı bir haberde Yunanlıların hızla ilerlediğini, birçok insanı mahkûm ettiğini ve maddi eserleri de ele geçirerek bölgeye ağır zararlar verdiklerini yazmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa’nın yanında bulunanları haydut olarak nitelendirerek onları Küçük Asya’da hızlıca temizlediklerini duyuruyordu⁵⁴.

Savaşı ve işgalleri sadece askeri meselelerle değerlendirmek mümkün değildir. Savaşın bulunduğu bölgeye ekonomik ve sosyal açıdan birçok etkisi olmuştur. Haberde anlatılan savaş dönemine ait bir anı bunu gözler önüne sermektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman kamplarında tutsak olan ve savaş bitince İzmir’de daha önceki ticari görevine dönen genç bir İngiliz Avustralya’daki bir akrabasına bir mektup göndermiştir. Yazısında, İzmir’in işgalden önce önemli bir ticaret merkezi olduğunu ve Yunanlıların gelmesiyle her şeyin tersine döndüğünü anlatmaktaydı. Anlattıkları şu şekildeydi: “*Savaştan önce, İngiltere’de temin edilemeyen şeyleri neredeyse tamamen alabilmiştik. Yaşam maliyeti İngiltere’den daha ucuzdu. Ama Yunanların gelmesi ile bir zamanlar süt ve*

⁵¹ *Daily Standard*, 23 Ağustos 1919, 5.; *The Mail*, 23 Ağustos 1919, 1.

⁵² *Daily Examiner*, 3 Ekim 1919, 3.

⁵³ *The World*, 20 Eylül 1919, 3.

⁵⁴ *Daily Examiner*, 27 Temmuz 1920, 5.

balla dolup taşan bu şehir, kısa sürede sadece yüksek fiyatlı gıdaları barındırmaya başlamıştı. Yaşam maliyeti ise yaklaşık %320 arttı. İngiliz demiryolu ile bağlantı kesildiği için bu bölgeden beslenen yiyecek kaynaklarından mahrum kaldık. İncir mahsulü mahvoldu ve tabi üzüm ile tütün de.. Yunanistan, yıllardır İzmir'de açgözlüydü. Venizelos, Barış Konferansı'nda İzmir'in iç kısımlarını temsil ettiğini iddia ediyordu. Barışçıl gibi görünen meseleler kargaşa içindeydi. Venizelos, Müttefiklerden "düzeni korumak" amacıyla işgal yapma izi aldı ve ardından rıhtıma binlerce asker indirdi. Türkler tabi ki üzgündü. Yunanlılar zafer kazanmış gibi Hükümet Konağı'na doğru yürüdüler. Ardından doğal olarak Türk askerleri ve sivillerinin ateşli saldırısıyla karşılaştılar.⁵⁵" Gazetede yayınlanan bu haberde işgal gününe ait bir anının canlılığına da şahit olmaktayız. İzmir'de ticari bir iş için görevli bulunan bu İngiliz, Türkler ile Yunanlılar arasındaki nefretin İstanbul'un kuruluşundan beri var olduğunu ifade etmekteydi. İş yerinin bulunduğu yerden bir çatışma izlediğini ve gözlerinin önünde iki yaralının denize düştüğünü ifade ediyordu. Yunanlıların, Türk mahkumlara (fes takan herkese) yaptıkları muamele herhangi birinin hayal gücünün ötesinde olarak ifade edilmekteydi. Eşiyle birlikte buldukları yerin bahçesinden Türk evlerinin Rum köylüler tarafından yağmalandığını izlemişlerdi. Gözlerinin önünde bir savaş yapıldığını ve mermilerin her tarafa uçtuğunu ifade etmekteydi. Bölgedeki huzur kısa zamanda kargaşaya dönüşmüştü. Yunanlılar bölgeye zamanla daha fazla asker getirmişlerdi. Bölgedeki çatışmalar her gün devam ediyordu⁵⁶.

İzmir'in işgalinin ilk yılı geride kalmasıyla birlikte, bu bölgeye olan ilginin biraz azaldığı söylemek mümkündür. Haberler 1919 yılında olduğu gibi her gün değil, daha aralıklarla yayınlanmış ve tekrar eden haberlere de fazla rastlanmamaktadır. Gazeteler bundan sonraki süreçte, Osmanlı topraklarının paylaşılması ve Sevr Antlaşması'nın imzalanması için San Remo'da yapılacak olan konferansla ilgilenmeye başlamışlardır. 18 Nisan'da başlayan San Remo Konferansı, Osmanlı topraklarını kapsayan sorunların görüşüldüğü son önemli konferanstı⁵⁷. Gazeteler, konferansta bulunacak olan Türk Heyeti'nin antlaşma şartlarını kabul etmeyeceklerine ve Yunanlıların da bu konuda tedirgin olduklarını yazmaktaydılar. Müttefikler ise, antlaşmanın koşullarını Türklere kabul ettirmek için askeri baskının arttırılması gerektiğini düşünüyordular. Yunanlılar, Edirne

⁵⁵ *The Register*, 11 Mayıs 1920, 3.

⁵⁶ *The Register*, 11 Mayıs 1920, 3.

⁵⁷ Ediz 2015, 228.

bölgesinin Bulgaristan'a verilmesini istemiyordu ve İzmir'in Yunanlılara verilmesinin reddedileceği endişesini yaşıyordu⁵⁸.

San Remo'da Osmanlı toprakları ile ilgili tartışmalar devam ederken, İzmir için Schleswig⁵⁹ plebisitine benzer bir plebisit yapılması meselesi görüşülüyordu. Bâb-ı Âli, halk oylaması Müttetiklerin himayesinde olacağı için Yunan birliklerinin İzmir bölgesinden çekilmelerini istiyordu. Ayrıca Türkler, İzmir serbest bir liman şehri olacak olursa büyük siyasi ve belediye imtiyazlarının yanında Milliyetçileri dizginlemek için Yunanlılara garanti veriyorlardı. Yunanlıların ise bu duruma kuşkuyla yaklaştığı görülmekteydi⁶⁰.

İzmir'de Yunanlıların Türkleri öldürdüklerine dair haberler ara ara yayınlanmaya devam etmekteydi. Yunanlıların İzmir çevresinde de Türklere ağır kayıplar verdirdiği duyurulmaktaydı. Alaşehir bölgesinde 2000'den fazla Türk'ü öldürmüşlerdi ve yararlılar Yunanlıların kılıçları altında can çekişmekteydi⁶¹. Akhisar'da ise birçok silah ve esir ele geçirilmişlerdi. Yunanlılar dört bölgeden ilerliyorlar ve Türk savunmasını yıkarak iç bölgelere ilerliyorlardı⁶².

Yunan zalimlikleri gözler önüne serilirken, Yunanistan'dan ve Venizelos'tan övgüyle bahsedilmeye devam edilmekteydi. Venizelos bir ulusun kurucusu olarak değerlendirilmişti. Karşılaştığı tüm zorluklara rağmen Yunanistan'ın güçlenmesinde en önemli kahraman olarak görülmekteydi. Olağanüstü yetenekli biri olarak görülüyordu ve azim ve ikna yeteneği ile istediklerini elde etmekte diğer devlet adamlarından daha başarılı olduğu söyleniyordu. Dağınık halde bulunan Helen halkını, Ege'nin dört kıyısında bulunan tüm adaları alarak yeniden birleştirmişti. Yunanistan artık elde ettiği bu konum ve denizcilik avantajları ile Avrupa'nın ikincil devletlerinin en önemlisi haline gelmekteydi⁶³. Venizelos, bu övgüyle bahsedilen olayların arkasında çok sayıda masum insanı canından etmişti. Ancak anlaşılabilceği üzere Türk düşmanlığı o kadar ileri boyutlardaydı ki bunların hiçbir önemi yoktu.

⁵⁸ *The Age*, 5 Nisan 1920, 5.

⁵⁹ Versailles Antlaşması'na göre 1920'de plebisit yapılarak bir kısmının Almanya'dan ayrılmasına karar verilen bölge.

⁶⁰ *The Border Morning and Riverina Times*, 8 Mayıs 1920, 5.

⁶¹ *The Northern Herald*, 7 Temmuz 1920, 11.

⁶² *Geelong Advertiser*, 28 Haziran 1920, 4.

⁶³ *West Australian*, 22 Haziran 1920, 7.

SONUÇ

İzmir, önemli bir ticaret merkezi olması sebebiyle tüm Avrupa'nın dikkatini çekebilecek bir zenginliğe sahipti. Birinci Dünya Savaşı'nda İzmir, İtilaf Devletleri için bazı devletleri yanına çekmede bir amaç olarak kullanıldı. Savaşın sonra Yunanistan ve İtalya'nın bu zenginlik üzerinde hakimiyet kurma istekleri Paris Barış Konferansı'nda gündeme getirildi.

20. yüzyılda büyük bir savaşla değişen dünya düzeni kendini aktif siyasette kabul ettirmeye çalışan küçük devletler için bir fırsat yaratmıştı. Bu devletler isteklerini elde edebilmek için özellikle büyük güçlerin onayını almak durumunda kaldılar. Birinci Dünya Savaşı'nda büyük bir varlık gösterememesine rağmen Yunanistan, İzmir bölgesi ile ilgili ısrarında özellikle İngiltere'nin desteğini almaya çalıştı. Paris Barış Konferansı'nın başlaması ile Venizelos önderliğindeki Yunanistan, Küçük Asya'nın en önemli ticaret merkezlerinden biri olan İzmir'i elde edebilmek için yoğun bir çalışma başlattı. Venizelos'un başlattığı bu çalışmaya basın-yayın organları da dahil oldular. Yunanistan'ın "Megali İdea" düşüncesi her fırsatta dile getirildi ve savaşta büyük kayıplar veren Osmanlı İmparatorluğu'nun Küçük Asya kıyısındaki topraklarının Yunanistan'a verilmesi için açıkça propaganda yapıldı. Bölgede yaşayanlara yıllarca Osmanlı idaresinde zulmedildiği ve savaş sebebiyle bozulan düzenin Yunanistan tarafından sağlanması gerektiği özellikle Paris Barış Konferansı'nda dile getirilmişti.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de Türklere karşı savaşmalarının da etkisiyle Avustralya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımını dikkatle izlediği görülmektedir. Avustralya gazetelerinde yer alan haberlerde, tarihsel süreçten örnekler verildiği ve nüfus istatistikleri yayınlanarak bölgede Rum nüfusunun abartılı bir şekilde fazla gösterilmeye çalışıldığı görülmektedir. Gazetelerde Anadolu'nun paylaşımından uzun uzun bahsedilmiştir. Yeni kurulacak düzende en önemli mesele, Türklerin Avrupa'dan kovulması ve Anadolu içlerinde küçük bir devlet olarak bırakılması olmuştur. Bu devletin yönetimini ise büyük bir devletin üstlenmesi gerektiği tavsiyeleri verilmiştir. Basın aracılığıyla Yunanistan lehine bir propaganda yürütüldüğü görülmektedir. Yunanistan Başbakanı Venizelos'tan ise hayranlıkla bahsedilmektedir.

Yunanistan, Paris Barış Konferansı'nda yaptığı güçlü savunma sayesinde İtilaf Devletleri'nden bölgeyi işgal etmek için izin alabilmiştir. 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunanlılar İzmir'i işgal etmişlerdir. İşgal günü

yaşanan acı olayları anlatan birçok kaynaktan söz edilebilir. Avustralya gazetelerinde ise birçok propaganda yapılmasının yanında gazeteler ilerleyen dönemlerde Yunan zalimliklerinden az da olsa bahsetmeye neredeyse mecbur olmuşlardır. Ancak bahsedilen olayların tepkiyle karşılanmadığı ve Türkleri kötü göstermek için onların sadece Rumları değil, Ermeni ve Yahudileri de yıllardır öldürdükleri iddia edilmiştir. Olaylar verilirken kronolojik bir sıra takip edilmediği gibi özellikle Yunanlıların Türkler tarafından öldürdüklerine dair haberleri farklı aralıklarla yeniden yayınladıkları görülmektedir.

İncelediğimiz gazetelerin haberlerini Londra, Paris, Atina ve İstanbul'dan servis ettikleri görülmektedir. Atina'dan alınan haberler daha çok Yunan propagandası yapmaktadır. Aynı şekilde Londra'dan alınan haberlerde de Yunan yanlısı bir politika izlemektedir. Haberlerin güvenilirliklerini arttırmak amacıyla bu ülkelerden servis ettiklerini bizzat belirtmişlerdir. İngiltere'nin kolonilerinden biri olan bu devletin, basın aracılığıyla Avustralya kamuoyunu İngiliz çıkarlarına hizmet edecek şekilde yönlendirmeye çalıştığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

A- Araştırma-İnceleme Eserleri

- Armaoğlu 2017, Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 - 1995)*, İstanbul; Timaş Yay., 2017.
- Değerli 2010, Esra Sarıkoyuncu Değerli "Avustralya Basınında Mustafa Kemal Atatürk" *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi*, Sayı 37, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2010, 27 - 43.
- Ediz 2015, İsmail Ediz, *Diplomasi ve Savaş, İngiliz Belgelerinde Batı Anadolu'da Yunan İşgali*, Ankara; Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.
- Jaeschke 2011, Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, çev. Cemal Köprülü, Ankara; TTK Yay., 2011.
- Öztoprak 2014, İzzet Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara; TTK. Yay., 2014.
- Selek 1973, Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, İstanbul; Cem Yay., 1973.
- Soysal 1983, İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920 - 1945)*, Ankara; TTK Yay., 1983.

B- Gazeteler

Albury Banner and
Wodonga Express
Argus
Ballarat Star
Barrier Miner
Beauesert Times
Border Watch
Brisbane Courier
Bundaberg Mail
Casino and Kyogle and
North Coast Advertiser
Daily Examiner
Daily Mail
Daily Mercury
Daily Standard
Darling Downs Gazette
Geelong Advertiser
Gympie Times and
Mary River Mining Gazette
Kalgoorlie Miner
Leader
Maitland Daily Mercury
Maitland Weekly Mercury
Newcastle Morning Herald
and Miners Advocate
Northern Miner

Northern Territory Times and
Gazette Register
Richmond River Express and Casino
Kyogle Advertiser
Sunday Times
Sydney Morning Herald
The Advertiser
The Age
The Border Morning and Riverina
Times
The Farmer and Settler
The Mail
The Mercury
The Mirror
The Sun
The Register
The W. A. Record
The World
The World
Tweed Daily
Warwick Daily News
West Australian
Western Mail
Zeehan and Dunhan Heral

MAN HUNT IN SMYRNA.

The Smyrna correspondent of the "Daily Express" tells a tragic story of the occupation of Smyrna by Greek troops under the mandate granted to Greece. He asserts that these troops provoked some Turkish soldiers to fire a few shots, and then there followed a horrible massacre. Greek civilians joined in with the troops, and the Turks who surrendered to the Greek troops for protection were bayoneted, clubbed, and flung into the sea, even when unarmed and under escort. In addition to this the Turkish houses and shops were raided and robbed. When news of the Smyrna happenings became known similar man-hunts became the order of the day in the surrounding villages, the Greek troops handing their rifles and bayonets to civilians, including even boys of from twelve to sixteen years of age. The Turks have made an appeal to Britain and France not to hand Turkey over to her enemies.

The Mirror, 1 Haziran 1919.

SMYRNA OCCUPIED.

GREEKS HOLD CITY.

(Monitor.)

PARIS, Monday.

News from Constantinople states that Admiral Calthorpe notified the Governor-General of Smyrna that, in accordance with Article 7 of the Armistice Convention, the Allied forces would occupy the fortifications of Smyrna and Greek troops would occupy the town. An Allied detachment has been landed to guard the Consulates and French troops are guarding the principal mosques at Stambul to prevent disorders.

Daily Advertiser, 3 Temmuz 1919.

Developments in Smyrna.

The Turkish peace terms will be presented at the end of April at the conference at San Remo.

A report from Constantinople states that the Greek commander at Smyrna has called up all Greeks between 20 and 30 years in readiness for developments with Turkey. Already six Greek divisions are in Smyrna. It is believed the Turkish Chamber, whose sittings have been indefinitely suspended, will refuse to meet to propose the ratifying of the Peace Treaty, which will be presented on 15th April. It is expected the situation will then require every military unit the Allies can command. The mutual hatred of the Greeks and Turks is growing, and is a very serious obstacle to a settlement.

President Wilson's note has antagonised Turkish opinion. The Greeks are annoyed at his insistence that Adrianople shall be given to Bulgaria, and that Smyrna shall be refused to the Greeks. American business interests in Turkey are apprehensive.

The Supreme Allied Council proposes to offer the mandate for Armenia to the League of Nations.

Bolshevists Seek Peace.

The Age, 5 Nisan 1920.

TURKS SUFFER SEVERELY.

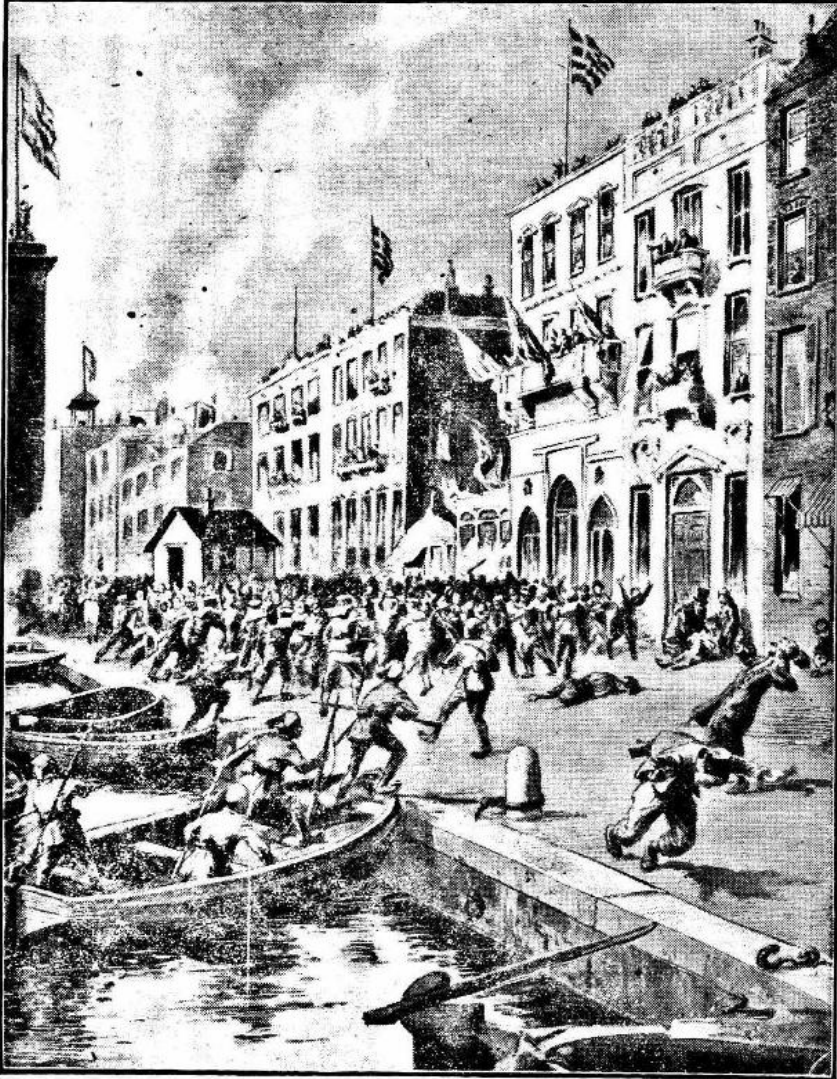
(Published in "The Times.")

SMYRNA, Monday.

The Greeks are rapidly advancing from Robesto, capturing prisoners and material and inflicting heavy losses. Lule Burgas and Adrianople have been occupied, and they are now encircling the enemy around Duzona. Important results are expected in Asia Minor. A communique reports the Greeks are rapidly clearing the country of the Kemalists marauders.

Daily Examiner, 27 Temmuz 1920.

The Landing of the Greeks at Smyrna

From the time of the Turkish surrender the oppression of the Greeks in Asia Minor was carried on with greater severity than ever, and about the middle of May Greek forces were landed at Smyrna. The picture shows how the landing was effected. "There was," writes a correspondent, "no resistance at first. The crowd was a 'Derby Day' one, cheering everyone. Suddenly from the end of the quay came machine-guns and rifle firing. The crowd dispersed in panic, and the soldiers fired faintly wildly at everything, and about twenty hundred men were killed."

World's News, 23 Ağustos 1919.

"BAG AND BAGGAGE"

The occupation of Smyrna by the Greeks affords a further reminder of the fact that one of the most notable results of the war will be the virtual driving of the Turk "bag and baggage" (in Gladstone's phrase) from the East.

Sunday Times, 1 Haziran 1919.

BATI ANADOLU'NUN İLLEGAL SİLAHŞORLARI: ARNAVUT EŞKIYALAR

Ali ÖZÇELİK

Makale Geliş Tarihi: Mayıs 2019

Makale Kabul Tarihi: Haziran 2019

Öz

XVII. yüzyılda, taşrada doğan denetim ihtiyacı, ayan adı verilen nüfuzlu şahısların yükselişine sebebiyet vermişti. Ayanlar da gerek kendi güvenlikleri gerekse diğer ayanlarla yaşadıkları güç savaşları neticesinde ücretli asker istihdamı yapmışlardı. Bu süreçte en rağbet gören savaşıçılardan birisi de Arnavutlar olmuştı. Silah kullanma becerileri ve dayanıklı yapıları onları paşa konaklarında, cephelerde ve buldukları vilayet mıntıkası dâhilinde önemli bir konuma yükseltmişti. Ancak istihdam dışı kaldıkları zamanlarda ise kolaylıkla dağ yolunu tutmuşlar ve eşkıyalık faaliyetleriyle adlarından sıklıkla söz ettirmişlerdi.

Bu çalışmada; Batı Anadolu'da asayişsizlik yaratan Arnavut eşkıyalar ile kolluk kuvvetlerine dâhil olan ancak yine de yarı resmi eşkıyalık sürdüren Arnavut savaşıçıların faaliyetler; arşiv kaynakları, dönem gazeteleri ve ikinci elden kaynaklar ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Batı Anadolu, Arnavut, Eşkıyalık

Abstract

XVII. century, the need for control born in the countryside, called ayan had led to the rise of influential people. The ayans had also employed paid soldiers as a result of their own security and the power battles with the other ayans. One of the most sought-after fighters in this process was the Albanians. Their ability to use weapons and their durable structures elevated them to an important position in the pasha mansions, on the facades and within the province of their province. However, when they were out of employment, they easily took the mountain road and made their name frequently with banditry activities.

In this study; the activities of the Albanian bandits who created disarray in Western Anatolia and the Albanian fighters involved in law enforcement but still carrying out semi-official bandits; archive sources, periodicals and second hand sources.

Keywords: Western Anatolia, Albanian, Banditry

GİRİŞ

XVII. yüzyılda, Avrupa'da, feodal ortaçağın toprağa bağlı imtiyazlı aristokratik şövalyeleri, gelişen teknoloji ve değişen siyasi şartların ardından yerlerini sözleşmeli profesyonel savaşçı topluluklarına bırakmıştı. XVIII. yüzyılda ise doğrudan devlet tarafından işe alınan ücretli düzenli birlikler ortaya çıkmıştı. Avrupa'nın ilk daimi ve düzenli ordusunu kurmuş olan ve tımar sistemiyle de ele geçirdiği toprakların insani ve maddi kaynaklarını savaş zamanı seferber etmeyi başaran Osmanlı İmparatorluğu da, Avrupa'daki bu gelişmelere kayıtsız kalmamış ve sefer zamanı önce paşalar, sonra de ayanlar aracılığıyla sözleşmeli istihdam edilen birlikler kurmuşlardı.¹

Askeri ihtiyaçlar nedeniyle ücretli orduların istihdamından faydalanılma teamülünün yaygınlaştığı XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren, kendi bölgelerinin nüfuzlu isimleri olan ayanlar², finanse ettikleri seçkin savaşçı gruplarını cephede görevlendirilmek üzere Saray'a sunmuşlar, böylelikle maddi ve siyasi bir paye elde etme peşine düşmüşlerdi. Bu bağlamda Batı Anadolu'da, Yörük unsurlardan oluşan zeybek savaşçılar tercih edilirken, iktisadi imkânları sayesinde bölge ayanlarının olabildiğine palazlandığı Rumeli coğrafyasında ise dağlı bir halk olarak bilinen Arnavutlar başı çekmişti. Öyle ki, Arnavutlar ve zeybekler, ayan ordularının tasfiyesi sonrasında dahi kıymetlerini kaybetmemişler ve başıbozuk birliklerine dâhil edilerek cephelerde kullanılmışlardı.³ Ünlü devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa, 'Maruzat' adlı eserinde, bir sefer için toplanılan

¹ Yıldız, 2009, 312.

² XVIII. yüzyılda; Turgutlu'da Seyfioğulları, Adala'da Köseoğulları, Akhisar'da Hacı Şaban-oğulları, Menemen Güzelhisarı'nda Kalabaklı Hacı Himmetoğulları, Borlu'da Şeyhoğulları, Soma ve Kırkağaç'ta Yeğenoğulları, Menemen'de Ali Ağa, Alaşehir'de Hacı Ömer Ağa ve Hacı Mehmet Ağa, Demirci'de Musabeşezade Hacı İsmail ve Dedebeyoğlu Mustafa, Gördes'te Sunullah Ağa, Uşak'ta Acemoğulları Batı Anadolu'da mütesellimlik ve voyvodalık göreviyle zenginleşmiş ailelerdendi. Bkz. Nagata, 1997; McGovan, 2004, 760-884; Günay, 2006, 93-118; Özkaya, 1978, 667-723. Ancak bunların arasından, XIX. yüzyıl başlarında Bergama'da Araboğulları, Manisa'da ise Tavaslı Osman Ağa, İlyaszadeler ve Karaosmanoğulları ön plana çıkmıştı. Özellikle kökleri XVI. yüzyıl ortalarına dayanan Karaosmanoğulları, Aydın, İzmir ve Manisa yörelerinde etkin olmuş ve sözü geçer konuma gelmişti. Bkz. Özkaya, 1978, 18.

³ İlginç bir şekilde inatçı ve savaşçı karakteristik yapıları herkesin malumu olan bu iki grup, eşkiya takibinde ve düzenli ordu saflarındaki başıbozuk müfrezelerde sık sık kullanılmış, hatta ilerleyen zamanlarda devlet tarafından karşı karşıya dahi getirilmişti. Özellikle XIX. yüzyıl sonlarında pek çok Arnavut tüfekçi, Aydın Vilayetine getirilip zeybek avına çıkartılmıştı.

Arnavut ve zeybek askerlerinin özelliklerinden, şu övgü dolu cümlelerle bahsetmektedir:

“...Ekser neferâtı zeybek bahadırları ve bâkîsi Arnavutluk'un güzîde erleri idi. Ve cümlesi nev îcâd şeşhâneli tûfengler ile müsellağ idi. Arnavud(lar), çabûk ü çâlâk ve cesûr u bî-bâk âdemler olup dağlarda ve sarp yerlerde seküp gider bir kavm oldukları ma'lûmdur. Zeybekler ise mehâlik ü muhâtarâtdan sakınmaz, yorulmaz, usanmaz, şûh u şen ve sanki askerlik için yaratılmış Türklerin bir güzel soyudur...”⁴

Dağ coğrafyasına aşına oluşları ve silah kullanma konusundaki maharetleri sebebiyle, iskân edildikleri Batı Anadolu'da da, askeri bağlamda ehemmiyetli bir konumda olan Arnavutların pek çoğu, bölgedeki ayanlar arası hizip savaşlarında kullanılmış ve yarı resmi bir surette dökülen pek çok kanun faili olmuşlardı. Bunun dışında illegal veya yarı illegal surette eşkiyalığa saptıkları da görülmüştü. Şöyle ki; eşkiyalık, en uç şekliyle, kanı kaynayan, asilik eğilimi taşıyan delikanlılar için kazançlı bir istihdam türünü ifade etmektedir. İstihdam edildikleri ayan kapılarından terhis edilmiş olanların dışında, paralarını düzenli olarak alıp, çağırıldığı zaman savaşa gitmek istemeyen pek çok Arnavut silahşor da, toplu bir halde ve mensup olduğu kapının kendisine bahsettiği kıyafetlerle hareket etmişler ve önlerine gelen köy ve kasabalardan bedava yem ve yiyecek alıp, soygunculuk yapmışlardı.⁵ Peşlerine asker takılınca da mevsim müsaitse dağlara, değilse kale ve kulelere ya da dağılarak yataklarına sığınmışlardı. Bunları da yapamazlarsa izlerini kaybettirmek için sancak dışına çıkmışlardı. Bunun dışında, yerleşik Arnavutların da, eşkiya çetelerine dâhil olmalarının akabinde ayanların himayesi altına girdikleri de olmuştu. Çeşitli sebeplerden kanun dışına çıkmış birçok eşkiya, yerel yöneticilerle kurmuş oldukları iş birliği sayesinde yasal bir zemine kavuşarak idarecilerin konaklarında ve çiftliklerinde çalışma imkânı bulmuşlardı.⁶

⁴ Ahmet Cevdet Paşa, 1980, 116.

⁵ Söz konusu süreç için Özel, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Osmanlı pratiği açısından bu tarz yasadışı örgütlenmeler daha 17. yüzyıl başlarından itibaren Celaliler ve uzun savaşlar ortamında ufak isim değiştirmelerle yasal askeri örgütlenmeler içine alınmaya başlamıştı. Dönemin sekban ve sarıcaları sonraki yüzyılın taşradaki egemenleri ayân-vâlilerin şahsi ordularının belkemiğini oluşturacaklardı. Tabii ki savaş zamanında Osmanlı emperyal ordusunun da birer unsuru olan bu tarz bir askeri “kapu halkı”, barış zamanlarında kolayca kontrol dışına çıkabilmiş, bazan buna patronlarınca teşvik edilmiş, her halükârda Osmanlı taşrasında ve kırsal toplum içinde adi eşkiyalığın resmi koruma altında icra edilen ayağının epeyce bir kök salmasına katkıda bulunmuştu.” Bkz. Özel, 2012, 110.

⁶ Ertaş, 2009, 155.

Nitekim yarı resmi eşkıyalık da bu surette kurumsallaşmış ve bu gruh mensupları, yerel zorbarların hedef göstermesi ile pek çok suikast, baskın ve intikam saldırısı gerçekleştirmişlerdi.⁷ Dolayısıyla ister kapı halkından olsun isterse başıboş çete mensubu olsun, XVIII. yüzyıl sonları Batı Anadolu'sunda, Arnavut savaşçılardan müteşekkil pek çok eşkıya çetesi türemişti.

Her ne kadar eşkıyalık faaliyetleri oldukça can sıkıcı boyutta olsa da getirisi düşünüldüğü zaman, Arnavut silahşorların, İmparatorluğun güç kaybettiği yüzyıllarda, eklemlendikleri düzenli ordu birliklerine büyük katkı sağladıkları bilinen bir gerçektir. Nitekim işverenleri "*zat-ı hümayunun ve kuvvet-i saltanatın ve nizam-ı devletin muhafazasına*" yemin ederlerken, profesyonel savaşçılardan oluşan Arnavut müfrezeleri cephelerde Yeniçerileri ikame etmişlerdi. Aydın, İzmir, Saruhan ve Menteşe ayanlarına bağlı pek çok Arnavut silahşor, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Avusturya ile 1736-1739, İran ile 1722-1746 ve Rusya ile 1768-1774 yılları arasında yapılan savaşlarda ve 1787 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, görev almıştı.⁸ Bu savaşlarda başıbozuk müfrezelerine dâhil olan Arnavut silahşorlara duyulan ihtiyaç XIX. yüzyılın son demlerine kadar mevcudiyetini korumuştur. Nitekim 1853 Kırım ve 1877-78 Osman Rus savaşları, başıbozuk müfrezelerin etkin rol oynadığı önemli örneklerdendir. Özellikle 1877-78 Osman Rus Savaşı sırasında Arnavut başıbozuklar, pek çok tehlikeli görevin üstesinden gelmişler ve bu yönleriyle de takdir toplamışlardı. Ancak kendileriyle alakalı olumsuz olayların yaşandığı da sıklıkla görülmüştü. Denetimin zayıf olması durumunda rahatlıkla kontrol dışına çıkabilen ve bu yönleriyle de savaş hukuku kurallarından uzaklaşarak birer tahrip birliği ve suç çetesi haline gelebilen Arnavut başıbozuklar, zaman zaman yağma ve soygun gibi vukuatlarla sivil halka da zarar verebilmişlerdi.⁹ Arnavut başıbozukların disiplinsizliklerine örnek verecek olursak; 14 Kasım 1877 tarihinde, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın seraskerliğe gönderdiği bir telgrafta, ordunun içerisindeki yardımcı kuvvetlerden yakınılmış ve bunların ellerindeki silahları kaybettikleri, firar ettikleri,¹⁰ emir almadan çekildikleri ve atılan ilk gülden sonra tarumar

⁷ Ertuş, 2009, 153.

⁸ Akdoğan, 2004, 130.

⁹ Özel, 2012, 110.

¹⁰ Söz konusu duruma karşılık, yedek kuvvetlerde bulunan askerlerin firari olup yakalanmaları durumunda ceza olarak orduya alınıp dört yıl nizamiye birliklerinde görev yapması ile ilgili bir kanun çıkarılmış, ancak pek de etkili olunamamıştı. Bkz. Akdoğan, 2004, 366.

olup, bozgun havası yarattıkları için nizamiye askerlerini de etkilediklerini dile getirilmişti. Söz konusu şikâyetleri sıralayan Paşa, seraskerlik makamının, yardımcı birliklere yeni tüfekler dağıtılması emrine karşılık da *"bunlara verilecek silahlar nasıl olsa yine kaybolacağı için Martini Henri marka kaliteli tüfekler yerine adi tüfekler verilmesi daha uygun olacaktır."*¹¹ cevabını vermişti. Nitekim Paşa'nın kanaatini doğrular nitelikte olaylar da yaşanmış ve 21 Ocak 1878 tarihinde, Ahyolu, Pırgos ve Karinabad civarındaki kasaba ve köylerinde bir takım Arnavut, Çerkes, Abhaz ve zeybek eşkıyaların köy ve kasabaları basarak ahalinin değerli eşyaları gasp ettikleri ve cinayetler işledikleri ihbarı alınmıştı. Bunun üzerine söz konusu birlikleri derdest etmek üzere iki bölük piyade ve bir bölük zaptiye askeri görevlendirilmişti.¹² İngiliz tarihçiler de, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sırasında, içerisinde Arnavutların da yer aldığı aflı eşkıyaların savaş sırasındaki başıbozuk vukuatlarından şu cümlelerle bahsetmektedir:

*"En iyimser gözlemcinin bile 'disiplinsiz bir grup eşkıya' olarak nitelediği bu aşiret kuvvetleri, Osmanlı Devleti tarafından Tuna'dan Fırat'a isyanları bastırmak için istihdam edildiler. Başıbozuk terimi sivil gönüllü anlamına gelir. İstanbul'da ve diğer büyük şehirlerde çok sayıda gönüllü piyade taburları oluşturulurken başıbozuklar farklı kaynaklardan bir araya getirildiler. Diğer bir İngiliz subayına göreyse onlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak köşelerinden bir araya gelen erkeklerden oluşuyordu. Bunlar; Arnavutluk'tan Arnavutlar, Teselya'dan Rum dönmeleri, İzmir ve İskenderiye'den suçlu tabakası, Lübnan'dan soyguncular, Palmyra'dan Bedeviler ve Vidin'den Zeybekler ile acımasız Çerkesler ve Gürcüler. Çerkes kabileleri Ruslar tarafından sadece bir nesil önce Kafkasya'dan kovulmuşlardı ve Türk yetkilileri bunları Hıristiyan isyancıları bastırmak için Bulgaristan'a yerleştirmişlerdi. Başıbozuklar, Rus yaralıları ve savaş esirleri ile Bulgar sivillere karşı uygulanan sayısız vahşetin sorumlularıydılar. Bekir Paşa onlardan bazılarını falakaya yatırırsa da bunların çoğu herhangi bir cezaya çarptırılmadan gittiler."*¹³

XIX. yüzyılın son çeyreğine geldiğimizde, savaş ekonomisinin toplum üzerindeki yıkıcı etkisi de göz önünde bulundurulursa, Uluçay'ın *"belalı ve gözü kanlı adamlar"*¹⁴ olarak nitelendirdiği ayan kapısındaki Arnavut tüfekçiler, askeri bağlamda oldukça başarı gösterirlerken; asıl sorun ise

¹¹ Mehmet Arif Bey, 2006, 667.

¹² ATASE. ORH-VII, No:3219.49/118/09.11.1293.

¹³ Drury, 1994, 46.

¹⁴ Uluçay, 1955, 71.

tekrar istihdam dışı kalmalarından sonra ortaya çıkmıştı. Zira bu usta savaşçılar, ellerine çapa ve orak alıp tarla bellemek yerine silahlarını tekrar kuşanıp dağ yolunu tutmayı tercih etmişlerdi. İşte tam bu noktada, Rumeli’de mevcut olan Arnavut eşkıyalığının yanı sıra, Batı Anadolu’da da azımsanamayacak bir Arnavut eşkıyalığı zuhur etmişti. Bu bağlamda, Aydın Valisi Mithat Paşa’nın “...tedricen şiraze-i intizamdan çıkdılar şurada burada yine başka başka eşkıya çeteleri teşekkül edib 98 senesi evahirinde (1881) her tarafı yine havf ve dehşet istila ederek kimse kapı dışarı çıkamaz oldu.”¹⁵ cümleleriyle ortaya koyduğu asayişsizlik ortamında, ön plana çıkan bazı Arnavut çete reisleri üzerinden Arnavut eşkıyalığını ele almak faydalı olacaktır.

1880’li yılların sonlarında türeyen Arnavut Ali adında bir eşkıya reisi, kurduğu bir çete ile Menderes Havzasında dağa insan kaldırmaya ve tüccarların yolunu kesmeye başlamış, ancak tecrübesizlikten olsa gerek kısa zamanda müfrezeler tarafından bir baskın yemişti. Çıkan çatışmada çetesindeki eşkıyalardan biri öldürülürken kendisiyle birlikte üç adamı da tutuklanıp, hapisaneyeye konmuştu. Ancak 1892 yılında tahliye olan Arnavut Ali serbest kalır kalmaz tekrar eşkıyalık yoluna sapmış ve Bayındır’ın Taşkesili köyünden Hacı Abdullah’ın kölesi Mehmet’i vurup öldürdükten sonra dağ yolunu tutmuştu. Kısa zamanda küçük bir çete toplayan Arnavut Ali bu defa jandarmaların eline düşmemiş ancak gıyabında görülen davada 15 yıl müddetle kürek cezasına çarptırılmıştı.¹⁶ Söz konusu tarihlerde, bu tarzda pek çok küçük çaplı eşkıya reisi türese de hiçbirinin eşkıyalık yaşamı çok uzun sürmemiş ve pek de etki bırakamamışlardı. Ancak 1900 yılına geldiğimizde, Kör Bayram adındaki bir Arnavut eşkıya, diğer çete reislerinin arasından hızlıca sıyrılmış ve uzun bir süre adından söz ettirmişti. Resmi yazışmalarda “*Arnavut Kör Bayram*” olarak adlandırılan bu eşkıya reisi, oldukça genç yaşlardayken Manisa-Salihli’ye bağlı Poyraz köyü eşrafından Hacı Emin Ağa’nın evini gece yarısı basıp ev halkından bir kişiyi öldürmüştü ancak kaçmaya çalışırken yakalanmıştı. Ardından Salihli Hapishanesine konmuşsa da 1900 yılının Temmuz ayında fırsatını bularak birkaç kişiyle birlikte firar etmeyi başarmıştı.¹⁷ Artık firari bir mahkûm olması hasebiyle yanındaki arkadaşlarının yanına yeni adamlar da ekleyip bir çete kurmuş ve Manisa dağlarında gezinmeye başlamıştı. Bir süre küçük suçlar işledikten sonra 1901 yılının kış ayında, müfrezelerin yoğun takibi üzerine sıkışıp çetesıyla

¹⁵ BOA., Y.EE.KP. 38/3746. (H. 1298/ M. 1881).

¹⁶ *Hizmet*, 3 Cemâziyelevvel 1310/ 23 Teşrinisani 1892.

¹⁷ *Ahenk*, 7 Cemaziyühahir 1319/ 20 Eylül 1901.

birlikte izini kaybettiren Arnavut Kör Bayram havaların ısınmasıyla tekrar ortaya çıkmıştı. Arnavut çete, 9 Mayıs 1901 tarihinde, Salihli'de yeni bir soygun dizisi gerçekleştirmiş ve Hacı Mehmet, Hacı Mustafa ve Şakir'in evlerini basıp, para ve kıymetli eşyalarını alarak firar etmişti. Bu olayın haber alınması üzerine, Saruhan Sancağı Mutasarrıflığından, Salihli Kaymakamlığına, çete üyelerinin ölü ya da diri ele geçirilmesi hususunda emir verilmişti. Kaymakamlığın görevlendirdiği müfrezelerin yanı sıra civar kazalardan da takip müfrezeleri çıkarılmış ayrıca Manisa Jandarma Binbaşısı Süleyman Efendi'nin komutasındaki çok sayıda jandarma da Salihli'ye gönderilmişti. Binbaşı Süleyman Efendi eşkıyaların kısa zamanda yakalanacağı hususunda merkeze teminat vermiş ve bu doğrultuda gece gündüz takibe koyulmuştu.¹⁸ Nitekim çabalar kısa sürede sonuç vermiş ve Mayıs ayının son günlerinde, Kör Bayram çetesinden Arnavut Osman, Ömer ve Bekir Alaşehir civarında ele geçirilmişlerdi.¹⁹ Ancak asıl amaç reisleri Kör Bayram'ı yakalamak olduğu için takipten vazgeçilmemiş ve 24 Temmuz 1901 tarihinde aynı çeteden Salihlili İnce Hüseyin Alaşehir jandarması tarafından ele geçirilmişti.²⁰ Bu sırada İzmir basınına heyecanlandıran bir haber alınmış ve Kör Bayram'ın Alaşehir'de yakalandığı duyurulmuş, ancak kısa zamanda yakalanan kişinin Kör Bayram'ın müttefiklerinden ünlü eşkıya reisi Hüseyin olduğu anlaşılmıştı.²¹

Bir eşkıyanın sıkı takibe alındığı zaman yapacağı iki olası şey vardı. İzini kaybettirmek veya cesaret gösterisi yaparak mıntıkasındaki gücünün azalmasına engel olmak. Kör Bayram da ikinci seçeneği daha makul görmüş ve 30 Ağustos 1901 tarihinde, dört adamı ile birlikte, gece vakti Manisa-Gördes'in Köleler köyünden eski muhtar Koca Mustafa'nın evini basıp 20 lira para talep etmişti. Ancak ev sahibinden bu paranın çıkmaması üzerine verilen iki Osmanlı lirasına razı olmuşlar, giderlerken de evde buldukları iki çift tüfeği ve bir revolveri gasp etmişlerdi.²² Kör Bayram Çetesini bu soygunun ardından yakınlardaki Kara Yakup köyü civarındaki Kurt Tutanlı Hasan Ağa'nın değirmenine baskın vermişti. Ancak bu defa ki amaç soygun değildi. Kör Bayram, takip kollarını değirmeninde ağırlayan ve yemek yediren değirmenciye acımasızca dövmüş, uzun süre işkence etmiş, hatta adamı "*senin kafanı keseceğim*" diyerek tehdit etmişti. Değirmenci ise çete üyelerinin dalgınlığından istifade ederek bir fırsatını bulmuş kaçmayı

¹⁸ *Ahenk*, 21 Muharrem 1319/ 11 Mayıs 1901.

¹⁹ *Ahenk*, 13 Safer 1319/ 2 Haziran 1901.

²⁰ *Ahenk*, 21 Rebîülâhîr1319/ 7 Ağustos 1901; *Ahenk*, 23 Rebîülâhîr1319/ 8 Ağustos 1901.

²¹ *Ahenk*, 28 Rebîülâhîr1319/ 13 Ağustos 1901.

²² *Ahenk*, 23 Cemaziyülevvel 1319/ 6 Eylül 1901.

başarmıştı. Arnavut eşkıyalar bu firarı fark edip değirmencinin arkasından birkaç el ateş etmişler ancak kurşunları isabet ettirememişlerdi. Değirmenci de can havliyle kendisini değirmen harkının (su yarığı) içine atıp karanlıkta saklanmak suretiyle canını kurtarabilmişti. Olay Salihli Kaymakamlığı tarafından haber alınınca Kör Bayram Çetesinin peşine üç kol jandarma çıkarılarak yoğun bir takibe başlanmıştı.²³ Ancak bu defa Kör Bayram'ın fendi ağır basmış ve zorlu şartlara dayanıklı olan eşkıyaların peşinde dağlarda gezinen jandarma bitkin düşmüştü. Günden güne şiddetlenen hastalıkları nedeniyle Saruhan Mutasarrıflığı yerlerine yeni jandarmalar göndermiş²⁴ ve bu taze kan ile kısa zamanda büyük bir başarıya imza atmıştı. Kör Bayram'ın önemli adamlarından Kambur Osman, 18 Eylül 1901 tarihinde, Kasaba'da, Hafız Çavuş'un müfrezesi tarafından ele geçirilmiş ve "*pençe-i kanuna teslim edilmişti.*"²⁵

Müfrezeler, Kör Bayram Çetesini her yerde ararken, adli merciler de üzerine düşeni yapmaktaydı. Bir yıl önce hapisneden firar eden Kör Bayram'ın kaçışını kolaylaştırdıkları gerekçesiyle hapisteye olan Gardiyan Mehmet Ağa ile Jandarma Neferi Abidin ve Sinoplu Ali 16 Eylül 1901 tarihinde, Salihli Kazası Meclis-i İdaresinde mahkemeye çıkarılmışlardı. Mahkeme neticesinde tutukluların firara yardımcı oldukları kesinleşince Mehmet Ağa ile Abidin iki, Sinoplu Ali ise bir ay hapis cezasına çarptırılmıştı.²⁶

İlginçtir, 1901 yılından sonra Kör Bayram Çetesi hakkındaki haberler birdenbire kesilmiş ve oldukça uzun bir süre izini kaybettirmeyi başarabilen çete üyeleri ile ilgili istihbarat bir daha ancak 1904 yılında gelmişti. 1901 yılında ele geçirilen, ancak firarı sonrası Balıkesir Sancağına kaçıp orada da tekrar eşkıyalığa dönen Kör Bayram Çetesinden İnce Hüseyin, 1904 yılında, memleketi Salihli'ye geri dönmüştü. Durumun haber alınması üzerine Selim Çavuş ve Hasan Onbaşı müfrezeleri harekete geçmiş, kısa zamanda da İnce Hüseyin'in çevresini sarmışlardı. Önce teslim olması konusunda çağrıda bulunulmuştu ancak tecrübeli eşkıya, "*tıynetinde merkez asar-ı şekavet ve habaset*"²⁷ olduğundan teslim teklifini reddedip ateş açması sonucu çıkan çatışmada öldürülmüştü.²⁸

²³ *Ahenk*, 23 Cemâziyelevvel 1319/ 6 Eylül 1901.

²⁴ *Ahenk*, 9 Cemâziyelâhir 1319/ 22 Eylül 1901.

²⁵ *Ahenk*, 26 Cemâziyelâhir 1319/ 9 Teşrinievvel 1901.

²⁶ *Ahenk*, 7 Cemâziyelâhir 1319/ 20 Eylül 1901

²⁷ *Ahenk*, 22 Cemâziyelevvel 1322/ 5 Ağustos 1904.

²⁸ *Ahenk*, 22 Cemâziyelevvel 1322/ 5 Ağustos 1904.

Kör Bayram'ın adamları öldürülüyor, ancak kendisi bir türlü ele geçirilemiyor, hatta hakkında bilgi alınamıyordu. Bunun üzerine kendisinin nerede olabileceği üzerine fikir yürütülmeye başlanmıştı. Ağırlık basan görüş; yalnızca bir-iki yıl Salihli civarında eşkıyalık yapmasına rağmen pek çok cinayet, soygun ve tecavüzün müsebbibi olan ve yakalanamayan bu azılı eşkıyanın kendi memleketi olan Arnavutluk'a kaçma ihtimaliydi. Bu doğrultuda valilik makamı, Makedonya'daki idarecilere bu konuyla ilgili bilgi vermiş ve konunun soruşturulmasını talep etmişti. Nitekim vilayet yöneticileri şüphelerinde haklı da çıkmış ve yapılan kapsamlı soruşturma neticesinde Arnavut Kör Bayram, Debre'de ele geçirilerek yargılanmak üzere önce Manastır'a, sonra İzmir'e, oradan da suç mıntıkası olan Manisa'ya sevk edilmişti. Manisa'daki yargılama neticesinde bu ünlü Çete reisi idama mahkûm edilmiş ve böylelikle Saruhan Sancağı, bu ünlü eşkıya reisinin saldırılarından kurtulmuştu.²⁹

Kör Bayram'la aynı dönemlerde Aydın Dağları'nda gezinen bir diğer Arnavut eşkıya reisi de Arnavut Yaşar'dı. Uzun süre Bergama'nın Ayazmend cihetinde yolcuların önünü kesip soygunlar yapan, dağa kadın kaldıran, haraç toplayan ve cinayetler işleyen Arnavut Yaşar Çetesi, 7 Ekim 1901 tarihinde takip müfrezeleri tarafından ele geçirilmişti.³⁰ Aynı günlerde Bergama-Dikili'de de cinayet işleyip, eşkıyalığa yeltenen üç Arnavut'tan ikisi de takip müfrezeleri tarafından yakalanmış, kaçmayı başaran diğer çete üyesinin ise peşine düşülmüştü.³¹

Arnavut çetelerin zaman zaman Levanten ailelere saldırdığı da görülmüştü. Örneğin Arnavut Recep Çetesi, 3 Ocak 1901 tarihinde, Fransız Levantenlerden Mösyö Alfons Mille'i, İzmir-Balçova'da, Agamemnon Ilıcaları civarındaki evini basarak dağa kaldırmış. Söz konusu olay Manawatu Standart gazetesinde, kendisine şöyle yer bulmuştu:

"Fransız Bay Mille'in eşkıyalar tarafından kaçırılıp, 12.000 liralık fidye tutarının ödenmesini takiben serbest bırakılması hakkındaki detaylar Londra'ya ulaşmış ve bir-iki gün önce Daily Mail gazetesinde yazılmıştır.

Bay Mille İzmir'in on kilometre dışındaki, Agamemnon Kaplıcaları olarak bilinen, termal kaplıcanın sahibidir. Reuters muhabirinin bildirdiğine göre, 3 Ocak'ta, Bay Mille ve dostu zemin kattaki bir odada akşam yemeklerini yerken, içeriye omzunda tüfek bulunan bir eşkıya girmiş ve

²⁹ Ahenk, 3 Recep 1324/ 24 Ağustos 1906.

³⁰ Ahenk, 25 Cemâziyelâhir1319/ 8 Teşrinievvel 1901.

³¹ Ahenk, 26 Cemâziyelâhir1319/ 9 Teşrinievvel 1901.

şefinin kendisiyle dışarıda konuşmak istediğini söylemiştir. Bay Mille, kendisinden, dışarı çıkmasını isteyince adam korkutma amaçlı olarak başının üstüne doğru ateş eder ve efendisini korumak için tabancasına davranan Arnavut hizmetliyi vurarak öldürür. Direnmenin yararsız olduğunu gören Bay Mille, bunun üzerine arkadaşı ile birlikte tesisin dışına doğru çıkar ve dokuz eşkiya ile karşı karşıya gelirler. İkili eşkiyaların talimatı üzerine onları tepelere doğru takip etmeye başlarlar. Oldukça hantal ve idmana uzak biri olan Bay Mille, yürümekten bitap düşmekte ve eşkiyalar düzenli olarak bacalarının arasına ateş ederek hızlı hareket etmeye zorlamaktadırlar. Bu şekilde altı saat boyunca dinlenmeksizin yaya olarak yapılan yolculuğun sonunda grup, Bay Mille'in, dostu talep edilen tutarı bulup getirene kadar tutulacağı, tepede bir mağaraya ulaşır.”³²

Bu cüretkâr eylemi, Fransız Levanten'in ailesinden yüklü bir fidye alan eşkiya reisinin dağ yaşamının da sona ermesine neden olmuştu. Peşlerine düşen müfrezeler, çete üyelerini ele geçirmiş ve Arnavut Recep ile adamları 1 Eylül 1901 tarihinde, Aydın Vilayeti İstinaf Ceza Mahkemesi'ne çıkarılmıştı.³³ Kaçırılan kişinin yabancı tebaadan olması, yargılamayı daha hassas kılmış ve dosyalarının hazırlanması yaklaşık bir yıl sürmüştü. Nihayetinde de Arnavut Recep ve adamları idama mahkûm edilirken çeteye yardım ve yataklık eden Kürt Abdullah, Şerif, Haydar ve Meyhaneci Entaş da kürek cezasına çarptırılmıştı.³⁴

Arnavut eşkiyaların yarattığı tedhiş, XX. yüzyılın başlarında etkisini uzun süre korumuştur. Dağdaki şerir faaliyetleri “*hayli zamandan beri Kula ve Gördes cihetlerinde icra-yı şekavetle bazı kimselerden para talebinde ve bazılarında da türlü türlü tehditte bulunan...*”³⁵ cümleleriyle özetlenen Arnavut Hüseyin Çavuş Manisa'nın Marmaracık köyüne gelmişti. Gizlendiği yerin müfrezeler tarafından tespit edilmesiyle, müfrezeler çok süratli bir şekilde ihbarda gösterilen adrese hareket etmişlerdi. Müfrezenin süratli hareket etmesi, “*basında çıkarılan takip müfrezesi beş saatlik mesafeyi sayan-ı hatret bir suretle kat' ederek...*”³⁶ cümlesiyle takdir edilirken, müfrezeler evi çevirmiş ve direnmeden teslim olan Arnavut Hüseyin Çavuş'u bağlayıp, Manisa Jandarma Karakoluna getirmişlerdi. Yapılan

³² *Manawatu Standart* (Yeni Zelanda), 2 Mart 1901.

³³ *Ahenk*, 16 Cemâziyelevvel 1319/ 30 Ağustos 1901.

³⁴ Mahkemenin ayrıntıları için bkz. *Ahenk*, 20 Cemâziyelâhir 1319/ 3 Teşrinievvel 1901; *Ahenk*, 10 Şaban 1319 / 22 Teşrinisani 1901; *Ahenk*, 22 Şaban 1319/ 2 Kânunuevvel 1901.

³⁵ *Ahenk*, 25 Şaban 1324/ 15 Teşrinievvel 1906.

³⁶ *Ahenk*, 25 Şaban 1324/ 15 Teşrinievvel 1906.

sorgunun ardından da bu azılı Arnavut eşkiya, bütün suçlarını ve kimlerden zorla para aldığını jandarmaya itiraf etmişti.³⁷ Aynı günlerde bir başka Arnavut eşkiya reisi olan Arnavut Ahmet de, çetesinde bulunan 10 adamıyla birlikte Akhisar'a bağlı Beyovası köyünü basarak, köyün ileri gelenlerinden zengin bir eşrafı dağa kaldırmaya teşebbüs etmişti. Ancak eşrafın silahlı adamları ve onlara destek çıkan köylüler ile çete arasında bir çatışma çıkmıştı. Şiddetli geçen çatışma neticesinde Arnavut çete mensubu bir eşkiya öldürülürken bir diğeri ise ağır şekilde yaralanmıştı. Köylülerden ise dört kişi yaralanmıştı. Çete, köyden adam kaldırmaya muvaffak olamayacağını anlayınca geri çekilip izini kaybettirmiş, durumu ağır olan bir köylü ise Gureba Hastanesine nakledilmişti.³⁸

Arnavut eşkiyalar uzun bir süre daha Batı Anadolu dağlarında kol gezmişler ve kimi zaman müfrezelerle, kimi zamansa diğer milletlerden çetelerle kanlı çatışmalara girmişlerdi. İlginçtir, Arnavut eşkiyaların vilayeteki asayişsizliğe katkı bulunduğu günlerde, II. Abdülhamit'in hassa tüfekçileri ve takip müfrezesi kumandanları da genellikle Arnavutlardan seçilmiş ve bu surette Batı Anadolu'daki Arnavutlar, 1900'lü yılların başında hem av, hem de avcı olmuşlardı. Ancak jandarma ve reji kolcusu görevlerini ifa ettikleri zamanda da Arnavut silahşorlarla ilgili pek çok şikâyet resmi yazışmalara yansımıştı. Örnek verecek olursak; 14 Kasım 1898 tarihinde, İzmir'in Damlacık Mahallesi'nde Reji kolcuları ile tütün kaçakçıları arasında çıkan silahlı çatışmada, mahalledeki dükkânlar isabet almıştı. Ahenk gazetesi, Reji kolcularının saldırılarına hedef olmayan hiç bir yerin kalmadığını ifade ederek şu eleştirileri dile getirmişti:

*"Kolcu diye öteden beriden topladığı bir takım Türkçe bilmeyen Arnavutları başıboş adamlardır ki selam verenlere bile olmayacak silah ile mukabeleye kalkışmaktadırlar. Nasıl bir selahiyetle istihdam ne gibi bir mücade-i kanuniye ile esliha cesaret ettiği takdirde müteacciziz. Ne diyelim? Nasıl meram anlatalım. Reji kolculuğu silkine girecek eşhasın asli hüviyetlerinin Zabıta ve Polis idarelerince tayin ve tahkik edilmesi evamir-i müteaddide ile teyid edilmiştir. Reji İdaresi şimdiye kadar acaba hangi bir kolcunun böyle bir nazar-ı tetkik ve teftişten geçirmiştir."*³⁹

1900'lü yıllarında başlarında, Arnavut eşkiyalar, zeybeklerle de yoğun bir mücadele içerisine girmişlerdi. Bu konuda karşımıza çıkan en önemli isim ise Çakırcalı Mehmet Efe'dir. 1900'lü yılların başlarından

³⁷ Ahenk, 25 Şaban 1324/ 15 Teşrinievvel 1906.

³⁸ Ahenk, 13 Ramazan 1324/ 31 Teşrinievvel 1906.

³⁹ Ahenk, 1 Recep 1316/ 15 Teşrinisani 1898.

itibaren Ödemiş'te Çerkeslere, Tire'de ise Arnavutlara sık sık kanlı baskınlar düzenleyen Çakırcalı Mehmet Efe, bu surette, muhacir olarak yerleştikleri bu coğrafyada yerli Türklerin elinden kâhyalık ve çobanlık gibi işleri alan, dolayısıyla da kendisinin istihbarat ağına zarar veren grupları sindirmeyi amaçlamıştı. Söz konusu sindirme faaliyeti de çok kanlı surette olmuş ve Küçük Menderes Havzası'nda, Çakırcalı'nın saldırıları neticesinde pek çok muhacir hayatını kaybetmişti. Söz konusu çatışmalara değinecek olursak; Çakırcalı Çetesi, 1903 yılının son günlerinde ilk olarak Tire kazası Reji Memuru Nikolaki Efendi'nin çiftliğinde koyun çobanı olan Arnavut Kazım'ı, ardından da yol güzergâhında rastladığı beş Arnavut'u öldürmüştü.⁴⁰ Bu katliam üzerine, çetenin takibi için İzmir'den Ödemiş'e 40 Arnavut asker sevk edilmiş⁴¹ ve Arnavut tüfekçilerin geliş nedeni, resmi yazışmalarda şu cümlelerle açıklanmıştı:

“Çakırcalı İzmir'e kadar iniyormuş hatta geçen gece de İzmir'e gelerek falan mahalede kalmış ve falancaya kâğıt göndererek şu kadar lira istemiş gibi kil u kaller deveran etmeye başlamış olup on sekiz aydan beri saye-i inayetvaye-i hazret-i tacidarilerinde devam edeb memuriyet-i çakeranem bidayetinden beri mesmu olduğuna göre merkum aleyhinde on-on beş defa takip kolları sevk edilmiş ve alelhusus eyyam-ı ahirede kırk kadar Arnavud teslih edilerek Ödemiş cihetine izam olunmuş...”⁴²

Belirtildiği üzere Çakırcalı Çetesinin üzerine defalarca kez takip müfrezesi gönderilmesine rağmen sonuç alınamayınca, 40 Arnavut silahşorun vilayete getirilmiş olması şüphesiz bahsi geçen birliğin eşkiya avı konusunda tecrübeli olduğunun göstergesidir. Ancak sorun şuydu ki; 40 kişilik bu özel birlikten uzun süre başarı görülemediği gibi, bu savaşçı Arnavutlar eşkiya takibi bahanesiyle köylülerden zorla koyun gasp etmiş ve gayr-i ahlaki bazı tavırlar sergilemişlerdi.⁴³ Nitekim bu durum valilik ile Sadaret arasında yapılan yazışmalarda *“Şaki Çakırcalı tutulmuş bile olsa ilerüde bu kırk kişinin her biri birer Çakırcalı kesilip ihtimal ki şimdikine rahmet okutturacakları varid-i hatır olmaktadır.”⁴⁴* cümlesiyle dile getirilmişti. Müfrezenin bu rahatsız edici tavrının aksine Çakırcalı'nın

⁴⁰ BOA., Y.EE.KP.20/1957. (H. 1321/ M. 1903).

⁴¹ BOA., Y.PRK.ASK. 208/71; BOA., Y.EE.KP. 20/1928 lef 1. (H. 1321/ M. 1903).

⁴² BOA., Y.PRK.UM. 65/93, lef 1 (29 Rebülâhir1321/ 25 Temmuz 1903).

⁴³ *“Bunlardan muntazır olan netice henüz görülmediğinden maada takib-i eşkiya namı altında köylülerden koyun alınmasına ve daha münasebetsiz bazı ahval ile şikayata sebebiyet verilmesine bakılınca...”* Bkz. BOA., Y.PRK.UM. 65/93, lef 1 (29 Rebülâhirsene 1321/ 25 Temmuz 1903).

⁴⁴ BOA., Y.PRK.UM. 65/93, lef 1 (29 Rebülâhir1321/ 25 Temmuz 1903).

ahaliye yapmış olduğu bazı yardımlar ise, bizzat devlet nazarında şu cümlelerle ortaya konmuştu:

“Çakırcalı'nın muhtacine muavenet-i nakdiyede bulunmak ve bir köyün harab olmuş köprüsünü tamir etmek ve fakir köylü kızlarını cehazlık gibi sahih veya gayr-i sahih bir takım efali ve bazı merdane muamelatı beynenas deveran edip evvela bu yüzden kura ahalisi indinde bir teveccüh kazanmış olması şimdiki halde aleyhinde muhbir veya kılavuzluk tedarikini tas'ib etmiş ve fakat kendisi için her nerede olsa yatak bulabilmesini teshil eylemişti.”⁴⁵

Görüldüğü üzere Çakırcalı'nın, kimi köylülere yaptığı yardımlar sayesinde kolaylıkla yatak ve kılavuz bulabilmesi nedeniyle güçlendiği ifade edilmiş, ardından da *“üç seneden beri icra olunan takibatın elhaletühazide semeresiz kalması da bunu müeyyedir.”*⁴⁶ cümlesinden de anlaşılacağı üzere çetenin üç yıldan beri ele geçirilememesinin suçlusu olarak müfrezeler sorumlu gösterilmişti.

1903 yılının Kasım ayının sonlarında, Çakırcalı'nın müsebbibi olduğu yeni Arnavut cinayetleri yaşanmıştı. Küçük Menderes'teki küçük bir Arnavut çetesinin, Yörük aşiretinden bir kıza tecavüz etmesinin ardından, olayı haber alan Çakırcalı Mehmet, sekiz zeybeğiyle birlikte harekete geçmiş ve yol güzergâhında rastladığı 20 Arnavut'u rastgele öldürmüştü. Çakırcalı bununla da yetinmemiş ve Arnavut istihdam eden hanelerden, ceza olarak 50'şer lira para toplamıştı. Ahali bu durum dolayısıyla paniğe kapılmış, valilik ise Çakırcalı Çetesinin peşine müfrezeler yollamıştı.⁴⁷ 24 Kasım 1903 tarihinde ise Başkitabete gönderilen şifreli bir telgrafta şöyle bir Arnavut cinayetinden bahsetmekteydi:

“Tire Kaymakamlığından alınan telgrafnamede Çakırcıoğlu eşkiyasının dünkü gün iki mahalde dört Arnavut katl eylediği görüldüğü gibi dün gece bir çiftlik civarında katl olunup bu sabah naaşları bulunan beş neferden mürekkeb bir Arnavut çetesiyile bir çobanın katilleri dahi Çakırcıoğlu eşkiyası olduğu maznun bulunduğu bildirilmiştir”⁴⁸

Yine bir başka olayda da; Çakırcalı, 1 Aralık 1903 tarihinde Tire yolundaki Doyranlı Çiftliği'ni basıp Kâhya Arnavut Ali'yi, kardeşi Cafer'i ve sürülerin başında bulunan beş Arnavut çobanı katletmişti. Devamında da Küçük Menderes Çayı'nı geçip Kahrat-Adagüme-Adagide hattında, aynı gün

⁴⁵ BOA., Y.PRK.UM. 65/93, lef 1 (29 Rebülâhîr1321/ 25 Temmuz 1903).

⁴⁶ BOA., Y.PRK.UM. 65/93, lef 1 (29 Rebülâhîr 1321/ 25 Temmuz 1903).

⁴⁷ BOA., Y.EE.KP. 20/1941, lef 1 (14 Teşrinisani 1319/ 27 Kasım 1903).

⁴⁸ BOA., Y.EE.KP. 20/1957, lef 1 (11 Teşrinisani 1319/ 24 Kasım 1903).

içerisinde, çoğu çoban olmak üzere tam 28 Arnavut'u öldürmüştü.⁴⁹ Bu olayın ardından şekavetin önüne geçilebilmesi için kesin tedbirin bölgeye asker sevk edilmesi gerektiği düşünülerek,⁵⁰ Arnavut ve Çerkes muhafızlardan 80 seçkin tüfekçi İstanbul'dan İzmir'e gönderilmişti. Aylık 45'er mecrediye maaş alan bu usta silahşörlere İzmir'den 120 gönüllü Arnavut daha katılmıştı.⁵¹ Böylelikle 200 kişilik bir müfreze halinde Arnavut Hayrettin Bey'in kumandasında özel bir trenle Ödemiş'e gelen askeri kuvvetlerin haberini duyan Çakırcalı Mehmet Efe ise Tire Kaymakamına şu haberi yollamıştı:

*"Emirlerime rağmen bölgede kalmakta ısrar eden Arnavutları gömmek için bir tarla kiralamıştım. İzmir'den daha başka Arnavutların buralara gönderilmeleri, mezarlığın sınırını genişletmeye beni mecbur etti."*⁵²

Söz konusu tehdittin boşa olmadığı da kısa zamanda görülmüştü Sadarettin Vilayete gönderilen 16 Ocak 1904 tarihli şifreli bir telgrafta yer alan *"Hayli vakitten beri dâhil-i vilayette dolaşmakta ve gayetle hainane bir surette icra-yı şekavet etmekte bulunan şaki-i meşhur Çakırcıoğlu ile rüfekasının ahiren ahaliden yirmi iki kişinin birden katline cüret eyledikleri istihbar edildiği"*⁵³ cümlesinden anladığımız üzere Çakırcalı Çetesi yeni bir katliama daha imza atmıştı. Bu dehşet verici cinayetlerden dolayı Saray, söz konusu durumun Avrupalı Devletler tarafından devamlı surette şikâyet konusu olduğunun altını çizmiş, tedbir alınmasını emretmiş ve Vali Kamil Paşa'dan detaylı izahat istemişti.⁵⁴ Kamil Paşa ise istenilen detaylı izahatı vermiş, Çakırcalı Çetesinin işlediği suçları bir bir sıralamış ve eşkıyanın tenkili için askeri mücadele dışındaki alternatifleri de gündeme getirmişti. Nitekim söz konusu alternatif de, Çakırcalı Mehmet'in kır serdarı, yani sivil jandarma çavuşu yapılması olmuştu. Bu surette gerek eşkıyalığı döneminde, gerekse devlet hizmetinde olduğu dönemde yerleşik Arnavutlarla ve Arnavut eşkıyalarla mücadele eden Çakırcalı, üçüncü kez affedildiği 1908 yılının Ocak ayında Tire'de köylüleri soyan Arnavut

⁴⁹ BOA., Y.MTV. 275/109. (H. 1321/ M. 1903).

⁵⁰ BOA., Y.EE.KP. 20/1941, lef 1 (14 Teşrinisani 1319/ 27 Kasım 1903).

⁵¹ *"Arz-ı vaki-i acizi ile istihsal olunan irade-i seniye-i hazret-i padişahi üzerine Arnavut ve yerli bahadırlardan seksen nefer muvakkat jandarma tahririyle bunlara mevcuddan yüz yirmi nefer jandarma katılarak ikiyüz kişilik bir müfreze teşkil ve cümlesi martini tüfenkleriyle teslih olunarak takibe çıkarılmış idi."* Bkz. BOA., Y.EE.KP. 24/2319, lef 1. (10 Muharrem 1323/ 17 Mart 1905).

⁵² Coşar, 27 Mayıs 1973, 7.

⁵³ BOA., Y.EE.KP. 20/1993, lef 2 (24 Zilkade 1321/ 11 Şubat 1904).

⁵⁴ BOA., Y.EE.KP. 20/1993, lef 2 (24 Zilkade 1321/ 11 Şubat 1904).

çetelere haber yollamış ve rahat durmaları konusunda uyarıda bulunmuştu. Ancak bu ihtar sonrası çetelerin daha da azgınlaşması üzerine Çakırcalı, zeybekleriyle birlikte harekete geçip bir gün içerisinde 17 Arnavut eşkiyayı öldürmüştü. Öldürülen Arnavutlardan birinin ağabeyi olan Arnavut Kazım adında bir adam ise çevresine topladığı Arnavutlarla birlikte bir çete teşkil etmiş ve Tire köylerini basıp Çakırcalı'nın yatağı ve akrabası olan dokuz köylüyü vahşice öldürmüş, altısını da ciddi surette yaralamıştı.⁵⁵ Bunun üzerine Kır Serdarı Çakırcalı, adamı Torbalılı Hasan'ı Vali Faik Bey'e yollayarak Arnavut Kazım Çetesine karşı yapacağı saldırıyı haber vermiş, Vali ise Çakırcalı'nın taşkınlık çıkarmasından endişe ederek Arnavut Kazım'ın yakın zamanda yakalanacağı konusunda teminat vermişti. Nitekim öyle de olmuş ve Ocak ayı bitmeden, Arnavut Kazım çetesi kısırılmış; çete üyelerinden birçoğu ölü, çete reisi ise yaralı olarak ele geçirilmişti.⁵⁶ Çetenin bu denli hızlı yakalanması konusunda İzmir'deki Fransız Başkonsolosu şöyle bir yorum yapmıştı:

“Çakırcalı ile yapılan çarpışmaların aksine olarak bu defa köylü, Arnavut çetelerinin bütün hareketleri hakkında geniş bilgi vermiş ve bu sayede baskınlarda çete imha edilebilmiştir.”⁵⁷

Arnavut Kazım Çetesinin tasfiyesi sonrası bir süredir Hüdavendigâr vilayetinden gelip Bergama'da yol kesen Arnavut Ahmet Çetesi de derdest edilmişti.⁵⁸ Vali Faik Bey'in *“suver-i takibiye ve tenkiliyenin heran geceli ve gündüzlü piş-i nazardan dur tutulmamakta”⁵⁹* ifadesinden de anlaşılacağı üzere takip müfrezeleri yoğun gayret göstermişler ve kısa zamanda 82 eşkiya ile yaralama ya da cinayet suçlarından aranan 921 firari mahkûmu ele geçirmişlerdi.⁶⁰ Eşkiya derdestleri genellikle beraberinde eşkiya yargılamalarını da getirirdi. Nitekim 1908 yılının Nisan ayında görülen bir davada, Bergama'da eşkiyalık yapan Arnavut Ahmet ve adamlarına yataklık ettikleri gerekçesiyle giyabi olarak yargılanan Hacı Ramazan üç yıl kürek cezasına çarptırılmış,⁶¹ aynı davada yargılanan tutuklu Çoban İstavri ile

⁵⁵ Ömer Sami Coşar, “Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivindeki Belgelerle Çakırcalı Mehmet Efe-1”, *Milliyet*, 6 Haziran 1973, s. 7.

⁵⁶ BOA., BEO. 3198/239848, lef 2. (H. 1325/ M. 1908).

⁵⁷ Coşar, 6 Haziran 1973, 7.

⁵⁸ BOA., BEO. 3198/239848, lef 2. (H. 1325/ M. 1908).

⁵⁹ BOA., BEO. 3198/239848, lef 2. (H. 1325/ M. 1908).

⁶⁰ BOA., BEO. 3198/239848, lef 2. (H. 1325/ M. 1908).

⁶¹ Bergama'da, eşkiya Arnavut Ahmed'e yataklık etmekten dolayı giyaben mahkum edilen ve firari durumda olmaktan vazgeçip, hükümete teslim olan Hacı Ramazan, tekrar görülen davası sonrası delil yetersizliğinden beraat etmişti. Bkz. *Ahenk*, 12 Cemâziyelevvel 1326/ 11 Haziran 1908.

Hacı Etnaş'ın ise yataklık cürmüne iştirakleri anlaşılamadığından beraetlerine karar verilmişti.⁶²

7 Mayıs 1908 tarihinde, Balıkesir-Ayvalık'ta, Arnavut ve Rum eşkıyalardan oluşan bir çete türemiştir. Balıkesir-Burhaniye'nin Gömeç köyünden iki Rum ve bir Arnavut eşkıyadan oluşan çete, Yorgalaoğlu Yanko'yu Burhaniye kazasına yakın bir zeytinliğin içinden dağa kaldırmışlardır. Karesi Mutasarrıflığı olayı haber alınca ilgili birimlere telgrafla haber vermiş ve müfrezeler zaman kaybetmeden harekete geçmişti.⁶³ Olayın detaylarını, Ameltiya gazetesi şöyle anlatmaktadır:

“Yanko zeytinliklerinin vüsat ve cesametine binaen köyde ikinci bir zeytin fabrikası ihdas etmeyi peder ve biraderleriyle tasavvur etmişlerdi. Hükm-ü kaza ve kadere bakınız ki fabrika alat ve edevatını mübayaaya için o hafta Pireye gitmeye hazırlanmış iken -bir güne mazaret-i makbule olmadığı halde- kararından nekvel ile yolculuğu tehir eder. Akşam avdet etmek üzere kalkıp köye gider. Oradaki işlerini bitirdikten sonra civarda bulunan zeytinliği de gezmek, görmek hatırına gelir. Fakat köyden biraz tebaüd eder etmez tanımadığı müsellah üç kişiye tesadüfle bunlardan en öndekinin ansızın hedef-i hücum ve taarruzu olur. Meğer kendisi de güçlü kuvvetli bir şey imiş. Yanında silah da yok imiş. Bununla beraber bilafütür mütearızına mükabele ve müdafaa eyleyerek onu yere savurduktan sonra köye doğru kaçar. Hâlbuki şaki şikârını kaçırdığını görünce Karadağ kari rovelverini endaht eder. Çıkan kurşun Yanko'nun arka taraf boş yerlerinden duhul ile göğsünden çıkar. Cani şakiler mecruhu gecenin saat dördüne kadar yanlarında tuttuktan sonra salıvermişlerdir.”⁶⁴

Bu surette kaçırılan ve kaçırılması esnasında eşkıyalar tarafından vurulduğu için ağır yaralı durumda olan Yanko, 400 lira fidye alındıktan sonra salıverilmişti. Yanko yaralı bir halde saatlerce dağda tutulduğu için bir hayli kan kaybetmiş ve jandarmalar tarafından bırakıldığı yerde bulunur bulunmaz Ayvalık'a nakledilerek tedavi altına alınmıştı. Ancak *“ettiba-yı mahalliyeinin muavenet-i fenniyesinden istimdat olunmuşsa da bütün müdavaat karker-i tesir olamamış”⁶⁵* ve bir gün sonra hastanede ölmüştü. O sırada süratle bölgeyi terk etmeye çalışan çete üyeleri ise, firar

⁶² Ahenk, 1 Rebûlâhîr 1326/ 2 Mayıs 1908.

⁶³ Ahenk, 15 Rebûlâhîr 1326/ 15 Mayıs 1908.

⁶⁴ Ahenk, 17 Rebûlâhîr 1326/ 17 Mayıs 1908.

⁶⁵ Ahenk, 17 Rebûlâhîr 1326/ 17 Mayıs 1908.

ederlerken hallerinden şüphelenen Bergama-Bağbuzu köyü ahalisi tarafından yakalanıp Burhaniye Takip müfrezesine teslim edilmişlerdi.⁶⁶

1908 yılının Mart ayı sonlarında büyük bir hapis hane firarı yaşanmıştı. Mahkûmlar Manisa Hapishanesinden, gecenin karanlığından da faydalanarak firar etmiş ve bu firar sonrası pek çok yeni çete ortaya çıkmıştı. Müfrezeler, ilk seferde 10 firari mahkûmu ele geçirmişler, diğer mahkûmların yakalanması için de devriyelerini arttırmışlardı.⁶⁷ Ancak yakalayamadıkları mahkûmlar, eşkiyalık faaliyetleriyle sık sık gündeme gelmişti. Bunlardan biri olan firari Arnavut Kör Hasan Çavuş ile adamı Kikeloğlu Ali de bir süre yol kestikten sonra kısa sürede jandarmaların eline düşmüşlerdi.⁶⁸

1909 yılında son kez dağa çıkmış olan Çakırcalı ve Arnavutlar bir kez daha karşı karşıya gelmişti. Söz konusu tarihte, Çakırcalı'yı takiple görevlendirilen bir Arnavut jandarma müfrezesinin, Çakırcalı'nın karısı İraz'ı dağa kaldırdıklarıyla ilgili bir dedikodu türemişti. Dedikodu gerçek dışıydı. Amaç ise Çakırcalı'yı öfkelenendirip açığa çıkarmak ve böylelikle pusuya düşürüp yok etmektir. Ancak bu gayr-i ahlaki tavır, Ahenk gazetesinde şu cümlelerle eleştirilmiştir:

“Takib-i eşkiya ile muvazzaf Arnavutlardan bir takımının bir çete tertib ile şaki Çakırcalı'nın zevcesini dağa kaldırdıklarına dair şehrimizde bir şayia devran ediyor. Şayia sahihmidir bilemiyoruz. Bunu teyid edecek bir haber de alamadık. Mahaza buna ihtimal de veremiyoruz. Vakia Çakırcalı'nın zevcesini kaldırmak, habisin üzerlerine geleceği zanı tevliid eyleyeceğinden, müessir bir tedbir zan olunabilir. Hâlbuki bu, eşkiyaya karşı eşkiyacasına hareket demek olacağı ve bu ise hükümetin aczini ima eyleyeceği cihetle pek avampesendane olan şu tedbir müessir olsa da musib, hele vaki ve haysiyet-i hükümetle asla kabil-i tevfiik olamaz.”⁶⁹

Yine Çakırcalı üzerine gönderilen birliklerle ilgili gazetelerde çıkan eleştirilerden Arnavut gayrinizami müfrezeler de nasibini almıştı:

“İyi saatte olsun bir vakitler burada bir alay beyi vardı. Gayet seçme birçok Arnavutlar getirtip Çakırcalı için jandarma kayıt etmişlerdi. Bunların her birine üçer dörder lira maaş veriliyordu. Fakat o vakit devr-i istibdat

⁶⁶ Ahenk, 17 Rebüülâhir 1326/ 17 Mayıs 1908.

⁶⁷ Ahenk, 4 Rebüülevvel 1326/ 5 Nisan 1908.

⁶⁸ Ahenk, 28 Cemâziyelâhir 1326/ 27 Temmuz 1908.

⁶⁹ Ahenk, “Çakırcalı'nın Ailesini Kaldırmışlar”, 11 Ramazan 1327/ 26 Eylül 1909.

olduğundan ve bu adamlarda pek yabancı bulunduğundan jandarmalık edecek yere eşkıyalık etmişler, soymadık köy bırakmamışlardı. Nihayet Çakırcalı iki saat içinde bunlardan otuz altı tanesini öldürdü de halk şerrinden kurtuldu idi. Fakat evkat-ı istibdat devri idi. Ve bu adamlar kim bilir hangi ipten kazıktan kurtulmuş bir takım yabancılar idi.”⁷⁰

Çoğaltabileceğimiz örneklerden de görüldüğü üzere, askeri maharetleri sayesinde kimi zaman nüfuzlu paşaların emrinde, kimi zaman cephelelerde, kimi zamansa jandarma müfrezelerinde tüfek atan Arnavut silahşorlar, İmparatorluğun son iki yüz yılında, Batı Anadolu’da etkili bir asayişsizlik unsuru olmuşlardı. Arnavut eşkıyalar, Rum ve zeybek çetelerine nazaran kan bağı konusundaki hassasiyetleri sebebiyle genellikle diğer çetelere veya aşiretlere karşı intikam saldırılarıyla adlarını duyurmuşlar ve 1900’lü yılların başlarından itibaren özellikle Menderes Havzasında ciddi bir demografik çatışmanın da ana müsebbiplerinden birisi haline gelmişlerdi.

⁷⁰ Köylü, “Çakırcalı Niçin Tutulamıyor”, 13 Cemâziyelâhir 1328/ 12 Haziran 1910.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A. / Y.EE.KP., Y.PRK.ASK, Y.PRK.UM., Y.MTV., BEO.)
Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi
(ATASE. / ORH-VII, No:3219.49/118/09.11.1293).

B- Gazeteler

Hizmet

Köylü

Manawatu Standart (Yeni Zelanda).

Milliyet (Ömer Sami Coşar, "Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivindeki Belgelerle Çakırcalı Mehmet Efe", *Milliyet*, 6 Haziran 1973-27 Mayıs 1973)

C- Araştırma ve İnceleme Eserler

Ahmet Cevdet Paşa1980 , *Ma'ruzat*, (Yay. Haz: Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yayınları, İstanbul.

AKDOĞU 2004, Onur Akdoğu, *Bir Başkaldırı Öyküsü - Zeybekler (Tarihi-Ezgileri-Dansları)*, İzmir.

DRURY 1994, Ian Drury, "The Russo-Turkish War 1877", *Osprey Military Man-At-Arms Series 277*, (Ed. Lee Johnson), London.

ERTAŞ 2009, Mehmet Yaşar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Yasadışılık: Yerel İdarecilerle Eşkiya İlişkileri", *Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, (Ed. Osman Köse), Samsun İlkadım Belediyesi Yayınları, Samsun.

GÜNAY 2006, Vehbi Günay, "Batı Anadolu'da Âyânlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancalı Veli", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI/2.

MCGOVAN 2004, Bruce Mcgovan, "Ayanlık Çağı", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi II 1600-1914*, (Ed. Halil İnalçık-Donalt Quataert), Eren Yayıncılık.

Mehmet Arif Bey 2006, *Başımıza Gelenler, 93 Harbinde Anadolu Cephesi-Ruslarla Savaş*, (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul.

NAGATA 1997, Yuzo Nagata, *Tarihte Âyânlık, Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, Ankara.

ÖZEL 2012, Oktay Özel, "O İnce Çizgi: Osmanlı Son Dönemi Pratiğinde Eşkiyalıkla Kahramanlık Arasında Salınanlar", *Kebikeç*, S. 34.

ÖZKAYA 1978, Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yansında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", *Bellekten*, XLII/168,

ULUÇAY 1955, M. Çağatay Uluçay, *18. ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul.

YILDIZ 2009, Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, İstanbul.

GÖRSELLER

Arnavut Silahşor

Arnavut Silahşor

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda Ruslara esir düşen Arnavut başıbozuklar.
(Çizim: Vasili Vereschagin)

XX. yüzyıl başlarında bir Arnavut çete

Boşnak Jandarmalar tarafından yakalanan ünlü eşkiya reisi Arnavut Kazım ve adamları.

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR DE EĞİTİM YAŞAMI

Müslime Güneş

Makale Geliş Tarihi: Mart 2019

Makale Kabul Tarihi: Mayıs 2019

Öz

XX. yüzyılda insanlığı sarsan ikinci büyük olay II. Dünya Savaşı oldu. Birincisine oranla askeri-sivilden ayıran kırılğan çizgiler iyice silikleşti, dünyadaki tüm siyasi, sosyal ve ekonomik süreci derinden etkiledi ve yalnızca savaşa giren ülkeleri değil savaşa katılmamış Türkiye gibi ülkelerde de tüm dengeleri alt üst etti.

Günümüzde II. Dünya Savaşının ülkelerin, kentlerin, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamdaki etkilerine yönelik oldukça başarılı çalışmalar bilim dünyasına kazandırılmakla beraber; bu araştırmalarda bir kentin kültürel yaşamı ve eğitim hayatına ilişkin bilgilere sınırlı biçimde rastlanmaktadır. Bu araştırma; söz konusu dönemde Türkiye’de uygulanan genel eğitim politikalarının savaştan nasıl etkilendiğini ve bu etkilerin İzmir gibi önemli bir kentin eğitim hayatına yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın konusu İzmir merkezdeki örgün eğitim içerisinde yer alan okullar ile sınırlıdır.

Araştırma Adnan Menderes Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından EĞF 13014 Nolu proje olarak desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler; *II. Dünya Savaşı, İzmir, eğitim, öğretim , eğitim kurumları.*

ABSTRACT

World War II was the second traumatic upheaving event of the XX century. Compared to WorldWar I , the fragile lines between the military and the civil became indistinct and the political,social and economic balance of the world ,including in the countries like Turkey which did not take part, destabilized.

Much research has been done to shed light upon the effects of WWII over the social,economical and cultural lives of countries and cities so far. However, little or limited information is seen about the cultural and educational dimensions of those effects in the life of a city.Thus, this research has aimed at revealing how the war affected the general educational policies applied through the war process while displaying the reflections of those policies in the educational life of İzmir. The scope of the research is framed by the local schools in the center of İzmir.

This research was supported by Adnan Menderes University BAP Coordination Fund,Number EĞF 13014

Keywords: *WWII, İzmir, Education, Instruction, Educational Institutions*

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939 günü Almanya'nın Polonya'yı işgal etmeye başlaması ve bunun üzerine İngiltere ile Fransa'nın Almanya'ya savaş ilân etmesi ile fiilen başlamıştır. Aralık 1941'de, Japonya'nın Pearl Harbour'daki ABD donanmasına yaptığı hava saldırısı ile Amerika Birleşik Devletleri [ABD] de savaşa katılmıştır. Üç kıtayı kana bulayan bu büyük savaş, gerisinde büyük acılar, yıkımlar ve kinler bırakarak yaklaşık 6 yılın sonunda Eylül 1945'te sona ermiştir.¹ Hemen hemen yeryüzündeki tüm devletleri etki alanına alan insanlık tarihinin en yıkıcı savaşı, 50 milyon kişinin ölümüne, 35 milyon kişinin yaralanmasına ya da sakat kalmasına yol açtı. Bu kayıpların yanında savaşın askeri masrafları ülkelere 1117 milyar dolara mal oldu.²

Kaçınılmaz görünen Avrupa savaşı dışında kalabilmeyi başaran Türkiye her ne kadar sıcak savaşın tahribatından korunsa da; savaşın yarattığı tüm olumsuzluklardan etkilendi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk dış politikasının amacı, savaşa katılmadan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak oldu. Türk politikasının yönünü çizenler, yabancı askerleri Türk sınırlarından uzak tutarken, Türk askerlerini de yabancı sınırlardan uzak tutmaya yönelik bir tarafsızlık siyaseti izlediler. Türk önderleri, ne bir karış toprak vermeyi ne de bir karış daha toprak edinmeyi düşünüyordu.³

Devlet Başkanı ve tek siyasal partinin önderi olarak oynadığı rolle, Ankara'nın mutlak egemeni İsmet İnönü, bu uygulamanın baş yöneticisi olmuştur. En önemli yardımcısı ise dışişlerinde görevli Numan Menemencioglu'ydü.⁴ Türk yönetimi, bir yandan başını Almanya'nın çektiği Mihver devletler, diğer yandan da Müttefikler arasında bir denge politikası sürdürerek savaşın dışında kalmaya çabalamışlardır. Alman politikası Türkiye'yi tarafsız tutmaya yönelirken, Müttefik politikası ise kendi cephelerinde savaşa katılmaya ikna etmek, zaman zaman da zorlamak yönünde olmuştur. İnsan kaynakları yönünden ağır sonuçları yaşanan bir Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından yeni bir savaşa girmemek konusunda kesin olarak kararlı olan Türk yönetimi, sonuna kadar denge politikasını sürdürebilmiştir. İnönü önderliğinde her türlü saldırıya karşı konula-
cağının açıklandığı, direnme ve yutulma arasında kurulan dengeli Türk dış

¹ Öztürk, 2005, 339; Hobsbawm, 1996, 50-58.

² Yeliseyeva, Manfred, 1978,499.

³ Weisband, 2002,9.

⁴ Deringil, 1985/35,23.

politikası, basit bir denge oyunu değildir.⁵ İnönü ve Menemen-cioğlu, Türkiye hangi grupta savaş katılırsa katılsın ülkenin baştan aşağı yakılıp yıkılacağına hatta belki de işgale uğrayacağına inanıyorlardı.⁶

Sonuç olarak, Türkiye II. Dünya Savaşı'na askeri anlamda katılmamış olmasına karşın, bu topyekûn savaşın etkilerini derinden yaşamıştır. II. Dünya Savaşına katılmış olan ülkelerin yanında savaş katılmamış ülkeler de her an savaşa girme olasılığı karşısında seferberlik başlattı. Türkiye savaş sürecinde olası bir tehlike karşısında vatan savunmasını sağlamak üzere bütün kaynaklarını seferber ederek ordusundaki asker sayısını artırmış; her an savaşa hazır bir halde ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.⁷Savaş patlak verdiğinde ise ülke her alanda savaşa hazırlıksızdı. Savaşın ülkeye yüklediği ilk zorunluluk, 500.000 kişilik bir ordunun silâh altına alınması, beslenmesi, giydirilmesi oldu.⁸ Bu zayıf ekonominin kaldıramayacağı bir yükür. İktidardaki kadro askeri harcamalarla baş edebilmek için geleneksel sağlam para siyasetini bırakacak ve enflasyon yolunu deneyecektir.

Savaş yılları boyunca ekonomik kısıntılar, istifçilik, karaborsacılık ve bunlara karşı hükümetin aldığı sert tedbirler, Türkiye'de genel bir moral bozukluğuna ve toplumsal öfkeye yol açmıştır.⁹ Enflasyon toplum bünyesinde bunalım yaratırken üretici güçlerin orduya kaydırılması tarımsal üretimde azalmaya yol açacak; besin maddelerinin sıkıntısı, ekmek karneleri, yer yer kıtlık baş gösterecektir. Üretimin düşmesi, tüketim maddelerinin kıtlaşması, paranın değerini kaybetmesi sonucunda fiyatlar hızla artacak, görülmemiş bir pahalılık sabit ve dar gelirli kısıp kavuracaktır. Türkiye, her ne kadar sıcak savaşın tahribatından korunduysa da ülkeyi savaş ekonomisinin dışında tutamamıştır. Bir yandan silahlı tarafsızlık politikasının gerektirdiği büyük bir ordunun beslenmesi, öte yandan üretimi kendine yeterli olmayan bir ülkenin ithalatının birden büyük ölçüde kısıtlanması, 1930 Dünya Bunalımı sonrasında, devletçilik politikası izleyerek, ekonomisini denge içinde, kararlı büyüme gösteren çizgiye oturtmuş Türkiye'yi zorunlu olarak yeni bir ekonomik denge arayışına itiyordu.¹⁰

⁵ Öz 1996,56.

⁶ Weisband 2002,37.

⁷ Güneş 2008,980-990.

⁸ Cem 2002,616.

⁹ Weisband 2002,74.

¹⁰ Tekeli- İlkin1994, 30- 63.

1939-1945 yılları arasında yaşanan İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye, fiilen girmemiş ancak savaşın ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi koşullarını tüm ağırlığıyla hissetmiştir. Ülke savunması ön planda tutulmasına rağmen kültür ve eğitim, cumhuriyet hükümetlerinin programlarında ekonomik, sosyal ve hatta siyasal konularla eşit önemde yer almıştır. Ülkemizde yerel tarihe ilişkin oldukça başarılı çalışmalar bilim dünyasına kazandırılmakla beraber özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında savaş koşullarının yoğun hissedildiği kentlerde halkın yaşam tarzını analiz eden, eğitim ve kültür hayatını anlatan eğitim tarihi alanında kapsamlı bilimsel çalışmaya pek rastlanmamıştır. Bu nedenle yapılan araştırma, Türkiye'nin üçüncü büyük kenti olan ve büyük bir imanı aracılığıyla dünyaya açılabilen İzmir'de hem savaş ekonomisi uygulamaları hem de dönemin eğitim öğretim politikalarının bileşiminde yaşananları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Türkiye'de Cumhuriyet Hükümetlerin izledikleri politikaların ve programların İzmir özelinde yansımalarını da ortaya koymak bakımından yapılan çalışma önem taşımaktadır.

SAVAŞ SÜRECİNDE EĞİTİM-ÖĞRETİM FAALİYETLERİNİN DURUMU

II. Dünya Savaşı'na kadar eğitim kültür yaşamı cumhuriyetin ilk yıllarından beri atılan sağlam adımların, belirlenen temel ilke ve kuralların damgasını vurduğu bir dönem olmuştur. Geri kalmışlıkla savaştan ulusu çağdaş uygarlıklar düzeyine yükseltmek yolunda gerçekleştirilenler hem savaş döneminde yapılacaklara alt yapı oluşturmuş hem de eğitim, bilim ve kültür dünyasında etkileri büyük olmuştur. Cumhuriyetimizin kuruluşuyla başlatılan eğitim hamlesi ülkemizin çağdaşlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Günümüzde yaşanan hızlı gelişmenin en önemli itici güçlerinden birisi de şüphesiz eğitimidir. Hem toplumsal hem de bireysel yaşamda önemli rol oynayan eğitime, cumhuriyet dönemi içerisinde talep artmıştır. ¹¹Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan itibaren özellikle ilk on yıl içinde eğitim alanında pek çok devrim gerçekleştirmişti. Cumhuriyeti kuran kadro, eski rejimin tüm kalıntılarını eğitim sisteminden temizlemeyi ve yerine, çağdaş, laik eğitim ilkeleri koymayı başarmıştı. Eğitim, Türk toplumundaki yenileşmenin ve çağdaşlaşmanın eksenini olarak kabul edilmiştir. Eğitimde yenileşme için Atatürk ilkelerinin eğitim öğretim hayatına yansıtılması şart olarak görülmüştür.¹² Atatürk'ün ölümüne kadar oluşan bu temel anlayış sonrasında da sürdürülmüştür.

¹¹ Karabacak 2009, 23

¹² Güneş ve Güneş 2003, 57.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu Cumhuriyet hükümeti döneminde, II. Dünya Savaşı yılları boyunca milli eğitim ve kültürü çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarmak için mümkün olduğunca her şey yapılmaya çalışılmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında eğitime ve kültürel gelişmeye önem veren İsmet İnönü, TBMM'nin 6.devresini açarken söylediği açılış nutkunda: *"Maarif işlerimizi, yeni meclisin tarihimizde mümtaz bir farikası olarak, himmetli ellerinize almanızı beklerim. Malî ve umumi şartlarımız sıkıntıya maruz olsalar bile, maarif işlerimizin ana istikametlerde ilerlemekte geç kalmayacağını ve herhalde esası tedbirlerin zamanında alınacağını ümit ederim."* sözleriyle ekonomik sıkıntılara rağmen eğitim öğretim faaliyetlerinin yaygınlaştırılmasında kararlı olunacağını vurgulamıştır.¹³ 1940'lı yıllardaki eğitim çabalarının ilköğretim seferberliği üzerinde odaklandığı söylenebilir. Okul sayısı, öğretmen ve öğrenci sayısındaki artışlar nerdeyse % 100'e yakın bir orana ulaşmıştır.¹⁴

II. Dünya Savaşı yılları tam bağımsızlık ilkesi içerisinde, ülkenin bütün kaynaklarının seferber edildiği, kalkınma planlarının hazırlandığı, fabrikaların kurulduğu yıllar olmuştur. Savaşın yarattığı bütün yıkıntıları bire bir yaşamış bir ülke olarak Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na oldukça temkinli yaklaşmıştır. Bütün dünya ülkeleri gibi Türkiye de savaşın yarattığı olumsuz ekonomik ortamdan etkilenmiştir. Savaş yıllarında bütçelerden eğitime ayrılan payları ortaya koyan tablo incelendiğinde özellikle 1942 yılından sonra genel bütçe içerisinde eğitime ayrılan payın 1939 yılı öncesi oranlarının da üstüne çıktığı, 1945 yılında % 7.96'ya ulaştığı görülmektedir. Savaşın özellikle savunma harcamaları üzerine getirdiği ağır yüke karşı bu artış, Milli Eğitim Bakanı'nın da dile getirdiği gibi Meclis ve hükümetin eğitim öğretim faaliyetlerine karşı duyarlılığını ortaya koymaktadır.

¹³ Ulus 1993, 7.

¹⁴ Çavdar 2003,347. 1939-1941 eğitim öğretim yılları arasındaki eğitimin genel durumu hakkındaki istatistiki veriler için bkz. Başvekâlete gönderilen İstatistik Umum Müdürlüğünün Maarif durumu hakkında 10.03.1941 Tarihli Raporu, (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, belge no:030.10.95.141.4), Başvekâlete gönderilen İstatistik Umum Müdürlüğünün Maarif durumu hakkında 10.03.1941 Tarihli Raporu, (BCA, belge no:030.10.95.141.4)

Tablo 2: 1938–1950 Türkiye’de Eğitim Bütçesi ¹⁵

Yıllar	Genel bütçe	Eğitim harcamaları	Genel bütçede oranı
1938	329.508.187	18.039.113	% 5.5
1939	403.626.346	18.653.232	% 4.6
1940	559.792.873	20.068.417	% 3.6
1941	603.408.460	25.078.377	% 4.2
1942	948.556.095	38.603.711	% 4.1
1943	1.080.356.651	58.958.851	% 5.5
1944	1.154.552.105	74.915.875	% 6.5
1945	649.295.013	52.821.524	% 8.1
1946	1.109.136.993	111.033.275	%10.0
1947	1.651.772.107	106.204.770	% 6.4
1948	1.486.495.924	163.330.669	% 11.0
1949	1.669.276.351	196.716.986	% 11.8
1950	1.621.351.535	184.726.605	% 11.4

Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Türkiye, yaklaşık 18 milyon nüfusuyla her an savaşa girecekmiş gibi yarı seferberlik durumuna geçmiş, çalışan nüfusun etkin yaş grupları silâh altına alınmış, devlet bütçesi giderek savunma harcamalarına yönelmiştir. Bu doğrultuda 1939-1945 savaş döneminin getirdiği buhranın, o yıllardaki eğitim ve öğretime verilen önem bakımından bir şanssızlık olduğu söylenebilir. Devletin savunma giderlerinin yanında eğitime oldukça küçük bir pay ayrılmış gibi görünse de dönem hükümetlerinin programlarında mevcut sıkıntılara rağmen eğitim öğretim faaliyetlerinin aksamamasına yönelik söylemleri ön plandadır.

II. DÜNYA SAVAŞI VE İZMİR

II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir 200.00 nüfusuyla Türkiye’nin üç ana kentinden biri sayılmasına karşın, varoşlara yayılmamış bir tenhalık içindeydi. 1939 Eylül’ünde Avrupa’da başlayan bu savaşın etkileri nüfus yoğunluğu bakımından Türkiye’nin üçüncü büyük şehri olan İzmir’de oldukça yoğun yaşandı.¹⁶Türkiye’nin deneyimli yönetici kadroları sayesinde ülkeyi savaşın dışında tutarak büyük bir yıkımın önlenmesiyle; savaşın kentler ve halk kitleleri üzerindeki etkileri Avrupa kentlerindeki gibi olmasa da, yaşanan ekonomik ve sosyal sorunlar korkunç boyutlara

¹⁵ T.C.Maliye Bakanlığı, *Bütçe Gelir ve Gider Gerçekleşmeleri(1924–1995)*, 1995, 205–229.

¹⁶ Şen, 1998, 195.

ulaştı. Genç Türkiye Cumhuriyeti Avrupa'da başlayan bu savaşa her yönüyle hazırlıksızdı. Ülkedeki üretimin büyük bir kısmı savunmaya ayrılıp, üretici kesimin tüketici konuma gelmesi ve ithalat ve ihracat zorlukları nedeniyle devlet gelirleri azalırken, devlet artan masrafları karşılayabilmek için bir dizi önlemler alma yoluna gitti. Savaş ekonomisinin başladığı bu zaman dilimi içerisinde uygulamaya giren Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunları sosyal ve ekonomik anlamda en çok dar gelirli kesimler üzerinde yıpratıcı oldu.

Ekonomik zorluklar ve yokluklar karşısında Türkiye'nin diğer kentleri gibi İzmir halkı da tıpkı I. Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi, temel ihtiyaç maddeleri alanındaki yokluklardan fazlasıyla etkilendi. Büyük kentlerin işesi bu alanda önemli bir sorun oluştururken, ilerde valiliklerin denetimlerinde kurulan Fiat Murakebe Komisyonları, İaşe Teşkilatları ve İhtikarı Tetkik Komisyonları ile halkın sırtındaki yük bir ölçüde kaldırılmaya çalışıldı. II. Dünya Savaşı'nın İzmir'i de ekmek, şeker, kahve, yakacak, giyecek ve ilaç sıkıntısının ve yokluklarının hat safhaya ulaştığı kentlerden biri oldu. İzmir, Türkiye'nin diğer kentleri gibi fırınlarda saatlerce süren kuyruklar ve didişmelerden sonra alınabilen kimi zaman mısır unu ile kimi zaman çavdar, kimi zaman saman ve arpa karışımı, buğdayı az ekmeklere alışık bir kent görüntüsü çiziyordu.¹⁷

Balkanların ve adaların savaş alanı haline gelmesi buralardan pek çok yere ve İzmir'e de göçlerin yaşanmasına neden oldu. Bu göçler sonucu kentin Buca ve Karşıyaka gibi yoğun nüfusa sahip olan merkezlerine ek olarak Çamdibi, Örnekköy, Mersinli, Bayraklı, Cumaovası ve Bulgurca da kentle bütünleşme sürecine savaş yıllarında başladı. Savaş yıllarında mesken buhranı da kendisini hissettirince; dar gelirli kimseler tarafından Kadifekale'nin dik yamaçlarında, Tepecik'in güneyindeki alanda gelişigüzel gecekondular mahalleleri oluşmaya başladı. Bu yerler II. Dünya Savaşı yıllarında kentin yoğun nüfusa sahip olan merkezleriyle savaş sonrasında birleşmiştir. İzmir'de savaşın yarattığı sorunlar arasında en önemlilerinden biri de sağlık alanında oldu. Bu döneme ait istatistikler incelendiğinde beslenme yetersizliğinden, yoksulluktan kaynaklanan verem, tüberküloz, tifo, lekeli humma ve sıtma gibi hastalıklarda önemli bir artış gözlenirken; doğal olarak bu olumsuzluklar eğitim öğretim çağında ve gelişme çağında olan tüm çocukların sağlığını da derinden etkilemiştir.

¹⁷ Şen1998,196

Nüfus ve Okur Yazarlık Durumu

I.Dünya Savaşı'ndan önceki istatistikler şehrin nüfusunun 250.000 olduğunu kaydetmektedir¹⁸. Fakat bundan sonra birbirini takip eden işgal ve savaş nedeniyle kentin nüfusunda önemli oranda azalma görülmüştür. 1922 yılında 120.000'e düşen kent nüfusu 1927'de Buca ve Bornova dahil 169.000'e yükselmiş, 1935 sayımında da 186.000'e yükselmiştir¹⁹. Bu on beş yıllık dönemde İzmir'in nüfusu diğer illerle kıyaslanamayacak ölçüde düzenli bir artış göstermiştir. 1935'te 596.850 olan il nüfusu 1940 yılında 640.107'ye ulaşmış, 5 yıllık artış %10.72 ve ortalama yıllık artış ise %2.14 olmuştur. 1945 yılında ilin nüfusu 673.581'e yükselmiştir. 1940'a oranla %10.52 artış olmuştur. İki sayım dönemi arasındaki ortalama yıllık artış %2.1'dir. 1950 sayımında İzmir nüfusu 768.411'e ulaşmıştır. Bir önceki sayıma oranla %11.41 ve ortalama yıllık artış ise %2.28 olmuştur. 1935-1950 arasında İzmir ili nüfusu yaklaşık olarak yılda ortalama %2 artış göstermiştir²⁰. İlçeler arasında nüfusu en çok artan Ödemiş, Tire ve Bayındır olup kentsel gelişme açısından da İzmir'in en çok gelişen ilçesi Ödemiş'tir²¹.

Türkiye'de savaş yıllarında, dikkat çekici sonuçlar ortaya koyan eğitim öğretim hayatına yönelik faaliyetlerin en önemlileri arasında okuryazarlık oranının artırılması çabaları gelmektedir. Cumhuriyetin ilanından sonra 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımı; Türkiye sınırları içerisinde yaşayan 13.648.000 kişiden, yalnızca 1.110.000'inin okuma yazma bildiğini ortaya koymuştu. Yine, 15 ve daha yukarı yaştaki toplam nüfusun 1935 yılından sonraki okuma yazma düzeylerine bakıldığında, 1935 yılındaki toplam 9.463.414 kişinin 1.775.428'i, 1945 yılındaki toplam 11.358.823 kişinin 3.234.006'sının okuma yazma bildiği anlaşılmaktadır. 1935 yılı için okuma yazma bilen 1.775.428 kişinin 1.369.542 kişisini erkekler, 405.866 kişisini kadınlar, 1945 yılı için okuma yazma bilen 3.234.006 kişinin 2.445.207 kişisini erkekler, 788.739 kişisini kadınlar oluşturmaktadır.²² 1927'de halkın % 7'si okuryazar iken, 1935'de bu oran %19,2'ye, 1940 yılında % 22,4'e, 1945 yılında % 29'a yükselmiştir. Savaş yıllarındaki yükseliş % 30'ye yakın bir artışı göstermektedir.²³ 1927 yılında okuma yazma bilen kadınlarda ise bu oran %4,8 idi.

¹⁸ Beyru 1969, 52.

¹⁹ İzmir Şehri İmar Komisyonu Raporu, 1951, 38.

²⁰ 1967 İzmir İl Yıllığı, 1968, 92-93.

²¹ Güneş, 1997; Yeni Asır, 25 Ekim 1945.

²² DİE, İstatistik Göstergeler, 1923-2002, 14.

²³ Tekeli, 1995,666

Bu rakamların ortaya koyduğu gerçek, genç Cumhuriyet Türkiye'sinde eğitim alanında yapılacak çok şey olduğunu ortaya koyuyordu. Cumhuriyet sonrası yapılan ilk nüfus sayımında eğitime ilişkin genel veriler yoktur. 1935 genel nüfus sayımına göre altı yaşın üzerinde olan nüfusun büyük çoğunluğu (%65) okuma-yazma bilmemektedir²⁴. Konuya cinsiyet açısından baktığımızda erkek-kadın nüfus arasında önemli bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Örneğin altı yaşın üzerindeki erkek nüfusun %48'i okuma-yazma bilirken, kadın nüfusta bu oran %22'ye düşmektedir. Ancak her sayım yılında okuma-yazma bilen erkek ve kadın nüfus oranları hızla artmıştır. Ne var ki cinsiyet açısından görülen farklılık günümüzde bile giderilememiştir. Kentin 170.959'unun 78.497'si okuma-yazma bilmeyenlerden oluşmaktadır. 2310 kişi ise yalnız okuma bilenlerdir. Yalnız okuyup yazanların sayısı bilmeyenlerin sayısından on bin noksandır²⁵. Ülke genelinde başlatılan eğitim öğretim seferberliği ile Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılında okuma yazma oranları yaklaşık 3.5 kat artmıştır. Yine bu dönemde okullaşma açısından da hızlı bir artış yakalanmış, toplumun eğitim düzeyi yükselmiştir.²⁶

İzmir'de okuma-yazma oranı, hem genel ortalama, hem de ayrı ayrı kadın ve erkek nüfus açısından Türkiye genelinin üstündedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da belirgin olan bu farklılık daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Örneğin 1935'te her 10 kadından 2'si, her 10 erkekten 5'i okuma-yazma bilmekteydi. Oysa aynı yıl ülke genelinde her 10 kadından ve her 3 erkekten yalnızca 1'i okur-yazardı²⁷. II. Dünya Savaşı öncesinde İzmir Vilayetinde okuma-yazma bilenler 121.847 erkek, 51.895 kadın olmak üzere 173.742, yalnız okuma bilen 2198 erkek, 2183 kadın olmak üzere 4381 kişi bulunuyordu. 180.924 erkek ve 237.803 kadın olmak üzere toplam 418.727 kişi okuma-yazma bilmeyenlerden oluşmaktaydı ki bu, il genelinde nüfusun %70.2'sini ifade etmektedir²⁸.

Okullaşma, Öğretmen ve Öğrenci Durumu

Ülkemizde Cumhuriyet döneminde her alanda olduğu gibi eğitim alanında da son derece önemli adımlar atılmıştır. Çağdaşlaşmanın temel

²⁴ 1935 Genel nüfus sayımına göre okuma-yazma bilen ve bilmeyenlerin sayı ve oranları hakkında bkz. İstat. Yıl., C. 15 (1942-1945), 1946, 106.

²⁵ Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İzmir (20.10.1985), Başbakanlık D.İ.E., Ankara 1988, s. 27. Ayrıca bkz. Mümtaz Peker, a.g.m., s. 283.

²⁶ Ö.Karabacak, M. Güneş, agm,

²⁷ Yurt Ansiklopedisi, s. 4390.

²⁸ Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937,73, 1937-1938 İstatistik Yıllığı, 1939, 56-63.

dayanağı olan eğitime Cumhuriyet hükümetleri önemli kaynaklar ayırmışlar, eğitimin modernleştirilmesine büyük önem vermişlerdir. Ülkemizin diğer kesimlerinde olduğu gibi İzmir’de de bu alanda köklü ve hızlı ilerlemeler Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiştir. Özellikle Vali Kâzım Dirik’in üstün çabaları sonucu İzmir’de bu alanda önemli ilerlemeler görülmüştür.

1938 yılına değin Cumhuriyet ve Atatürk İlkelerine göre yapılanmış, modern eğitim anlayışına uyan kurumların yapımına ilköğretim kademesinden başlamıştır. 1927 yılında İzmir’de 198 olan okul adedi 1933’te 298’e ulaşmıştır. Aynı yıllarda 12.890 olan erkek öğrenci sayısı 21.036’ya çıkmış, 7.741 olan kız öğrenci sayısı ise 15.025’e ulaşmıştır.²⁹

1927 yılında 597 olan öğretmen sayısı 1933 yılında 905’e ulaşmıştır³⁰. 1937-1938 öğretim yılına gelindiğinde okul adedi 364’e, öğretmen sayısı 1043’e, öğrenci sayısı da 59.506’ya ulaşmıştır³¹. İlkokul sayısı bakımından ise İzmir 1927 yılında İstanbul ve Bursa’dan sonra üçüncü sırada yer almaktaydı.

1935 nüfus sayımı dikkate alınarak İzmir vilayetinin eğitim durumunu aşağıdaki tablodan görmek mümkündür³².

	Şehir ve Kasabalarda	Oran	Köylerde	Oran	Toplam
Talebe	341.622	%57.3	254.456	%42.7	596.078
Öğretmen	619	%63.7	352	%36.3	971
Okul	-	-	-	-	626

İnönü hükümetinin eğitim politikalarının damgasını vurduğu II. Dünya Savaşı yıllarında okuma-yazma oranını artırma ve ilköğretimi geliştirme sadece ülke kalkınması açısından ele alınmamış, cumhuriyet rejiminin ilkeleri ilkokullar sayesinde kitlelere yaymak amaçlanmıştır. Hükümette yer alan Hasan Ali Yücel’in 1939 yılından 1947 yılına kadar Milli Eğitim Bakanlığı yaptığı yıllar arası milli eğitim ve kültürümüzde sürekli atılımların yapıldığı bir dönem olmuştur.

²⁹ 1938 İstatistik Yıllığı, 1939, 58

³⁰ 1938 İstatistik Yıllığı, 1939, 306; Oğuz, 1933, 8.

³¹ İzmir İli Şehir ve Kasabalarının Kültür Bakımından Beş Yıllık Kalkınma Programı, 1937, 31; İstat. Yıl., C. 5 (1931-1932), 1933, 152; Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu 1937, 306-311.

³² Tutsak 1996, 288.

Savaş yıllarında İzmir'de de bina yetersizliği ve öğretmen eksikliği önemli bir sorun yaratırken, bu alanda az da olsa bir ilerlemenin olduğu da belirtilmektedir. Örneğin 1943 yılına kadar İzmir'de ilkokul sayısı bir buçuk kat artmıştır. Köy ilkokullarının oranı ise %85'e ulaşmıştır. Söz konusu artışta 1937-1943 döneminde yürürlüğe konan eğitimci yetiştirme programının büyük katkısı olmuştur. Öğretmen sayılarındaki artış ise 1937'ye kadar devam etmesine rağmen II. Dünya Savaşı yıllarında azalmış ve öğretmen açığı eğitimcilerle kapatılmıştır. II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılı Türkiye için önemli değişimlerin olduğu bir dönemdir. Hükümetin üzerinde ısrarla durduğu ilköğretim hamlesi yurt genelinde büyük aşamalar kaydetmiştir.

Bu dönemde İzmir'deki okulların sayısı, öğretmen ve öğrenci durumları hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır.

1939-1940 eğitim-öğretim yılında İzmir'de 9 anaokulu, 393 ilkokul, 10 ortaokul, 14 orta meslek okulu bulunmaktadır. 1746 öğretmenin görev yaptığı bu okulların öğrenci sayısı 68.578'dir³³. İstatistiklerden elde edilen bilgilere göre okul, öğretmen ve öğrenci sayılarında daha sonraki yıllarda bir artış gözlenmektedir. 1942 yılında bu sayı 500 okul, 1797 öğretmen, 68.636 öğrenciye ulaşmıştır³⁴.

1943-1944 öğretim yılında İzmir'deki resmi ortaokulların öğretmen sayısı ilçeler dahil 205'e ulaşmıştır. Aynı dönem içinde resmi liselerin öğretmen sayısı ise 155'tir³⁵. Bu liselerin il genelinde 2039 öğrencisi vardır. Orta okullardaki öğrenci sayısı ise 607'dir³⁶. 1945-1946 eğitim-öğretim yılında resmi liselerdeki öğrenci sayısı 2782'ye, ortaokullardaki öğrenci sayısı ise 1082'ye ulaşmıştır. 1945-1946 öğretim yılında İzmir'de toplam 483 okul bulunurken, bu okullarda 1746 öğretmen görev yapmaktadır³⁷.

Bu dönemde yabancı ve azınlık ilkokullarının varlığı belli bir biçimde sürmüştür. Bunların ikisi, biri erkek, biri kız olmak üzere İtalyan ilkokullarıydı. İki Musevi ilkokulunun ise biri kız ilkokulu, öbürü de yetimhane idi. 1941'de ildeki özel Türk ilkokulları ise Alsancak'taki Devrim, Karşıya'daki Karşıyaka, Kestelli Caddesindeki Yusuf Rıza İlkokulları idi. Bu

³³ Maarif İstatistiği, (1939-1940), 1942, 14-15, 18-19. Ancak 1940 yılında Vilayet dahilinde 364 ilkokuldan 30'u öğretmen yetersizliğinden dolayı kapalı durumdadır. Anadolu, 22 I.Teşrin 1940; 27 Eylül 1941.

³⁴ Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistiği, 1944, 75.

³⁵ Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistiği 1944 181.

³⁶ Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistiği 1944, 119-120.

³⁷ M.E. Ort. Öğ. İstat., (1945-1946), Ankara 1946, s. 124-125.

tarihten itibaren özel ilkokulların sayısında azalma görülmüş, 1953 yılında bu sayı 7'ye inmiştir. Azınlıkların okulları içinde 3 Yahudi Okulu, 2 İtalyan Okulu, 1 Fransız ve 1 Amerikan Koleji bulunuyordu³⁸.

Özel ortaokul ve liselere gelince; 1943-1944 öğretim yılında özel ortaokulların 94, liselerin ise 215 öğrencisi vardır³⁹. Öğrenci sayısında 1944-1945 yılından itibaren bir azalma görülmektedir. 1944-1945 öğretim yılında ortaokuldaki öğrenci sayısı 44'e, lisedeki öğrenci sayısı ise 190'a düşmüştür⁴⁰. 1945-1946 yılında ise orta kısımda 38'e, lise kısmında ise 122'ye düşmüştür⁴¹.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında okullara ayrılan ödeneklerde de azalma dikkati çekmektedir. Örneğin 1944 yılında İzmir liselerine devlet bütçesinden bir yılda ödenen ödenek 446.806 liradır. Bir yıllık giderleri ise 423.534 Liradır⁴². 1945 yılında ise resmi ortaokullara ayrılan ödenek 260.152 lira, resmi liselere ayrılan ödenek ise 310.781 liradır⁴³.

Orta dereceli okullar, beş yıllık ilköğretim üzerine kurulmuş, daha ileri bir kültür seviyesine ulaşmayı ve memleket için kalifiye eleman yetiştirmeyi amaç edinmiştir. İlkokulu bitirdikten sonra orta ve yüksek derecede bir meslek uzmanlığına yöneldikleri ve hazırlandıkları yetişme devresidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ilköğretimde olduğu gibi ortaokul ve liselerde de önceleri az da olsa gittikçe yükselen bir grafik vardır. Bu artışla beraber ortaokullar ve liseler cumhuriyet ideolojisinin taşınmasında ve halkın aydınlanmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Ortaöğretimin ilk basamağını oluşturan ortaokul, ulusal bir eğitim kurumudur. Bu nedenle, içinde yetişen bütün öğrencilere ulusal ülküleri, aynı ulusal amaçları vermesi için gereken bütün bilgileri, alışkanlıkları ve hizmet isteğini kazandırmak ortaokulun en önemli ödevidir. Bu ödevi yerine getirmeye çalışan II.Dünya Savaşı yıllarında İzmir'de eğitim ve öğretime devam eden okullar ise şunlardır: Ortaöğretimde İzmir Karataş Orta Mektebi, Buca Orta Mektebi, Gazi Ortaokulu, Tilkilik Ortaokulu ve Bornova Ortaokulu'dur.

Genel kültür veren okullardan olan liselerin temel amaçlarından biri de, yükseköğretime öğrenci hazırlamaktır. Yükseköğrenim yapamayan ve hayata atılmak isteyen gençlere de genel kültür, ilgi ve yeteneklerine uygun

³⁸ İzmir Şehir Rehberi, İzmir 1941. Bilget 1949, 46.

³⁹ M.E. Ort. Öğ. İstat., (1943-1944), 1946, 142-143.

⁴⁰ M.E. Ort. Öğ. İstat., (1945-1946), Ankara 1946, s. 138-139.

⁴¹ a.g.istat., s. 146-147.

⁴² a.g.istat., s. 182.

⁴³ a.g.istat., s. 90, 192.

gerekli meslek öncesi bilgi ve becerileri kazandırır. Savaş yıllarında, ortaöğretimin ikinci basamağı olan liselerin sayısı, kalite kaygısı önemsendiğinden çok yavaş artırılmış, liselerde "evrensel, hümanist, laik ve pozitivist ilkelere dayanan ve ulusal bilinç veren bir eğitim politikası" uygulanmaya çalışılmıştır.⁴⁴ Liseler ise; I. Erkek Lisesi (Atatürk)⁴⁵, İzmir Kız Lisesi, II. Erkek Lisesi (İnönü), Karşıyaka Lisesi'dir.⁴⁶ Dönemin iki erkek lisesi, bir kız lisesi, bir de ticaret lisesinden ibaret olan eğitim kurumları ise savaşa rağmen iyi bir eğitimin verildiği okullardır.

Türkiye'de 1935 nüfus sayımına göre; erkeklerin % 77'si, kadınların da % 92'si okuma yazma bilmiyordu. Bu oran köylerde şehirlerden çok daha yüksekti. Köy çocuklarının % 75'i okula bile başlatılamıyordu. Bunun yanı sıra, mevcut sistem ve bütçe olanaklarıyla eğitimin yapılması on yılları alabilirdi. Bu nedenle köyün gereksinimlerini karşılayacak bir öğretmen yetiştirmek gerekiyordu.⁴⁷ İlköğretimin köye yaygınlaştırılması gereği ve gelişen yeni pedagojik görüşler, Türkiye'nin eğitim tarihinde en özgün deney olan Köy Enstitüleri yaklaşımının doğmasını hazırlamıştır⁴⁸ İlk olarak 14 köy enstitüsünün kurulması planlanmış, sonra enstitü sayısı 21'e çıkarılmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarının ortaya çıkardığı ekonomik durgunluk ve siyasi koşullar, birinci adam konumundaki İsmet İnönü'ye, Köy Enstitüsü girişimini hayata geçirme kararını aldirtmiştir. Bu karardan sonra proje, Cumhurbaşkanı tarafından özenle izlenmiş, tam bir destek görmüştür. Bunun yanı sıra, idealist ve hazır bir kadronun varlığı da projenin yürütülmesine anlamlı bir katkı yapmıştır.

Savaş koşullarında bu proje başarıyla uygulanmıştır. Bu enstitülerin binaları yine enstitü öğrencileri tarafından yapılmıştır. TBMM 3803 Sayılı Yasayı kabul ettiğinde, birçok Enstitünün yeri saptanmış ve Enstitüler kurulmaya başlanmıştı. Yer seçmede, yasadaki ölçülere uyulmasına özen gösterilmiştir. Bölgelerin nüfus yoğunluğu, coğrafyası, sosyo-ekonomik

⁴⁴ Çıkar1995 471-472.

⁴⁵ Tinal 1995.

⁴⁶ Şen1998,198

⁴⁷ 1924 yılında Türkiye'ye gelen ve eğitim üzerine bir rapor hazırlayan John Dewey'in: *"Türkiye'de milli refah tarım sektörünün ıslahı ile sıkı bir surette ilgilidir. Bu itibarla Türkiye eğitimi için en önemli sorun, derslerin konuları köy hayatına iyice bağlı olarak bir çeşit ilk ve ortaokullar açmaktır. Ancak bu sayede okulun görünen faydası herkesin gözünde belirmiş olur ve okulda alınan bilginin yaşanan hayata uygulanması mümkün olur"* şeklindeki görüşleri dikkat çekicidir. bkz. John Dewey, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, İstanbul, 1939, s.19-21.

⁴⁸ Tekeli, a.g.m, CDTA, s.665.

durumu, eğitim ve kalkınma yönünden gereksinimleri göz önüne alınmıştır. Binalarının yapımında usta öğreticilerin yanı sıra, öğrencilerin de büyük katkısı olduğu bu büyük proje, savaş koşullarında başarıyla uygulanmıştır.⁴⁹ İkinci Dünya Savaşı yılları enstitülerin hızlı yükseliş devridir. Başlangıçta yalnızca öğretmen yetiştirilen enstitülerde, üç yıl sonra sağlıkçı ve eğitimci de yetiştirilmeye başlanmıştır. 1946 yılına kadar 20 yerde Köy Enstitüsü açılmış, daha sonra açılan bir enstitü ile sayı 21'e ulaşmıştır. Kızılçullu Köy Enstitüsü 'de İzmir'in ve tüm Türkiye'nin eğitim öğretim yaşamında ayrı bir öneme sahip okullarından biridir. Savaş nedeniyle üretici kesimin önemli bir bölümünün silah altına alınmasından dolayı üretimde azalma ortaya çıkmıştır. Bornova Ziraat Mektebi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü⁵⁰ öğretmen ve öğrencileri, bu durumu göz önüne alarak yaz tatillerini köylerde uygulamalarla geçirmişler, kazalarda ve köylerde yakınları askerde bulunan ailelere ekim, dikim, hasat işlerinde yardım ederek bu alandaki boşluğu doldurmaya çalışmışlardır. Ayrıca Kızılçullu Köy Enstitüsü öğrencileri, geceleri köylerde sergiledikleri tiyatro oyunları ile, dönemin güç koşullarında halka güzel anlar yaşatmışlardır⁵¹. Ortaklar Köy Enstitüsü, İzmir'de faaliyet gösteren Kızılçullu Köy enstitüsünün devamı niteliğinde düşünülmüş ve okulun taşınarak eğitim öğretime devam etmesi fikri ağırlık kazanmıştır. Ancak her ne kadar kuruluş aşamasında Kızılçullu Köy Enstitüsü öğrencileri ve idarecilerinin gayretleri ön planda olsa da Ortaklar Köy Enstitüsü ayrı bir kurum olarak hizmete girecektir.⁵² 1945-1946 öğretim yılında, yine Kızılçullu'dan tüm sınıflara öğrenciler kaydırılarak Ortaklar Köy Enstitüsü aynı yıl ilk mezunlarını vermiştir. Enstitüler hem savaşın bitimiyle oluşan siyasi ve ekonomik ortam, hem de tek partili siyasi yaşamdan çok partili yaşama geçiş sürecinde yaşanan değişimlerle yavaş yavaş önemini kaybetmiştir. İçeriğinde, programında, işleyişinde yapılan değişikliklerle gittikçe artan siyasi tartışmalara alet olmuştur.

⁴⁹ a.g.m., s. 666.

⁵⁰ Elmacı, 2013.

⁵¹ "Köy Enstitüsü'nün Çalışmaları", Yeni Asır, 14 Mayıs 1942; Anadolu, 26 Haziran 1942.

⁵² Güneş, Karabacak, 2014, 95, Aydın, 10 Haziran 1944

Kızılçullu Köy Enstitüsü Mandolin Topluluğu-1942

Savaş yıllarını etkileyen ekonomik koşullar ile savunma sanayinin geliştirilmesi amacı, hükümetin eğitim politikalarını etkilemiştir. Bu nedenle teknik ve mesleki öğretime verilen önem ön plana geçmiş, bazı okullar sanat ve teknik okullarına dönüştürülmüş ve öğrenciler bu alana yönlendirilmiştir. Teknik ve mesleki öğretim yapan okulların kuruluşu araç ve gereç, dolayısıyla önemli ölçüde yatırımı gerektirmesine rağmen, II. Dünya Savaşı içinde teknik öğretim kuruluşları yaygınlaştırılmıştır⁵³.

Bu yıllarda İzmir'de bulunan meslek okulları; İzmir Sanatlar Okulu, Bornova Ziraat Okulu, Kız Öğretmen Okulu, Sağır Dilsiz ve Körler Okulu, Cumhuriyet Kız Sanat Enstitüsü, Ticaret Lisesi, İzmir İktisat ve Ticaret Yüksek Okulu'dur. Türkiye'de 1938-1939 öğretim yılında meslek okulu sayısı 27'ye ulaşmış ancak mesleki ve teknik eğitim alanında esas hızlanma 1940'lardan itibaren başlamıştır. Aynı süreçte II. Dünya Savaşı devam ettiği için, fiyatlar sürekli olarak artmış ve satın alma işleri de güçleşmiştir. Bu durum karşısında okul binalarının inşası, makine ve gerekli olan malzemenin tamamlanması işinin gecikmesi ihtimali düşünülerek, bazı şehirlerde okul yapmaya müsait binalar kiralanarak, geçici olarak öğretime başlanmıştır. Okul atölyelerinde lüzumlu makine ve tezgâhlardan bir kısmı, harbin bütün engelleyici unsurlarına rağmen, Avrupa'dan getirilebilmiştir. Savaş gerek malzeme gerekse kalifiye eleman eksikliğini ortaya koymuştur. Bu yüzden hükümet, 1941 yılında kabul ettiği yeni bir kanunla Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığı'nı kurmuş, çeşitli alanlarda meslek okulları açılmış ve bir an önce torna, motor, kimya, laboratuvar gibi dallarda öğrenci yetiştirilmeye başlanmıştır. Teknik ve

⁵³ Tekeli 664.

Mesleki Öğretim yapan okulların kuruluşu, araç ve gereç ihtiyacı nedeniyle önemli ölçüde yatırım gerektirmekteydi. Buna karşın, İkinci Dünya Savaşı içinde teknik öğretim kuruluşlarına büyük önem verilecek ve bu kuruluşlara önemli ölçüde kaynaklar aktarılacaktır.⁵⁴ Bu okulların sayıları ülkenin ihtiyacıyla karşılaştırıldığı zaman, hem sayıları yetersiz kalmış, hem de ülke üzerindeki dağılımları dengesiz olmuştur. 1942-1943 Öğretim Yılından itibaren "*Erkek Sanat Enstitüsü*" haline getirilen sanat okullarıyla, Yapı Enstitülerinin teşkilatları ve programları değiştirilerek okullar iki devreye ayrılmış ve böylece verimli çalışmalara başlamıştır.⁵⁵ II. Dünya Savaşı'nın sanayisini ve teknolojisini geliştiren ülkeler arasında teknik üstünlüğe ve yarışa dönüştüğü ortamda Türkiye'de harp sanayisinin geri kalmışlığı halkın bilincinde olduğu bir meseleydi. Hükümetin mesleki ve teknik eğitime ağırlık veren politikalarının ön plana çıkmasıyla halkın da elindeki kısıtlı imkânlarla rağmen çocuklarını memur olsun diye ortaokullara, liselere gönderme tutumu yavaş yavaş değişmeye başlamış ve mesleki teknik okulların daha çok tercih edildiği görülmüştür.⁵⁶ . Savaşın sona ermesiyle birlikte bu alandaki zorluklar aşılrken; İzmir'de gerek öğretmen sayısında, gerek ortaokul ve lise sayısındaki artış 1960, 1961-1962 öğretim yılında gerçekleşmiştir⁵⁷.

Eğitim alanında önemli hizmeti olan kuruluşlar yalnızca okullar değildir. İzmir Halkevi'nin⁵⁸ bu alandaki etkinlikleri de yadsınmamalıdır. II. Dünya Savaşı tehlikesinin adım adım yaklaştığı günlerde halkevleri 7. yıldönümünü kutluyordu. Altı yılda sayısı 209 olan Halkevleri yedinci yıl dönümüne yeni açılan 158 halkeviyle 367 olarak girmiştir.⁵⁹ Özellikle halkın eğitimi ve devrimin halk tabanına yaygınlaştırılması konusunda önemli bir görevi yerine getiren İzmir Halkevinin çeşitli şubeleri, bu alanda değerli hizmetler sunmuşlardır. Okuyucu istatistikleri de bu konuda son derece net bilgiler vermektedir. Örneğin İzmir Halkevi kütüphanesinden 1941-1942 yılında yararlanan okuyucu sayısı 5258 kişidir⁶⁰. Halkevleri tarafından açılan Ulus okullarının da çalışmaları oldukça önemlidir. İzmir Halkevine bağlı Merkez Ulus Okulu'nda 1943-1944 yılında görev yapan öğretmen sayısı 3 iken bu sayı 1944-1945 yılında 8'e ulaşmış; 1943-1944

⁵⁴ Ulus, 9 Eylül 1941;Ulus,10 Eylül 1941.

⁵⁵ Öztürk 82.

⁵⁶ Karabacak, Güneş,

⁵⁷ Yurt Ansiklopedisi, 4391.

⁵⁸ Akyol, 2008.

⁵⁹ Şen 1992.

⁶⁰ Maarif İstat., (1941-1942), 1944, 507.

yılındaki 298 olan öğrenci sayısı da 307'ye çıkmıştır⁶¹. Kütüphaneler ve halk okuma odaları da bu dönemde önemli bir işlevi yerine getirmişlerdir. İzmir'de kent merkezindeki halk okuma odalarının sayısı 3 tane, köylerde ise 4 tanedir. Bu odaların sahip oldukları kitap sayısı 421 olup, bir yılda halk okuma odalarından 913 okuyucu yararlanmışır⁶².

II. Dünya Savaşı İzmir'i bu gelişmelere karşın aynı zamanda önemli kültürel etkinliklerin yaşandığı bir kentimizdir. Bu yıllarda İzmir'de yaşamış olan yazarlarımızdan Şükran Kurdakul ve Atilla İlhan *"tüm olumsuzlukların görülmesine karşın özellikle İzmir ve Karşıyaka Halkevlerinde tiyatro ve edebiyata ilişkin çalışmaların önemli bir yer tuttuğunu, orta tabakanın bu dönemdeki gençlerinin tek partinin ve savaşın tekdüze yaşamına boyun eğmeyerek, önemli edebi ve kültürel etkinliklerde yer aldıklarını"* belirtmektedirler.⁶³

II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Eğitim Alanında Karşılaşılan Güçlükler

Türkiye savaş yıllarını savunma hazırlıkları ve artan ekonomik zorluklar içinde geçirmesine rağmen, eğitim kültür konuları üzerinde yeni girişimler yapmaktan geri kalmamıştır.⁶⁴

Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmedi, ancak savaşın bütün olumsuzluklarından da etkilendi. Olası bir savaş tehlikesi karşısında ülkenin savaşa hazırlıklı hale getirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla yürürlüğe konan savaş ekonomisi uygulamaları, eğitim ve öğretime ayrılan ödeneklerin azalmasına yol açmıştır.Savaşın yol açtığı en önemli sorunların başında aile kurumunun zedelenmesi başta geliyordu. Ailenin sarsılması, Aile reisinin askere alınması, boşanmaların artması gayrimeşru ilişkiler sonucunda meydana gelen çocukların artması çocukları ev ve okul dışı alanlara, çalışma hayatına, sokağa daha çok çekiyordu. Bazı kadınlar çocuklarını terk etmek zorunda kalıyordu.⁶⁵ Okul devamsızlığının giderek artmasının yanında sokakta kalan kimsesiz çocukların sayısında da önemli artışlar başta İzmir olmak üzere tüm büyük kentlerde yaşanan en önemli sorundu.⁶⁶

⁶¹ M.E. Ort. Öğrt. İstat., (1943-1944), 1946, 164-165; M.E. İlköğr. İstat., (1944-1945), İstanbul 1946, s. 265.

⁶² Maarif İstat., (1941-1942), İstanbul 1944, 524-525.

⁶³ Şen 1992.

⁶⁴ İnönü1998, 77.

⁶⁵ Metinsoy 2016, 397.

⁶⁶ Güneş, " 2016.

Bina ve öğretmen yetersizliği de eğitim ve öğretimi aksatan ana sorunların başında geliyordu. II. Dünya Savaşı yılları her alanda olduğu gibi, eğitim ve öğretim alanında da pek çok zorlukların yaşandığı bir dönem olmuştur. Savaş yılları boyunca büyük kentlerin, kasaba ve köylerin iâşesini sağlamak oldukça zor olmuştur. Halkın temel ihtiyaçlarını zorluk çekmeden temin edebilmesi amacıyla başta ekmek olmak üzere, şeker, çay, kahve, petrol ve kömür karneye bağlanmıştır.⁶⁷ Aşağıdaki tabloda İzmir'de beş kişilik bir ailenin geçim masrafları verilmiş olup temel tüketim maddelerindeki fiyat artışları savaş yılları boyunca gözlemlenmektedir.

Beş kişilik bir ailenin geçim masrafları (İzmir)⁶⁸

	1939	1943
Giyim	17	60
Vergi	1	30
Kira	20	20
Aydınlatma-Isıtma	2	17
Eğitim Giderleri	0.50	5

Kaynak: Ticaret, II. Kanun 1944

Savaş yıllarında bu alanda karşılaşılan güçlüklerin başında bina yetersizliği, öğretmen eksikliği, kağıt, defter vs. araç gereç sıkıntısı başta gelmektedir. Her yıl artan öğrenci sayısı karşısında, mevcut okullar artan ihtiyaca cevap veremez hale gelmiştir. İzmir Maarif Müdürlüğü de şehirde okul yapılabilecek, eğitim vermeye elverişli olan binaları hizmete açarak bu eksikliği gidermeye çalışmıştır. Vilayet dahilindeki 364 ilkokuldan 30'u ise öğretmen yetersizliği nedeniyle kapatılmıştır⁶⁹. Öğretmen eksikliğinin yanı sıra, savaş koşullarında zaman zaman öğretmen ve memur maaşlarının ödenememesi de bu alanda önemli bir zorluktur. Öğretmen açığının karşılanamadığı zamanlarda ise İzmir Maarif Müdürlüğü, öğretmenlerin ders saatlerini arttırarak bu sorunu giderme yoluna gitmiştir⁷⁰.

⁶⁷ Güneş, 2009.

⁶⁸ Aşırı fiyat artışlarından zarar gören guruplar genelde işçiler, sivil ve askeri bürokratlar, tarımdaki küçük üreticiler ve köylülerdi. İşçilerin yaşam düzeylerinde büyük düşüşler olduğu kesindir. Bir kaynağa göre imalat sanayisinde gerçek ücretler 1939 ile 1943 arasında %40 oranında azaldı. Kamu görevlilerinin reel gelirlerinde önemli kayıplar görüldü. Kamu kesiminden emekli, dul ve yetim maaşı alanların gerçek gelirlerinde de bunlar açısından dehşet verici azalmalar oldu. Emeklilere yapılan kişi başına ortalama ödeminin 1938 fiyatlarıyla gerçek değeri 1938'de 1.420 TL'den, 1945'de 274 TL'ye indi. 1950'de sadece 389TL'de kaldı. Tezel, 1994, 259. 1939 Senesine Nazaran 2943'te Bir Ailenin Masrafı Ticaret, II. Kanun 1944

⁶⁹ Anadolu, 22 I. Teşrin 1940; 27 Eylül 1941.

⁷⁰ Yeni Asır, 27 Eylül 1941.

Eğitimi ilgilendiren sorunlar dışarıdan arasında diğer bir sorun da kağıt sıkıntısıdır. Kağıt fiyatlarının giderek artması, çoğu hallerde kağıt getirilememesi bu alanda önemli bir eksikliğe yol açmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında gazeteler sayfa sayılarını azaltırken, eğitim giderlerindeki aşırı fiyat artışları ülke genelinde olduğu gibi, İzmir'deki öğrenci velilerinin ve öğretmenlerin de temel şikayet konusu olmuştur. İzmir Maarif Müdürlüğü okullara gönderdiği bir tamimde çeşitli derslerde kullanılacak olan defter sayısının mümkün olduğu kadar azaltılmasını, öğrencilerin kitaplarını çok iyi kullanmalarını, kitapların bir diğerine devrini, yüksek kaliteli defter ve kitap kullanılmamasını istemiştir⁷¹. İzmir'deki bu sorun karşısında İstanbul İthalatçılar Birliği, İzmir Vilayeti emrine 130.000 adet defter göndererek yardımcı olmaya çalışmıştır⁷².

Türkiye her ne kadar bu savaşa girmemişse de savaş için gerekli önlemleri almak zorundaydı. Cephe gerisini her an savaşa hazırlıklı hale getirmek, bilgilendirmek amaçlı çalışmalar kaçınılmaz bir şekilde eğitim öğretim yaşamına da yansdı. ⁷³ Yapılan hazırlıklarla halkın maneviyatının yüksek tutulması amaçlanmakla birlikte, propaganda silahına karşı konulması için gerekli etkinliklerde bulunulmuş, dışarıdan ve içerden gelebilecek herhangi bir tehlike karşısında ne gibi tedbirlerin alınması gerekliliği de vurgulanmıştır.⁷⁴ II. Dünya Savaşı'nın şiddetini giderek arttırdığı bu dönemde, Türkiye'de uygulanan pasif savunma tedbirleri arasında yer alan karartma uygulamaları eğitim ve öğretim yaşamını da etkilemiştir. Bu konuda Avrupa'da alınan önlemler örnek gösterilerek benzer uygulamaların vakit kaybetmeden Türkiye'de de yapılması gerektiği uzmanlar tarafından belirtilmiştir.⁷⁵Toplumu savaşa her an hazırlıklı hale getirebilmek amacıyla liselerde askerlik kampları açılarak lise öğrencilerine sivil savunma, hava taarruzlarına karşı korunma ve askerlik dersleri konulmuştur.⁷⁶

⁷¹ Anadolu, 19 I.Teşrin 1940; 6 Mayıs 1942; Yeni Asır, 5 I.Teşrin 1942.

⁷² Yeni Asır, 20 I.Teşrin 1942.

⁷³ Güneş, " 2016.

⁷⁴ Toksoy 2007, 290.

⁷⁵ Güneş,25

⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030/18/01 03/54-35-20

Kaynak: Anadolu, 21.07.1940

Bu uygulamalar doğrultusunda İzmir'deki liselerde askeri eğitim verilen kamplar açılmıştır⁷⁷. Böylelikle askerlik çağında olmayan gençlerin de bu alanda eğitilmeleri sağlanmıştır. Türkiye'yi savaşa çekme gayretlerinin ve savaşan ülkeler arasında çeşitli senaryoların konuşulduğu dönemde Hükümet, izcilik teşkilatlarının yurt çapında oluşturulmasına önem vermiştir. Gençliğin her türlü zor yaşam koşullarına hazırlıklı olması, bedenen ve ruhen belli bir disiplinden geçirilmesi, askerlik çağına gelmemiş ortaokul çocuklarında dayanışma ve işbirliği ruhunun kazandırılması önemli görülmüştür.

Beden Terbiyesi İzmir Bölge Başkanlığı, İzmir'de spor faaliyetlerini geliştirmek, sivil savunma konusunda Beden Terbiyesi Kanunu'na göre gençleri olası bir savaşa hazırlıklı hale getirmek amacıyla geniş bir program hazırlamış ve uygulamıştır. Yaz tatillerinde düzenlenen bu kamplar, birer "askeri birlik" haline getirilerek, birer devre şeklinde düzenlenmiştir. Burada gençlere gözetleme, paraşütcülere karşı sarma taktikleri gibi savaş teknikleri ve sivil savunma eğitimi verilmiştir. 500 kişilik kamplarda 16-19 yaş arasındaki gençlere verilen bu eğitim ülkemizde ilk defa Beden Terbiyesi İzmir Bölge Başkanlığı tarafından uygulanmıştır⁷⁸. Hatta lise 3. sınıfta okuyan kız öğrencilerin de haftada 1 saat askerlik dersi görmeleri zorunlu hale getirilmiştir⁷⁹.

⁷⁷ Ayın Tarihi, 68 (1-31 Temmuz 1939), 15.

⁷⁸ Yeni Asır, 27 Şubat 1942; 18 Haziran 1942; Anadolu, 22 Temmuz 1942.

⁷⁹ Anadolu, 13 2. Teşrin 1940.

Maarif Vekâletine bağlı olan bütün okullarda pasif savunma konusunda bütün öğrencilerin gelişim düzeylerine uygun olarak bilgilendirilmesine de önem verilmiştir.⁸⁰ Konuyla ilgili tanıtıcı broşürlerde her hangi bir saldırıda, neler yapmaları gerektiğine ilişkin ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir.

Kaynak: Egeli, 286.

Bu önlemlerden biri olan karartma uygulamaları eğitim ve öğretimi etkilemiştir. 2 Ocak 1940 tarihinden itibaren resmi daire ve kurumlarda memurların sabah, 09:00-12:00, 13:30-17:00 saatleri arasında çalışmaları düzenlenirken, okullardaki ders saatleri de Vekiller Heyeti'nin yeni kararına göre değiştirilmiştir. Teneffüs süreleri kısaltılmış, ikili eğitim yapılan okullardaki öğrencilerin karanlık basmadan evlerine dönmelerini sağlayacak şekilde önlemler alınmıştır⁸¹. Ülkede savaş olasılığı endişesi üzerine 1940 yılında başlatılan karartma uygulamaları da okul yaşamını etkilemiştir.⁸²

⁸⁰ Egeli 18,286.

⁸¹ Anadolu, 2 I.Kanun 1940; Halkın Sesi, 2 I.Kanun 1940.

⁸² "Şehir ve Kasabalarda Işıkları Karartma Nizamnamesi Hükümleri", 19 Kasım 1940.

Maarif Vekâleti, sivil savunma hazırlıkları kapsamında 1940-1941 ders yılı içinde okulların erken tatil edilmesini kararlaştırmıştır.⁸³Siyasi koşulların doğurduğu temkinli politikalar gereği her an savaşa girilecekmiş gibi ülkenin savaşa hazırlıklı hale getirilmesi çabaları savaşın yarattığı ekonomik durgunluk ve tüm yokluklara karşın Cumhuriyet Hükümetleri ve yerel yönetimler, hava saldırılarına korunma çalışmalarında ellerinden gelen bütün gayreti sergilemekten geri durmamışlardır.⁸⁴ Savaşın yarattığı zor koşullara karşın İzmir'deki okullarda spor karşılaşmaları ve sanatsal etkinlikler de ihmal edilmemiştir. Bu etkinlikler arasında liselerde düzenlenen şan resitalleri, tiyatro oyunlarının sergilenmesinin yanı sıra okullar arası atıcılık, atletizm ve futbol karşılaşmalarının da ayrı bir önemi vardır⁸⁵.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sonuç olarak; Cumhuriyetin ilk yıllarında öğretmen eksikliği ve bina yetersizliği vb. gibi sorunlar eğitim ve öğretim alanında büyük sıkıntılar yaşanmasına karşın, Cumhuriyet hükümetlerinin çabalarıyla önemli gelişmeler sağlanmıştır. Cumhuriyet rejiminin eğitim öğretim hayatında attığı atılımlar sonucu İzmir'de ilkokula giden öğrenci sayısında ciddi sıçramalar yaratmıştır. Ancak II. Dünya Savaşı yıllarında gerek İzmir'de gerekse ülkemiz genelinde eğitim hizmetleri ve yatırımları da olumsuz yönde etkilenmiştir. Eğitim ve kültür alanında ilk, orta, teknik okullar ve üniversiteler ile Halkevleri, Köy Enstitüleri kanalıyla düşünsel beslenmeyi mümkün kılacak eğitim, sanat ve bilim etkinlikleri genişletilerek sürdürülmüştür. Her an bir savaşa girme tehlikesi karşısında kentlerde sivil halkı savaşa hazırlıklı hale getirmek amacıyla uygulanan sivil savunma önlemleri ise gençler açısından yurttaşlık bilincinin artmasında etkili olurken, savaş hazırlıkları konusunda ülkemizin içinde bulunduğu olanaksızlıkları da oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır .

1939-1945 yılları arasında süren savaş döneminin sıkıntıları, sosyo-ekonomik problemleri resmi politikalara yansiyarak eğitim öğretim programlarının oluşturulmasında, kullanılan öğretim metotlarında, okullaşan nüfusu artırmak için alınan önlemlerde, müfredat ve ders içeriklerinde etkisini hissettirir. Bunun yanında savaş sürecinin getirdiği olağanüstü uygulamalara karşı halkı uyarmak ve topyekûn savaş olasılığının kol

⁸³ "Mekteplerde Tatil Maarif Vekâletinin Kararı", Anadolu, 4 Nisan 1941.

⁸⁴ Güneş 2009,26

⁸⁵ Anadolu, 28 Nisan 1942; 10 Mayıs 1942; 11 Mayıs 1942; 19 Mayıs 1942; Yeni Asır, 31 Mayıs 1942.

gezdiği süreçte toplumu savaşa hazır hale getirmek amacıyla okullu nüfusun dışında kalan kesimin bilinçlendirilmesi, köylünün kalkındırılması, cehaletle mücadele etme ve yetişkinlerin eğitimi de en az resmi politikalar kadar önem kazanmıştır. Toplumsal kalkınmanın temelini, milli eğitim ve kültürün yükselmesinde gören Cumhuriyet hükümeti, savaş yıllarında Milli Müdafaaya harcanan yüz milyonlar yanında en çok pay oranını Maarif Vekâletine ayırmıştır. Vilayet bütçelerinden, okutma davasına harcanmak üzere paylar ayrılmış, fonlar oluşturulmuştur. Bir yanda hükümetin eğitim ve kültürün gelişmesine verdiği önem, diğer yanda savaş yıllarının zorlukları tüm ülkede olduğu gibi nüfusun yoğun olarak bulunduğu İzmir'de de kendini hissettirmiştir.

KAYNAKÇA

1. BCA (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi)

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, belge no:030.10.95.141.4.

Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030/18/01 03/54-35-20.

2. Kaynak Eserler

Aydın Tarihi, 68 (1-31 Temmuz 1939).

Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Göstergeler, 1923-2002.

Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu, İzmir 1937.

Gazeteler, Anadolu, Aydın, Halkın Sesi, Ticaret, Ulus, Yeni Asır.

Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, İzmir (20.10.1985),
Başbakanlık D.İ.E., Ankara 1988.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, İkinci Kitap (1939-1960), No: 57,
TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1993.

İstatistik Yıllığı, C. 15 (1942-1945), İstanbul 1946.

İstatistik Yıllığı, C. 5 (1931-1932), Ankara 1933.

İzmir Şehri İmar Komisyonu Raporu, İzmir 1951.

İzmir İli Şehir ve Kasabalarının Kültür Bakımından Beş Yıllık Kalkınma Programı,
İzmir 1937.

İzmir Şehir Rehberi, İzmir 1941.

Maarif İstatistiği, (1939-1940), İstanbul 1942.

Maarif İstatistiği, (1941-1942), İstanbul 1944.

Milli Eğitim İlköğretim İstatistiği, (1944-1945), İstanbul 1946.

Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistiği, (1943-1944), İstanbul 1946.

Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistiği, Ankara 1944.

Milli Eğitim Orta Öğretim İstatistiği, (1945-1946), Ankara 1946.

T.C.Maliye Bakanlığı, *Bütçe Gelir ve Gider Gerçekleşmeleri (1924-1995)*, Ankara, 1995.

3. Araştırma ve İnceleme Eserler

- AKYOL 2008, Yaşar Akyol, *İzmir Halkevi(1932-1951)*, İzmir.
- BEYRU 1969, Rauf Beyru, "İzmir Şehri Üzerine Bir İnceleme", *Şehir Nüfusları, Gerçekler ve İstatistikler*, Ankara.
- BİLGET 1949, Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir Şehri (1849-1949)*, İzmir.
- CEM 1995, İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi: İstanbul.
- ÇAVDAR 2003, Tevfik Çavdar, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, Ankara.
- ÇIKAR1998, Mustafa Çıkar, *Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: Ankara.
- DERİNGİL 1986, Selim Deringil, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası" *Tarih ve Toplum*, S.35
- DEWEY 1939, John Dewey, *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*, İstanbul.
- EGELİ, Münir Hayri Egeli, "Pasif Korunma İşi ve Öğretmen", *İlköğretim Dergisi*, cilt 1, sayı 18.
- ELMACI 2013, Mehmet Emin Elmacı, *Bir Semt, Bir Bina, Amerikan Kolejinden Kızılçullu Köy Enstitüsü'ne*, İzmir.
- GÜNEŞ 1997, Günver Güneş, *Sosyal-Ekonomik-Kültürel Açından Ödemiş Kenti (1908-1950)*, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir
- GÜNEŞ 2002, Günver Güneş "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları Ve Toplumsal Yaşama Etkileri" *Türkler Ansiklopedisi*, C:17, İstanbul.
- GÜNEŞ 2008, Müslime Güneş, "II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Gündelik Yaşam", *Uluslararası Cumhuriyet Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, 22-24 Ekim 2008,İsparta.
- GÜNEŞ 2009, Müslime Güneş, "II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de İşe Sorunu",*Körfezde Zaman*, İzmir.
- GÜNEŞ 2014, Müslime Güneş-Özlem Karabacak, "Aydın Gazetesine Göre Ortaklar Köy Enstitüsünün Kuruluşu ve İlk Yılları", *Ortaklar Köy Enstitüsü 70 Yaşında*, YKKED Yayınları, İzmir
- GÜNEŞ 2016, Müslime Güneş, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Çocuk Olmak", *Türkiye Cumhuriyetinin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*,İzmir.
- GÜNEŞ 2016, Müslime Güneş, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Aydın'da Hava Taarruzlarına Karşı Sivil Savunma Tedbirleri", *Askeri Araştırmaları Dergisi*, 2016.
- GÜNEŞ 2003, Muharrem Güneş-Hasan Güneş, *Türkiye'de Eğitim Politikaları ve Sivil Toplum*, Ankara, 2003.
- HOBSBAWM 1996, Eric Hobsbawm, *20. Yüzyıl Tarihi Kısa 1914-1991*, İstanbul.
- İNÖNÜ 1998, Erdal İnönü, *Anılar ve Düşünceler*, İstanbul.
- KARABACAK 2009, Özlem Karabacak, *II. Dünya Savaşı Yıllarında Eğitim ve Kültür Politikalarının Taşraya Yansıması: Aydın İli Örneği*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2009.

- KATOĞLU 1995, Murat Katoğlu, *Türkiye Tarihi 4*, Cem Yayınları, İstanbul,1995.
- METİNSOY 2016, Murat Metinsoy, *II. Dünya Savaşında Türkiye, Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*, İstanbul.
- FERİT 1933, Oğuz Ferit, "Cumhuriyetin Kurduğu İlk Mektep ve İzmir Faaliyeti", *Kültür*, 1 (28 I.Teşrin 1933).
- ÖZ 1996, Baki Öz, *Bıçağın Sirtında Siyaset*, İstanbul.
- ÖZTÜRK 2005, Cemil Öztürk, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk İnkılap Tarihi*, Ankara,2005.
- ŞEN 1992, Müslime Şen, *Manisa Halkevi ve Faaliyetleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- ŞEN 1998, Müslime Şen, *II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyo Ekonomik ve Kültürel Hayatı*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- TEZEL 1994, Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.
- TINAL1995, Melih Tinal, *Osmanlı'dan Günümüze İzmir Atatürk Lisesi*, D.E.Ü., A.İ.İ.T.E., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir .
- TOKSOY 2007, Nurcan Toksoy, *Halkevleri Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak*, Orion Yayınevi, Ankara.
- TUTSAK 1996, Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- TEKELİ- İLKİN 1994, İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma", *X. Türk Tarih Kongresi, Ankara (22- 26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler*, c.VI, T.T.K Basımevi, Ankara.
- TEKELİ 2002, İlhan Tekeli "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt: 3, İletişim Yayınları: İstanbul.
- WEISBAND, Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul.
- YELİSEYEVA-MANFRED 1978,N.V. Yeliseyeva- A.Z. Nafred, *Yakın Çağlar Tarihi*, İstanbul.
- Yurt Ansiklopedisi, "İzmir".

DEMOKRAT PARTİ GENEL BAŞKANI CELAL BAYAR'IN 1-8 NİSAN 1947 TARİHLİ İZMİR SEYAHATI

Kaan Cem GENİŞ·

Makale Geliş Tarihi: Mart 2019

Makale Kabul Tarihi: Mayıs 2019

Öz

Demokrat Parti 7 Ocak 1946 tarihinde, Cumhuriyet Halk Partisi'nden ayrılan Manisa Milletvekili Celal Bayar, Kars Milletvekili Fuat Köprülü, Aydın Milletvekili Adnan Menderes ve Mersin Milletvekili Refik Koraltan tarafından kurulmuştur. Parti kurulduktan hemen sonra halk tarafından kabul görmüş ve 1946 seçimlerinde 66 milletvekilliği kazanmıştır. Bu seçim Türk siyasi literatürüne şaibeli seçim olarak geçmiş ve çok tepki toplamıştır. 1947 yılında da bu seçimin etkileri ve tepkileri devam etmiştir. Demokrat Parti partinin kuruluş yıldönümünde "Hürriyet Misakı" adını verdiği bir beyanname yayınlamış ve yarışın eşit şartlar altında gerçekleşmesini istemiştir. 1947 yılı milletvekili ara seçimlerinin yapılmış olduğu yıldır. Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar, partinin kurucuları ve ileri gelenleriyle 1 Nisan 1947 tarihinde İzmir seyahatine çıkmıştır. Bayar ve arkadaşları yaklaşık 1 hafta boyunca İzmir'de kalmışlar ve Demokrat Parti'nin ara seçimlere girmeyeceğini buradan ilan etmişlerdir. Bu çalışmada Bayar ve arkadaşlarının İzmir'e gidişleri, İzmir'deki faaliyetleri, Demokrat Parti'nin İzmir Mitingi ve Bayar'ın İzmir Nutku yer almaktadır. Çalışmada T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığından elde edilen verilerden, dönemin ulusal gazetelerinde çıkmış olan haberlerden ve dönem ile ilgili çeşitli araştırma eserlerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Celal Bayar, İzmir.

PRESIDENT OF THE DEMOCRATIC PARTY CELAL BAYAR'S TRIP TO İZMİR ON APRIL 1-8, 1947

ABSTRACT

The Democratic Party was founded by Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes and Refik Koraltan, who broke out of the Republican People's party on January 7, 1946. Right after the party was established, it was accepted by the people and won 66 deputies in the 1946 elections. This election has passed to the Turkish political literature as a shady election and has garnered a lot of reactions. In 1947, the effects and reactions of this election continued. The Democratic Party issued a declaration called "Freedom Misaki" on the anniversary of the establishment of the party and demanded the race to take place under equal conditions. 1947 parliamentary elections were held in the year. Celal Bayar, the leader of the Democratic Party, Started the Izmir program on April 1, 1947 with the founders and

leaders of the party. Bayar and his friends stayed in Izmir for about a week and declared that the Democratic Party would not enter the interim elections. In this study Bayar and his friends go to Izmir, his activities in Izmir, the Democratic Party's rally in Izmir and Bayar's lecture in Izmir are included. In this study, data obtained from the presidency of Archives of the Republic of Turkey, News published in the national newspapers of the period and various research works related to the period were used.

Key Words: Democratic Party, Celal Bayar, Izmir.

GİRİŞ

Türkiye’de çok partili hayata geçiş süreci sancılı bir şekilde ilerlemiştir. Atatürk döneminde iki kez denenmiş fakat başarılı olunamamıştır. II. Dünya Savaşı’nın sonuçları ve dünya konjonktürünün zamanla değişmesiyle iktidarı murakabe edecek bir partinin zaruri olduğu meydana çıkmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi’nde parti içi muhalefet Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile ortaya çıkmıştır.¹ Zamanla bu muhalif kuvvet büyümüş ve parti içinde parçalanma başlamıştır. Bu bölünmenin sonucunda Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından siyasi literatüre “Dörtlü Takrir” adıyla geçen bir önerge verilmiş ve memlekette anayasal ruhun yaygınlaşması gerektiği ifade edilmiştir.² Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Türkiye’nin muhalefet partisine ihtiyacı olduğunu doğrulamıştır.

İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde Meclis açılış oturumunda yaptığı konuşmada: *“Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardı. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir.”*³ diyerek muhalefet partisinin gerekliliğini ortaya koymuştur.⁴

7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından Demokrat Parti kurulmuştur.⁵ Parti kısa süre içerisinde halk tarafından benimsenmiştir. Demokrat kelimesi halk arasında, söylenmesi zor bulunduğundan “Demirkırat” olarak telaffuz

¹ Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile ilgili geniş malumat için bkz. Koçak 2010, 253-296.

² Dörtlü Takrir’i incelemek için bkz. Tökin 1956, 79.

³ Ahmad ve Ahmad 1976, 15.

⁴ Asım Us notlarında İnönü’nün muhalefet isteğinin çok yerinde ve doğru olduğunu ifade etmiş, Demokrat Parti’den önce kurulmuş olan Milli Kalkınma Partisi’nin devletçilik ilkesinin aleyhinde olmasına rağmen partinin siyasi faaliyetlerine devam etmesine müsamaha gösterildiğini belirtmiştir. Us 2012, 589.

⁵ Eroğul 2017 (II. Baskı), 16.

edilmiş ve bu isimle anılmaya devam etmiştir. Demokrat Parti birinci kuruluş yılı dönümünü olan 7 Ocak 1947 tarihinde ilk büyük kongresini toplamış ve bu kongrede "Hürriyet Misakı" adı verilen bir bildiri kabul edilmiştir.⁶ Bu bildiri Demokrat Parti'nin manifestosu haline gelmiş ancak hem basından hem de iktidar partisinden büyük eleştiri almıştır.

1947 yılının Nisan ayında memlekette milletvekili ara seçimlerinin yapılacağı kesinleşmiştir. Celal Bayar ve kurmayları henüz seçime girip girmeyeceklerini belirlemediklerini ifade etmiş, 1-8 Nisan tarihli İzmir seyahatinde kararlarını açıklayacaklarını belirtmiştir.

I. Celal Bayar'ın 1-8 Nisan 1947 Tarihli İzmir Seyahati

Celal Bayar, İzmir seyahatine çıkmadan evvel 25 Mart 1947 tarihinde Vatan Gazetesi muhabirine bir mülakat vermiş ve Antalya, Anamur ve İzmir'de tetkiklerde bulunacağını ifade etmiştir. Muhabirin yapılan bu gezilerin amacına ulaşip ulaşmayacağı yolunda sorduğu bir soruya verdiği cevapta, partinin halk tarafından çok benimsendiğini, halkın partiye duyduğu sevgi ve itimadın pek yüksek olduğunu ifade etmiş ve Demokrat Parti'nin tam manasıyla halkın partisi olduğunu belirtmiştir.⁷

Celal Bayar İzmir'e geçmeden evvel yanlarında Refik Koraltan, Kuşadası Demokrat Parti İlçe Başkanı ve Manisa Demokrat Parti İlçe Başkanı ile birlikte 1 Nisan 1947 sabahı saat 10.30'da Aydın'ın Söke ilçesine gelmişlerdir. Bayar'ı karşılamaya Demokrat Parti İdare Heyeti'nden Eyüp Şahin, Söke Demokrat Parti İlçe Başkanı Doktor Baki Öktem, bazı partililer ve 100-150 civarında vatandaş katılmıştır. Bayar yetkililerce parti binasına götürülmüş ve burada kısa bir açıklama yapmıştır. Bayar'a parti binasında Demokrat Parti'nin milletvekili ara seçimine girip girmeyeceği, Başbakan tarafından seçime girme açısından bir kolaylık gösterilmesi yolunda bir teklifin yapılıp yapılmadığı ve Demokrat Parti'nin de radyoyu kullanıp kullanamayacağı hakkında sorular sorulmuştur. Bayar sorulara vermiş olduğu cevapta partinin %85 ihtimalle seçime girmeme taraftarı olduğunu söylemiştir. Başbakanın iyi niyetli bir teklif aldıklarını doğrulamış ve radyodan istifade etme arzularının Meclis tarafından kabul görmediğini beyan etmiştir.

Celal Bayar'ın konuşmasının ardından Refik Koraltan söz almış ve konuşmasında bütün dünyanın Türk Milletini namuslu ve karakterli olarak

⁶ Şahin ve Tunç 2015, 31-69; Hürriyet Misakı'nın tüm maddeleri ve açıklamaları için bkz. Tuncer 2010, 29.

⁷ *Vatan*, 25 Mart 1947.

tanıdığından bahsetmiş, Dünya kamuoyu karşısında Türk demokrasisini kuvvetlendirmek zorunda olduklarını söyledikten sonra seçim zamanı görülmüş olan Anayasa'ya aykırı hareketlerin ortadan kaldırılmasına çalıştıklarını belirtmiştir.⁸

I.I. Demokrat Parti Liderlerinin Karşılanması (1 Nisan 1947)

Demokrat Parti lideri Celal Bayar yanlarında Refik Koraltan, Refik İnce, Ethem Menderes, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Avukat Şevket Gürses ve Aydın fabrikatörlerinden Eyüp Şahin ile birlikte 1 Nisan 1947 akşamı saat 19.40'da tren ile İzmir'e gelmişlerdir.⁹ Kemer istasyonunda inmiş olan liderler kendilerini karşılamaya gelmiş olan 7 bin kadar vatandaş ile birlikte yaya olarak Basmane Garı'na gitmişlerdir. Basmane'de bulunan partililerle birlikte kalabalık 10 bin kişiye ulaşmıştır.¹⁰ Bu arada Ankara'dan kalkan tren ile Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Emin Sazak da İzmir'e gelmişlerdir. Liderler ayrı ayrı otomobillere binerek Konak Meydanı'nda bulunan Deniz gazinosuna gitmişlerdir. Vatandaşlar gazinonun önünde uzun kalabalıklar oluşturmuştur. Bunun üzerine Demokrat Parti liderlerinden Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Ahmet Tahtakılıç kısa birer nutuk söylemişlerdir. Karşılama merasimi ve nutuklar sona erdikten sonra kalabalığın saat 22.00'ye kadar dağılmaması sebebiyle polis kalabalığı dağıtmaya teşebbüs etmiştir. Kalabalık dağılmayınca polis havaya ateş açmış ve polis ile vatandaşlar arasında kargaşa çıkmıştır. Bu kargaşada yaralanlar ve tutuklananlar olmuştur. Fakat halk ısrarla dağılmamış ve "Gençlik Marşı"nı söylemeye başlayarak tepkisini göstermeye çalışmıştır.¹¹

⁸ *Devlet Arşivleri Başkanlığı*, 030.01.65.405.9/1. (Bundan sonra DAB kısaltması ile verilecektir.)

⁹ *Cumhuriyet*, 1 Nisan 1947; Samet Ağaoğlu günlüklerinde 1 Nisan 1947 günü için şu notu düşmüştür: "İzmir'de bugün hava heyecanlı. Gazeteler bu toplantıyı en geniş çapta kullandılar. Başbakan yumuşakça, kuru, yavan bir beyanat verdi. Bayar'da Kuşadası'nda gazetecilere, "Seçimlere girmek taraftarı değilim. Fakat bunu İzmir'de arkadaşlarla karar vereceğiz." diyor." Ağaoğlu 2013, 61.

¹⁰ Aytaç Demirci ve Yusuf Rıza Düvenci yayımlamış oldukları eserde bu sayının 60 bin olduğunu ifade etmektedir. İnceleme için bkz. Demirci ve Düvenci 2018, 36.

¹¹ Goloğlu 2013, 205; Demokrat Parti'nin İzmir seyahatini Dünya Gazetesi adına takip eden Hayri Alpar olayları şu şekilde tarif etmiştir: "*Hürriyet aşığı ve vatansever Ege çocukları arasında yaşadığım bugünlerde vatanın bir ferdi olarak gururum bir kere daha kabardı. Kim ne derse desin, zorla güzellik olmayacağı hakikati ortaya çıktı. Buna rağmen bu gerçeği kabul etmeyenlerin yarattıkları hadiseler bize üzüntü verdi. Halk, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'a çılgınca tezahürat yaptı. Önce Bayar, sonra Menderes konuştu. Ahmet Tahtakılıç konuşurken ve ortada herhangi bir sebep mevcut değilken polisler ateş etmeye başladılar. Polis müfrezeleri durmadan halkın önüne ve*

Demokrat Parti liderleri sükûneti sağlayabilmek için çeşitli konuşmalar yapmışlardır. Genel Başkan Celal Bayar Deniz gazinosundan şu konuşmayı yapmıştır:

“Kahraman Egeliler, coşkun alâkanızın minnetarıyız. Sizler bizi tanırırsınız. Bizler de sizdeki cevheri yakından biliriz. Demokrat Parti'nin gayesinin ne olduğu akşamdan beri gösterdiğiniz tezahüratla çok güzel ve canlı bir surette ispat ettiniz. Bizler birbirini anlayan, birbirini seven insanlar olarak Türk milletine karşı deruhte ettiğimiz vazifelere devam edelim ve edeceğiz. Sizlerden samimi olarak rica ediyorum. Çok yorulduunuz, sükûnetle yerlerinize avdet ediniz. Bunu halisane rica ediyorum.”¹²

Bayar'ın konuşmasının ardından Adnan Menderes de kısa bir konuşma yapmıştır. Menderes doğup büyüdüğü İzmir'de vatandaşların hürriyet davasında göstermiş olduğu bu manzaranın gurur vericiği olduğunu¹³ belirttiikten sonra konuşmasının devamında Türk milletinin

havaya ateş ediyorlardı. Buna rağmen halk “Dağbaşını duman almış” marşını söyleyerek Demokrat Parti liderlerine tezahürat yapmaya devam ediyorlardı. Bu ateş sonunda kaç kişinin yaralandığını henüz öğrenemedim. Ancak 32 vatandaşın sebepsiz olarak karakola götürüldüklerini öğrendim.” Erer 1963, 209; bu olaylarla ilgili olarak Samet Ağaoğlu 3 Nisan 1947 tarihini taşıyan günlüğünde şunları söylemiştir: *“...Evvelki gün telefonla Deniz gazinosunda bulduğum Menderes ve Bayar'la konuştum. İkisi de çok heyecanlıydılar. İzmir büyük gösteri yapıyor. Gazino önünde toplanan halkı dağıtmak için polis ateş ediyor.”* Ağaoğlu 2013, 61; Gazeteci Metin Toker neşretmiş olduğu anılarında halkın Kemer'den Konak'a kadar yolu kapattığını, itfaiyenin açmaya çalıştığını fakat başarılı olamadığını en sonunda polisin havaya ateş açtığını belirtmiştir. Toker yıllar sonra Celal Bayar ile yaptığı mülakatta bu konuyu da hatırlatmış ve Bayar şu cevabı vermiştir: *“Refik Şevket İnce heyecanlıydı. Ne oluyoruz Bayar, diye soruyordu. Gazeteci Yusuf Ayhan vardı. Baktım, kendini yere attı. Korkudan bayıldı. İnce'nin sorusuna o silahlar size atılmamıştır. Kime atıldıklarını ben bilirim, cevabını verdim. Ortalığı yatıştırmak istedim.”* Toker 1990, 177; İzmir Valisi Şefik Refik Soyer, 2 Nisan 1947 tarihli İçişleri Bakanlığı'na göndermiş olduğu raporda liderlerin karşılama törenleri bittikten sonra halkın hala dağılmadığını, bu toplantı için valilikten resmi bir izin de alınmadığını belirtmiştir. Ayrıca Demokrat İzmir gazetesinin 27 Mart 1947 günü neşrettiği sayısında önümüzdeki günlerde İzmir'de iç politika açısından mühim olayların cereyan edebileceğinin ima edilmesi üzerine bunu bir ihbar mahiyetinde kabul edip kalabalığın dağıtılması yönünde hareket ettiğini ifade etmiştir. Öncelikli olarak vatandaşların ihtar edildiğini fakat muvaffakiyet sağlanamayınca havaya ateş açılması emrinin verildiğini söylemiştir. Açılan bu ateş sonucu hiçbir vatandaşın yaralanmadığını da belirten Soyer, karakola sadece Eşrefpaşa'da ikamet eden Sadettin oğlu Hasan isimli bir kişinin götürüldüğünü, bunun dışında hiçbir vatandaşın gözaltına alınmadığını ifade etmiştir. *DAB*, 030.01.65.405.9/2-3; Taner Bayazıt eserinde olayların bu boyutlara ulaşmasının ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası zamanında gerçekleşmiş olan İzmir olaylarının tekrar gerçekleşebileceği korkusunun halk arasında yaşandığını vurgulamıştır. Bkz. Bayazıt 1992, 165.

¹² *Tasvir*, 2 Nisan 1947.

¹³ Kılçık 1991, 188.

kalbindeki hürriyet aşkını kimsenin sökü� çıkarmaya kudretinin yetmeyeceğini, Demokrat Parti'yi silmek için uğraşanların her vatandaşın kalbini sökmek zaruretinde kalacağını ifade etmiştir.¹⁴

Menderes'in ardından bu sefer de Refik Koraltan kısa bir nutuk vermiştir. Koraltan nutkunda: *"Gösterdiğiniz saygı ve sevgi bağlılıkları mevcut tezahürlerimizle ispat etmiş bulunuyorsunuz. Bu varlıklarla davayı kazanacağımıza eminiz. Sizler bizlere itimat ettikçe bizler de sizlerin arzu ve emellerinizi yerine getireceğiz. Bugün sizin gösterdiğiniz bu varlık o mürailelere¹⁵ yaşayacağımızı ve emelimize muvaffak olacağımızı ispat etti."*¹⁶ Koraltan ayrıca Deniz gazinosunda yapılmış olan toplantının ardından partinin büyük ihtimalle seçime girmeyeceğini söylemiştir. Bu zamana kadar 10'a yakın vilayet gezdiklerini ve halkın yüksek çoğunluğunun seçimlere iştirak edilmemesi taraftarı olduğunu belirtmiştir. Bugünkü kalabalıktan dolayı bir karar alınmadığını da açıklayan Koraltan, 2 Nisan 1947 günü toplanıp kararlarını millete açıklayacaklarını ifade etmiştir.¹⁷

I.II. Demokrat Parti'nin Seçimlere Girmeme Kararı ve 3 Nisan 1947 Tarihli Beyannamesi

Milletvekili ara seçimlerinin 6 Nisan 1947 günü yapılması kesinleştikten sonra Demokrat Parti'nin kamuoyunu uzun süre meşgul eden seçime girip girmeyeceği meselesi de çözüme kavuşturulmuştur. Demokrat Parti Genel İl İdare Kurulu partinin seçimlere katılmayacağını açıklamıştır.¹⁸ Seçimlerin gerçekleştirileceği İstanbul, Tekirdağ, Balıkesir ve Kastamonu illerindeki DP il başkanlarına Celal Bayar imzasıyla şu telgraf çekilmiştir: *"Genel idare kurulunun içinde bulunduğumuz şartlara göre seçime katılmamaya müttefiken karar vermiştir. Bu karar yarın bir beyanname ile bütün memlekete bildirilecektir. Saygılar."*¹⁹

Demokrat Parti Genel İdare Kurulu, saat 14.35'de Celal Bayar başkanlığında toplanmış ve neşredilecek beyanname üzerinde çalışmaya başlamıştır. Beyannamede Başbakan Recep Peker'in İzmir Halkevi'nde yapmış olduğu konuşmalara cevap niteliğinde bölümler de yer almıştır.

¹⁴ İnan 2002, 205.

¹⁵ Mürai: İkiyüzlü, riyakâr kimse anlamına gelmektedir. Detaylı inceleme için bkz. Ayverdi 2011, 882.

¹⁶ DAB, 030.01.65.405.9/3.

¹⁷ DAB, 030.01.65.405.9/7.

¹⁸ Özgen 2007, 202; İnan 2002, 205; Toker 1990, 178; Ahmad ve Ahmad 1976, 31.

¹⁹ DAB, 030.01.65.409.9/5.

Demokrat Parti beklenen beyannamesini 3 Nisan 1947 günü yayınlamıştır. Parti seçimlere girmeme kararını 4 ana madde ile özetlemiştir.²⁰

I- Parti öncelikli olarak seçim kanununun değişmesi üzerinde durmuştur. Mevcut kanunun vatandaşın oyunu emniyetle kullanmasına imkân vermediğini açıkça ifade etmiştir. Reisicumhur tarafından seçim emniyetinin kati suretle sağlanması hususunda verilen teminatın gerçekçi olmadığı, yapılan seçimin sadece mevcut hükümetin kazanmasına yardımcı olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple hem mevcut seçim yasasının hem de Anayasada mevcut olan antidemokratik kanunların kaldırılması için Demokrat Parti Meclis Grubunun elinden geleni yapacağını altı çizilmiştir.

II- 21 Temmuz 1946 seçimlerinin ardından yapılmış olan il umumi meclis seçimlerinin de genel seçimler gibi baskı altında yapıldığı açıklanmıştır. Ayrıca son yapılmış olan muhtar seçimlerinde baskının artık son haddine vardığından dert yanılmış ve köylü vatandaşların oylarının hiçe sayıldığı belirtilmiştir. İktidar partisinin bu yöntemleri, Demokrat Parti köy teşkilatını kapatmaya zorlamak veya fiilen hiç seviyesine indirmek için kullandığından tüm milletin emin olduğu ifade edilmiştir.

III- İktidar partisinin tek partili demokrasi dönemine devam etmek istediği belirtildikten sonra 6 Nisan 1947 seçimleri öncesinde seçim kanununda yapılan küçük değişikliklerle halkın gözünün boyanmaya çalışıldığı ifade edilmiştir. Demokrat Parti'nin seçimlerden aylar önce kanun değişikliği hakkında Meclise bir tasarı sunduğunun altı çizilmiş, fakat tasarının adalet komisyonu tarafından reddedildiği açıklanmıştır. Bu kararlardan sonra iktidar partisinin açık oy gizli tasnif ilkesinden bir türlü vazgeçmek istemediği vurgulanmıştır.

IV- Bu şartlar altında Demokrat Parti'nin seçimlere iştirak etmemesi hususundaki kararı üzerine, iktidar partisi tarafından yapılan memleket menfaatlerine aykırı işler peşinde olmak eleştirisinin boş ve haksız olduğu ifade edilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu konular tartışılırken dış politika konularını da mevzubahis etmesi, iç politikanın dış politikaya alet edilmek istenmesi olarak yorumlanmıştır. Türk milletinin 1 yıldan beri siyasi hak ve özgürlüklerini kazanmak için azami gayret sarfettiği belirtilmiş ve demokrasinin tam manasıyla yerleşebilmesi için iktidar partisinin tahakkum anlayışından uzaklaşması gerektiği ifade edilmiştir.²¹

²⁰ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1947.

²¹ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1947; Tuncer 2010, 221-222; Samet Ağaoğlu 5 Nisan 1947 tarihli günlüğünde şunları yazmıştır: "Seçimlere girmeyeceğimize dair beyanname çıktı. Karar tarihi yok. Buna karşılık ittifakla verilmiştir diye yazılı." Ağaoğlu 2013, 62.

Celal Bayar beyannamenin neşredilmesinin ardından vermiş olduğu demeçte kanunlarda istedikleri değişikliğin yapılmaması halinde meclisten çekilebileceklerini ifade etmiştir. Demokrat Parti Genel Başkanı: “Millet hakkını serbest kullanırsa en aşağı %80 çoğunlukla iktidarı ele alırız. İsterlerse tecrübe etsinler.” diyerek tutumunu ortaya koymuştur.

I.III. Celal Bayar’ın İzmir Yüksek Tahsil Ticaret Okulu Gençleriyle Buluşması (3 Nisan 1947)

Celal Bayar, 3 Nisan 1947 günü saat 11’de İzmir Demokrat Parti İl Merkezi’nde İzmir Yüksek Tahsil Ticaret Okulu öğrencilerini ağırlamıştır. Bayar gençlerle yaptığı konuşmasına: *“Eğer Anayasamız bütün dünyanın kabul ettiği demokratik esaslara uygun olmasaydı bugün Demokrat Parti’nin vaziyeti daha müşkül olurdu. Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz Jöntürklerin fikirlerinden ilham almıştır. Memleketimiz düşmanlar tarafından istila edildikten sonra -ki o vakit sizler küçüktünüz- vatani kurtarmak için Atatürk ve arkadaşları Erzurum’da ve Sivas’ta akdedilen kongrelerde alınan kararlar Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun temelini atmışlardır. 16 Mart’ta İngiliz hücumuyla kapatılan Meclis-i Mebusan’da bir Misak-ı Milli imza edilmişti. Bu misakı imzalayanlar arasında ben de vardım.”* diyerek başlamış, İstanbul’un işgalinden ve padişahın tutumundan, Ankara’da Meclisin açılma sürecinden ve Millî Mücadele’nin safhalarından bahsetmiştir.

Bayar gençlerle olan konuşmasına seçim kanunu üzerinden devam etmiştir. Bayar: *“Seçimlerden sonra memleketin yarısını dolaştım. Kadın, erkek, şehirli, köylü, herkes sual yönelttikleri zaman ilk olarak: “Seçim kanunları ne olacak?” diye sordular. Kendilerine her şeyin üstünde, milli hâkimiyeti düşündükleri için teşekkür ettim. Seçim emniyeti Türk milletinin %90’nın davası haline gelmiştir. Hükümetin ısrarının manasını anlamıyorum. “Zamanını bekliyoruz” diyorlar, zaman çoktan gelmiştir.”* diyerek seçim kanunu hakkındaki fikirlerini ortaya dökmüştür.

Memlekette baskı unsurlarının fazlalığından yakınan Bayar: *“Yarın hepiniz değişik siyasi partilerde yer alacaksınız. İlim, irfan rehberiniz olsun. Biz memlekette anarşiden uzak kalmak istiyoruz. Sizin bu yolda yürüyeceğinizden eminiz. Anarşiyi vücuda getiren birtakım zümreler, memleketin herhangi davasını bayrak olarak ele alıp iktidara geçmek isterler. Biz cidden ve zorla taraftarlarımızı iktidara getirecek haris insanlardan değiliz. Dava yürüsün, kimin tarafından yürürse yürüsün, yeter ki ev sahibi olarak karar versin. İnsafli hareket ediyoruz. Fakat hiçbir kimsenin insafına sığınmış değiliz. Yalnız kanunlara inanıyoruz.”* diyerek

gençlere Demokrat Parti'nin ardından ilerlemek isterler ise gereken yol hakkında bilgi vermiştir.²²

Gençler Bayar'a parti programı ile ilgili sorular sormuşlar ve Bayar vermiş olduğu cevapta: "Demokrat Parti programı mevcuttur. Arkamızdan gelen milyonlarca insan programımızı kabul etmişler, delegelerini seçmişlerdir. Aramızda fikri ve fiili mutabakat mevcuttur. Kongreden "Programda tadilata lüzum görüyorsanız bildirin" dedik. Üç gün içinde bin kişinin salim bir şekilde müzakere etmesi güçtü. Teklifleri mütehassısların tetkikinden sonra kongrede reyeye koymağa karar verdik. Bununla beraber programımız fiilen ve resmen mevcuttur." demiştir. Bu konuşmaların ardından toplantı bir süre daha sürmüş ve Bayar gençlerin sorularını cevaplandırmaya devam etmiştir.

Toplantının sonuna doğru gençlerin mahalli parti çalışmaları hakkında sordukları soruları Demokrat Parti Vilayet İdare Kurulu azalarından Haydar Dünder yanıtlamıştır. Dünder'in açıklamalarından sonra Karşıyaka İlçe Başkanı Nail Hilmi Özeren söz almış ve bugünkü teşkilatın önemini açıklayan bir konuşma yapmıştır. Toplantının sonunda sözü yine parti lideri Celal Bayar almış ve gençlere şu tavsiyelerde bulunmuştur:

"Kuruluşumuzun ilk günlerinde balayı yaşadık. Sonra yer yer müşkülâtlar baş gösterdi. Öyle valilere rastgeldik ki, "Ben burada oldukça parti kurulamaz" dediler. Bu sebeple partimizde vazife alacaklar arasında tereddütler başladı. Seçimler öne alındı. Hazırlıksız yakalandık. Elimizden geldiği kadar çalışıyoruz. Biz, size imkân, zemin hazırlıyoruz. Yerimizi alacak yine sizlersiniz." demiştir. Bu konuşmanın ardından da toplantı sona ermiştir.²³

I.IV. Demokrat Parti'nin İzmir Mitingi ve Celal Bayar'ın Nutku (5 Nisan 1947)

Demokrat Parti'nin İzmir mitingi 5 Nisan 1947 Cumartesi günü gerçekleştirilmiştir. Miting saat 17'de başlamıştır. Coşkulu bir havada geçen mitinge yaklaşık 20 bin vatandaş iştirak etmiştir.²⁴ İzmir Cumhuriyet Meydanı'nda konuşmasını yapan Demokrat Parti Genel Başkanı Celal

²² Şahingiray 1999, 122.

²³ Şahingiray 1999, 123; Cumhuriyet, 4 Nisan 1947, s.4.

²⁴ Mehmet Ali Aybar neşrettiği gazetesinde mitinge katılanların sayısının Cumhuriyet gazetesine göre 20 bin, Tasvir'e göre 40 bin, Son Posta'ya göre 80 bin, Kuvvet'e göre ise 80 binden fazla olduğunu ifade etmiştir. Zincirli Hürriyet, 5 Nisan 1947.

Bayar'ın nutku 69 dakika sürmüştür. Civar köylerden ve vilayetlerden pek çok vatandaş bu mitinge katılım göstermiştir. Ayrıca Demokrat Parti İl Başkanlığına gelen coşkulu telgraflar seçime girmeme kararının halk tarafından da tasvip edildiğini göstermiştir. Miting alanına önce Demokrat Parti İzmir Vilayet Heyeti, akabinde de Celal Bayar gelmiştir. Celal Bayar'ın nutku vatandaşlar tarafından büyük tezahüratlarla karşılanmıştır. Bilhassa “*yakın istikbalde demokrasi bahsinde mesud gelişmelere şahid olacağımıza şüphe yoktur*” cümlesi sürekli alkışlarla karşılanmıştır.

Nutuğun söylendiği sırada yaşanan tek hadise Bayar'ın cevap vermek üzere Başbakan Recep Peker'in nutkundan cümleler okuduğu sırada²⁵ nutku dinleyen birkaç kişinin “yalan söylüyorlar” diye bağırması olayıdır. Bayar buna cevap olarak “Rica ederim” karşılığını vermiştir. Bu olay dışında taşkınlık faaliyeti görülmemiştir. Bayar'ın nutkunun sona ermesinin ardından vatandaşlar Adnan Menderes'in de bir nutuk söylemesini istemişlerdir. Fakat vilayete yazılmış olan tezkerede sadece Celal Bayar'ın konuşacağı belirtildiği için bu istek gerçekleşmemiştir.

Mitingin sona ermesinden sonra Demokrat Parti Vilayet İdare Kurulu azalarından Haydar Dünder kalabalığın sükûn içerisinde dağılmasını rica etmiştir. Celal Bayar coşkun bir kalabalık arasında Cumhuriyet Meydanı'ndan ayrılırken halkın içinde elini öpenler ve elbisesini koklamaya çalışanlar göze çarpmıştır.

Celal Bayar meydandan yürüyerek ayrılmış ve Demokrat Parti binasına gitmiştir. Halk da Bayar'ı takip etmiş ve parti binasının önü vatandaşlar tarafından doldurulmuştur. Bunun üzerine balkona çıkan Bayar, sevgi gösterilerinde bulunan vatandaşlara teşekkür etmiş ve: “*Sizlere tekrar teşekkür ederim. Yolun kapanmaması için sükûnetle dağılmanızı rica ederim.*” demiştir.²⁶

²⁵ Celal Bayar'ın İzmir'de bulunduğu günlerde Başbakan Recep Peker de İzmir'dedir. Başbakan, Bayar'dan 1 gün önce 31 Mart 1947 günü İzmir'e gelmiştir. Başbakan 1 Nisan 1947 günü İzmir Halkevi'nde söylediği nutukta seçime girmeme ihtimaline karşı Demokrat Parti için şu sözleri sarfetmiştir: “*Demokratların seçime girmemeleri ağır ve yanlış bir hareket olacaktır. Tarih boyunca yurda karşı suç sayılacak bir yanlışlığa düşmemelerini kendilerine temiz yürekle hatırlatırım.*” Goloğlu 2013, 204; Toker 1990, 177. Ayrıca Peker'in İstiklal Mahkemeleri'nin daha kaldırılmadığını dinleyicilere hatırlatması Demokrat Parti'nin tehdit edildiği kanısını uyandırmıştır. Bkz. Ahmad ve Ahmad 1976, 31.

²⁶ *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1947; Celal Bayar'ın İzmir Nutku'nun tam metni için bkz. Ek-II.

I.V. Milletvekili Ara Seçimleri ve Celal Bayar'ın İzmirliyle Son Konuşması (6 Nisan 1947)

Milletvekili ara seçimleri 6 Nisan 1947 Pazar günü İstanbul, Tekirdağ, Balıkesir ve Kastamonu'da gerçekleştirilmiştir. Demokrat Parti seçime girmeyeceğini ilan ettiği için Cumhuriyet Halk Partisi tek başına seçimlere girmiştir. Bu seçimde ilk kez sandıkların sayılmaları için kaza merkezine gönderilmeyeceği açıklanmıştır.²⁷ Seçim sonuçları açıklandığında doğal olarak Cumhuriyet Halk Partili adaylar seçimi kazanmıştır. Dört ilde toplam 9 milletvekilliği için aday gösterilmiştir. Bu seçimlerde seçimin sonucundan çok seçime katılım oranı önem kazanmıştır. Neticeler gelmeye başladığında katılım oranının çok düşük seviyelerde olduğu görülmüştür.²⁸

Çok Partili Dönemde Yapılan Milletvekili Ara Seçimi Sonuçları	
6 Nisan 1947 Milletvekili Ara Seçimi Sonuçları (*)	
Seçim Yapılan İl Sayısı	4 il
Seçim Yapılan İller	Balıkesir, İstanbul (6 Milletvekili), Kastamonu, Tekirdağ
Seçilen Milletvekili Sayısı	9 Milletvekili
Partilerin Çıkardığı Mv. Sayısı (**)	CHP (1) / 9 Milletvekili

Kaynak: <http://www.tesav.org.tr/milletvekili-ara-secim-sonuclari-1947-1948-1949-1951-1966-1968-1975-1979-1986-2003/>.

Celal Bayar 6 Nisan 1947 günü saat 10.30'da Ankara Palas Salonu'nda Demokrat Parti İzmir İdare Kurulları üyeleri ve parti genel idare kurulu üyelerinin bulunduğu bir toplantı tertip etmiştir. Bu toplantıda üyeler Genel Başkana çeşitli konularda sorular sormuşlardır. Toplantının başında ağırlıklı olarak iktisadi konular görüşülmüştür. Bayar bugünkü şartlar göz önüne alındığında nispi liberal zihniyete sahip

²⁷ Cumhuriyet, 6 Nisan 1947.

²⁸ Metin Toker anılarında CHP yöneticilerinin seçime katılım oranını %60 olarak açıkladıklarını belirtmiştir. Fakat gerçekte bu oranın %30 civarında olduğunu vurgulamıştır. Hatta İstanbul'da katılım oranının %10 seviyelere düştüğünü söylemiştir. Bu yanlış ve abartılı rakamlar CHP kurmayları tarafından İnönü'ye de iletilmiştir. Toker bu olayları anlatırken şu notu düşmüştür: "İnönü'de yavaş yavaş bu konuda bazı tereddütler başladı. Çankaya'ya davet ettiği misafirlerine, gerçek katılma oranının ne olduğunu soruyor, onları sıkıştırıyordu. Bazıları %60 üzerinde ısrar ediyorlar, fakat başkaları gerçeği söylüyorlardı. Sonunda İnönü inandı ki, kendisine birçok hususta yanlış bilgiler verilmektedir." Toker 1990, 180.

olduğundan dolayı ferdi teşebbüslere imkân verilmesine taraftar olduğunu, her şeyin İk²⁹tisat Vekâleti tarafından yapılamayacağını, hususi teşebbüsleri himaye etmek gerekliliğini söylemiştir. Bayar bu konudaki sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

“Devletçilik, sadece Celal Bayar’ın eseri olarak memlekete getirilmiş ise benim için şereftir. Fakat tarih bu şerefi bana bırakmıyor. Atatürk’ün de dediği gibi ne sosyalizmden ne liberalizmden ilham almadık. Bu tesisler memleketimizdeki mevcut boşluğu doldurmak için yapılmıştır. Hususi teşebbüs esastır. O yetişmediği takdirde devlet eliyle milli ihtiyaçlar temin edilir.”

Celal Bayar toplantının devamında Teşvik-i Sanayi Kanunundan, Küçük Sanatkârlar Kanunundan, işçi ve memur maaş ve ücretlerinden kesilen vergi meselesinden de ayrı ayrı bahsetmiştir. Anlattıklarını temellendirebilmek için raporlar ve vesikalardan örnekler sunmuştur. Konuşmasının bir bölümünde *“Damarlarımıza yeniden kan geliyor”* demiş ve karşılık olarak *“Yaşa, sağ ol”* nidalarıyla karşılanmıştır. Bayar’ın konuşmasının son bölümü siyasi hayat ile ilgili olmuştur. Sorulan sorulara karşı Bayar şu cevapları vermiştir: *“Diyorlar ki iktidarı bırakmayacaklarmış. Hangi demokratik kanunları devam ettireceklermiş? Kanunsuz baskıyı devam ettireceklermiş. Bunlara karşı ne yapacağız? Demokrat Parti, ilk gününden beri millete ve kanunlara dayanarak kurulmuş bir partidir. Onun için zaman zaman gayrimeşru hareketler, gizli niyetler ve komitecilik gibi isnatları nefretle karşılıyoruz. Demokrat Parti kanuni bir teşekküldür. Bütün milletin gözü önünde Anayasa hükümlerinin gerçekleşmesi için başladığı mesaiye devam edecektir.”*

Celal Bayar konuşmasının sonunda iktidarı bırakacağım veya bırakmayacağım demekle iktidarın el değiştirmeyeceğini, bunun kararını halkın vereceğini belirttikten sonra önemli olanın serbest, milletin iradesinin sandığa yansıdığı bir seçim sisteminin memlekete gelmesi meselesi olduğunu ifade etmiştir. Bayar: *“Elverir ki, seçimler namuskârane yapılsın, reyler çalınmasın. Böyle bir seçimde Demokrat Parti bir mebus kazanmasa bile biz bu neticeden ancak iftihar duyarız. İktidar partisi, muhalefet partisi, tenkid partisi diye damgalanmış partiler yoktur. Bu vasıfları ancak milletin serbest iradesi tayin eder. Milletin iradesinin serbest*

²⁹ Cumhuriyet, 7 Nisan 1947.

tezahürünü istiyoruz. Hâkim ve hakem yalnız ve yalnız millettir." diyerek sözlerini noktalamıştır.³⁰

Celal Bayar, 7 Nisan 1947 günü saat 16.30'da Karşıyaka'ya geçmiştir. Karşıyaka'ya varmadan Bayraklı'da dinlenen Bayar daha sonra Karşıyaka parti merkezini ziyaret ederek 1 Nisan'da başlamış olduğu İzmir seyahatini noktalamıştır. Bayar, programını tamamladıktan sonra 8 Nisan 1947 sabahı İzmir'den ayrılarak Balıkesir'e hareket etmiştir.³¹

SONUÇ

7 Ocak 1946 tarihinde Türk siyasi hayatına adım atmış olan Demokrat Parti geniş halk kitleleri tarafından kabul görmüştür. Uzun yıllar Cumhuriyet Halk Partisi kadrolarında milletvekili olarak görev yapmış olan Demokrat Parti kurucuları yeni söylemler ve yenilikçi fikirler ortaya koymaya çalışmıştır. Parti tarihe "hileli seçim" olarak geçen 21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra Anayasa'ya aykırı ve antidemokratik olduğunu düşündükleri kanunların tadili için uğraş vermiştir. Bayar ve arkadaşları gittikleri her ilde, yaptıkları her toplantıda seçim sonuçları üzerinden iktidarı eleştirmiştir.

Celal Bayar'ın 1-8 Nisan 1947 tarihli İzmir seyahati de bu tartışmalar içerisinde gerçekleşmiştir. Parti 6 Nisan 1947 tarihinde yapılmış olan milletvekili ara seçimlerine seçim güvenliği olmadığı ve vatandaşların özgür oy kullanma hakkının bulunmadığını gerekçe göstererek katılmamıştır. Yayınladıkları beyanname ile gerekçelerini detaylıca anlatmıştır.

Celal Bayar 1 hafta kaldığı İzmir'de coşkuyla karşılanmıştır. İzmir'e adım attığı akşam Basmane'den Konak'a kadar büyük halk kitleleri kendisini istikbal etmiştir. Demokrat Parti il ve ilçe kurullarıyla görüşmüş, izlenecek yol haritasını belirlemiştir. Bayar İzmir'de bulunduğu sürede gençler ile de konuşmayı ihmal etmemiştir. İzmir Yüksek Tahsil Ticaret Okulu gençleriyle ekonomiden siyasete pek çok konu üzerinde konuşmuş ve gençlerin sorularını cevaplandırmıştır. Bunun yanında parti il ve ilçe idare kurulu üyeleriyle de bir toplantı tertip etmiş ve partililerin dertlerini dinlemiş, sorularını yanıtlamıştır.

Bayar, 5 Nisan 1947 İzmir Cumhuriyet Meydanı'nda binlerce vatandaşa hitap etmiş ve partinin hedeflerini, izleyeceği siyaseti anlatmış,

³⁰ Şahingiray 1999, 135-137.

³¹ *Cumhuriyet*, 8 Nisan 1947.

Başbakan'ın söylemiş olduğu nutkuna da cevap vermiştir. Böylelikle Bayar 1 haftalık İzmir seyahatini tamamlamıştır. Özetle Bayar'ın İzmir seyahati, Demokrat Parti'nin vatandaşlar tarafından ne ölçüde kabul edildiğinin ve izlediği politikanın hangi ölçüde tasvip edilip edilmediğinin anlaşılması açısından önemli bilgiler vermiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

I.I. Devlet Arşivleri Başkanlığı

DAB, 030.01.65.405.9/1.
DAB, 030.01.65.405.9/2.
DAB, 030.01.65.405.9/3.
DAB, 030.01.65.405.9/5.
DAB, 030.01.65.405.9/7.

II. Gazeteler

Cumhuriyet, 1 Nisan 1947.
Cumhuriyet, 3 Nisan 1947.
Cumhuriyet, 4 Nisan 1947.
Cumhuriyet, 6 Nisan 1947.
Cumhuriyet, 7 Nisan 1947.
Cumhuriyet, 8 Nisan 1947.
Tasvir, 2 Nisan 1947.
Vatan, 25 Mart 1947.
Zincirli Hürriyet, 5 Nisan 1947.

III. Sözlükler

Ayverdi 2011, İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul; Kubbealti, 2011.

IV. Araştırma Eserler

Ağaoğlu 2013, Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük Demokrat Partinin Kuruluşu* haz. Cemil Koçak, İstanbul; İletişim Yayınları, 2013.
Ahmad ve Ahmad 1976, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara; Bilgi Yayınevi, 1976.
Bayazıt 1992, Taner Bayazıt, *İzmir Basınında Demokrasi Mücadelesi (1923-1950)*, İzmir; 1992.

- Demirci ve Düvenci 2018, Aytaç Demirci ve Yusuf Rıza Düvenci, *Bir Mücadele Gazetesi! Demokrat İzmir*, İstanbul; Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Erer 1963, Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaı, İstanbul; Ticaret Postası Matbaası, C.I, 1963.*
- Eroğul 2017, Cem Eroğul, *Demokrat Parti ve İdeolojisi*, II. Baskı, İstanbul; Yordam Kitap, 2017.
- Goloğlu 2013, Mahmut Goloğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-IV (1946-1950) Demokrasiye Geçiş*, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- İnan 2002, Süleyman İnan, *Muhalefette Adnan Menderes*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2002.
- Kılçık 1991, Haluk Kılçık, *Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, İstanbul; Demokratlar Kulübü Yayınları, C.I, Ankara.
- Şahin ve Tunç 2015, Enis Şahin ve Bilal Tunç, "Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP-CHP Siyasi Mücadelesi (1945-1947)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.I, S.2, Sakarya; 2015, 31-69.
- Şahingiray, 1999 Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadara Politik Konuşmalar (1946-1950)*, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Toker 1990 , Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1946-1950)*,II. Baskı, Ankara; Bilgi Yayınevi, 1990.
- Tökin 1956, F. Hüsrev Tökin, *Türk Siyasi Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi*, İstanbul; Elif Yayınları, 1956.
- Tuncer 2010, Erol Tuncer, *1950 Seçimleri*, Ankara; Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, 2010.
- Us 2012, Asım Us, *Hatıra Notları*, İstanbul; Kitabevi, 2012.

V. İnternet Kaynakları

<http://www.tesav.org.tr/milletvekili-ara-secim-sonuclari-1947-1948-1949-1951-1966-1968-1975-1979-1986-2003>. (Erişim Tarihi 10.02.2019)

EKLER

Ek- I

(Cumhuriyet, 5 Nisan 1947)

Ek- II

Celal Bayar'ın 5 Nisan 1947 günü İzmir'de Söylediği Nutkun Tam Metni

(Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar 1946-1950*, İstanbul; Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, 124-136)

"Aziz ve muhterem İzmirli yurddaşlarım,

Sizlere hitap eden ilk sözlerim, böyle bir tesadüfle sizlerle gene karşı karşıya konuşabilmek fırsatını bulduğumdan dolayı şu anda duymakta olduğum derin bahtiyarlığı ifade etmek olacaktır. Vatandaşlık haklarına ve

insanlık haysiyetine hürmeti esas tutan kanunlar ve böyle kanunların kusursuz ve tam tatbikine dayanan bir hürriyet nizamının yurdumuzda gerçekleşmesini, başlıca gaye edinen partimize karşı, ilk kurulduğu günden beri, İzmir'in hürriyetine gönül vermiş asil ve mert evlatlarının gösterdikleri sevgi ve itimadı hararet ve heyecanla belirtmeği de derhal yerine getirilmesi icab eden bir borç saymaktayım.

Birkaç gün evvel İzmir'e geldik. Gelişimizde yaptığımız bizi karşılama bir istikbal değildi, bu, sözle ifadesi mümkün olmayan eşsiz bir tezahürdü. Tıpkı partimizi kucaklayıp bağrınıza bastığınız gibi o gün denilebilir ki, bütün İzmir bizleri kolları arasına almış ve bağrına basmıştı bütün İzmir dedim. Çünkü bir şehir herhangi sebeple olursa olsun kendini ve heyecanını bundan fazla ortaya koyamazdı. Birçok on binlerin bu suretle harekete gelmesi şüphe yok ki, yeni bir devrin heyecanını dalga dalga yurt ufuklarında aksettirmek ihtiyacından ileri geliyordu.

Geçen yılların uzun süren tek parti idaresinin ruhlar üzerinde yaptığı tazyikin tabii bir neticesi olarak, her yerde heyecanını kaybetmiş olan halkımızın yeni bir hayat hamlesiyle ve taptaze bir heyecanla kalktığını görmek, hürriyet davası içinde yaşayan insan topluluklarının süratle serpilip gelişmelerinin sebep ve hikmetini kolayca kavramak imkânını vermektedir. Gerçekten fertlerin ve insan topluluklarının bütün kabiliyet ve melekeleri hürriyet havası içinde en iyi inkişaf ediyor. Hayatın ve insanların tazyik altında bulunduğu yerlerde ve devirlerde ise hakiki medeniyetin bir türlü gelişemediğini iddia etmekte hata yoktur. Bu itibarla hürriyet nizamı olan demokrasinin memlekette de gelişmesiyle mütenasip olarak toplum hayatımızın her safhasında yakın bir istikbalde mesut gelişmelere şahit olacağımızda şüphe edilemez. Haklarına ve hürriyetlerine tamamen sahip olan vatandaşların yurda karşı, hayata karşı duyacakları bağlılık ise daha içten ve daha derin olur.

Sevgili arkadaşlarım; hür ve haklarına sahip vatandaşlar yaratabilmek için bir memlekette hürriyet nizamının teessüs etmiş olması şarttır. Böyle bir nizam da ancak ve ancak her şeyden evvel serbest ve emniyetli seçimlere dayanır. Bu memlekette vatandaşlar her türlü baskıdan masun ve vicdanıyla baş başa reylerini kullanabiliyorsa bu reylerin neticeleri emniyet verici şartlar altında tecelli edebiliyorsa, bu memlekette hürriyet nizamının kurulması için çok esaslı temel atılmış olur. Demokrasi idealini tamamiyle

benimsemiş olan partimizin seçimler üzerinde bu kadar ısrarla durmasının sebebi işte budur.

Biliyorsunuz ki, 6 Nisan'da kısmi milletvekili seçimlerinde partimiz seçime girmeğe karar vermiş bulunuyor. Bu kararı niçin vermiş olduğumuzu anlamakta Türk milletinin güçlük çekmeyeceğine eminiz. Seçim kanununun her vesile ile işaret ettiğimiz kötü kullanmağa müsait hükümler taşımakta olduğu herkesçe bilinmektedir. Buna rağmen idarece ve vazifelilerce alınacak bazı tedbirler neticesinde seçimlerin yolunda cereyan edeceği hakkında bize teminat verilmek isteniyor. Kaldı ki, bundan evvelki seçimlerden önce de hükümet partisinin en yetkili ağızlarından verilmiş olan teminatın tatbikatta ne neticeler verdiği meydandadır. İşin asıl garibi, bir taraftan kısmi milletvekili seçimleri için bu teminat verilirken öbür taraftan da henüz tamamiyle arkası alınmayan köy muhtarları seçimlerindeki yolsuz ve kanunsuz hareketler devam etmekte bulunuyordu ve hala da devam etmektedir. Binaenaleyh (bu nedenle) hükümet partisinin zihniyet değiştirdiğini kabul etmeğe vaziyet asla müsait görünmüyor. Hükümet reisinin güzel şehrinizde Halkevinde söylediği nutukla bir kere daha açığa çıkan fikirler de bu iddiamızın ayrıca delillerini teşkil ederler. Sayın Recep Peker'e cevap verirken sözlerimin hedefi zihniyet ve fikirleridir ve şahsi olarak karşılıklı hürmetten başka aramızda hiçbir mesele olmadığını söylemeyi dahi zati sayıyorum.

Arkadaşlar, Başbakanın nutkunun umumi olarak yaptığı tesir esefle söyleyeyim ki, hükümet partisinin bu memlekette bugün hâkim olan duygu ve düşüncelerle uzaktan dahi teması kaybetmiş olduğu hissini vermesidir. Bu memlekette herkesin bildiği hakikatlerin en yüksek mesuliyet mevkiinde bulunan bir zatın resmi ağızında ne şekillere girdiğini bütün vatandaşlar hayretle görmüş olacaktırlar. Başbakanın ileri sürdüğü iddiaların çoğunun istinat ettirilmek istenildiği delil, resmîyetten başa bir şey değildir. Hâlbuki resmîyet veya resmi ağızdan söylenmiş olmak iddiaları ispat edilmiş kazıyyeler derecesine asla çıkaramaz.

Birkaç rakam söylemekle de hakikatlerin değiştirilebileceğini sanmak büyük bir gaflet olur. Hakikate uymayan resmi beyanatların birçok misalleriyle her gün karşılaşmakta olan halkımızın bunlar hakkında verdiği hüküm kati olarak menfidir. O kadar ki, bu memlekette iki türlü hakikat olduğuna artık herkes kanaat getirmektedir. Hakikatin kendisi ile resmi

hakikat arasında her zaman münasebet aramanın beyhude olduğu kanaati artık bu memlekette yerleşmeğe başlamıştır. Hükümet partisi yalnız bu vakayı kavramış olsaydı sözlerinde ve iddialarında daha ikna edici bir samimiyete erişebilirdi.

Kütahya'da 756 köy olduğunu ve muhtar seçimlerinde bunlardan yalnız kırk beşine jandarma gönderildiğini söylemekle Kütahya'da muhtar seçimlerinin kanunsuzluk içinde ve baskı altında cereyan ettiği hakikatinin değiştirilemeyeceğini sananlara şaşmak icab eder. Çok muhtemeldir ki, 45 köye giden jandarmalar resmen gitmiş olanlardır. Resmi olmayarak bir yazı olmadan veya kayda geçmeden muhtar seçimlerinde kaç köye jandarma gitmiş olduğunu Başbakan bilemezse belki mazurdur. Hakikaten resmi ağızlardan çıkmış olsa dahi Kütahya vilayetinde seçimler esnasında yalnız 45 köye jandarma gönderilmiş hakiki bir araştırma neticesine kadar kabul etmekte de biz mazuruz.

Arkadaşlar; Başbakanın muhtar seçimleri hakkındaki şu sözleri üzerine bilhassa köylü yurtdaşların dikkatini çekmek isterim. "Bu vaziyete nazaran Türkiye'de muhtar seçimlerinin zor altında yapıldığı iddiasını telaffuz değil; hatıra getirmemek icab eder." Başbakanın da "bu vaziyete göre" dediği nedir biliyor musunuz? Bu vaziyete göre dediği muhtar seçimlerinde jandarmaların kaç köye girdiği ve kaç köyden şikâyet vaki olduğu hakkındaki birkaç rakamdır. Bu birkaç rakam verildi ya artık dava sabit ve sakıt olmuş demektir.

Başbakanı muhtar seçimlerinin zor altında yapıldığını telaffuz değil hatıra dahi getirmemek icab eder şeklinde hükme vardırın şu delillere bakın: 35.000 köyde muhtar seçimi yapılmış. Bunların yalnız üç bininden az bir kısmına jandarma gönderilmiş, diğer köylerde seçimler jandarmasız yapılmış, yapılan seçimler hakkında hükümete verilen şikâyet sayısı 373'ü geçmiyormuş. Hile ve baskı yapıldığı bildirilen köy sayısı ise 41'den ibaret imiş.

Bu şüpheli rakamlar neyi ifade eder? Muhtar seçimlerinin pek çok yerlerde zor altında yapıldığı, yolsuzluk ve kanunsuzluğun seçimlerde alabildiğine hüküm sürdüğü hakikatini bu rakamlar değiştirebilir mi? Bunu okuyan vatandaşlar değil bütün memlekette, her bir vilayette hile yapılan, baskı yapılan köy sayısının 41'in çok üstünde olduğu hakikatini sanki

bilmiyorlar mı? Şikâyetlerin azlığından bahsediliyor. Şikâyetlerin hiçbir netice vermediğini parti olarak yaptığımız bunca şikâyetlerden sonra biz anlamış ve artık kendilerine müracaat ve şikâyet etmekte bir fayda olmadığı kanaatine varmış bulunuyoruz. Yurdun ücra köşelerinde köylerde yaşayan tek tek vatandaşların ise şikâyet etmekte bir netice elde edilemeyeceği gayesine çoktan kapılmış olmalarını kabul etmek icab eder ki, asıl durumun acı tarafı da budur.

Seçimler hakkında bizim iddialarımız ise, köylere yalnız jandarma göndermek suretiyle zor yapıldığı cihetine inhisar etmiyor. Resmi beyanlara göre jandarma gönderilmiş köylerin sayısını burada münakaşa etmeyeceğim. Zor kullanma veya baskı yapma yalnız jandarma giden köylerde oluyor diye bir iddiamız yoktur. Biz diyoruz ki, birçok köylerde seçim yapılmadan ekseriya eski muhtarlar ve bazen de arzu olunan hükümet partisi mensupları muhtar tayin olunarak ellerine buyruktuları verilmiştir.

Böyle olunca baskı yapmak için birçok köylere jandarma göndermek fırsatı tabiatıyla ortadan kalkmış oluyor. Diğer taraftan bucak müdürleri ve kaymakamların köylere giderek veya köylüleri ayaklarına çağırarak yaptıkları tazyikler de çoktur. Devlet memurlarından ve öğretmenlerden seçimi hükümet partisi lehine neticelendirmek vazifesiyle köylere gönderilenler de pek çoktur. Bunlardan başka idare amirlerinin bazı muhtar ve ihtiyar heyetlerine talimat vererek seçimleri köy derneğinin malumatı olmadan hükümet partisi mensupları ile kapalı odalarda yaptıkları çok görülmüştür. Onun için biz seçimlerde yalnız üç bin köye jandarma gönderdik. (Baskı ve zor altında devam ettiği hakkında şikâyet eden köylerin sayısı 41'i geçmiyor, şikâyet eden köylerin sayısı 373'ü geçmiyor.) deyivermekle dava halledilmiş ve işin içinden çıkmış olmaz. Halk vicdanına gömülen bütün bu hakikatler hükümet partisi hakkında halkın vermiş olduğu hükme mesnet teşkil etmektedir.

Bütün bu vaziyetler karşısında ve geçirdiğimiz dört seçimde, geçirdiğimiz acı tecrübeler neticesi olarak seçime girmedik. Bu hareketimizin "gayri meşru" kelimesiyle tavsif edilmesini hayretle ve esefle karşılıyoruz. Hayret ediyorum, çünkü bizzat hükümetin ve hükümet partisinin yukarıda da söylediğimiz hakikatleri en az bizim kadar bildiklerine kaniiz. Esef ediyorum çünkü Başbakanlık mevkiinde olan bir zatın tabirleri yerinde kullanmadığını ve partimizi hiçbir sebep mevcut olmadan "gayri meşru surette hakaret

etmekle” suçlandırdığını görüyoruz. Gayri meşru demek gayri kanuni demektir. Seçime iştirak etmemek Türk Anayasasınca vatandaşın hakkıdır, vazifesi değil. Demokrat Parti esasen vatandaşa mütemadiyen vazife ve külfet yükleyen ve onları hak sahibi tanımak istemeyen bir zihniyetle mücadele halinde olduğunu bilmektedir.

Sayın Recep Peker, rey kullanmayı Anayasaya rağmen vatandaş için bir vazife sayarak ve siperde askerliğin de vazife olduğunu tutturarak aslında vatandaş hakkı olan rey kullanmağı siperde vazifesini terk etmiş bir askerin suçuna benzetmek istemektedir. Sözlerini mazur görsünler, böyle bir muhakeme tarzının hakikate uymaktan ziyade safsataya kaçır mahiyette olduğunu söylemeden geçemeyeceğim. Seçimlerin vazife sayıldığı belki bir iki memleket gösterilebilir. Fakat buralarda da seçime iştirak etmemek nihayet ufak bir para cezasiyle müeyyidelendirilmiştir.

Esasen biraz düşünülecek olursa vicdan hürriyeti ile ve reylerin gizliliği esası ile rey vermenin bir vazife sayılarak kanuni mecburiyet altına alınması hususları telif olunamaz. Çünkü reylerin gizliliği esas olunca rey kullanmağı bir vazife sayarak vatandaş sandık başına getirtmek ve sandığa bir zarf attırmak mümkün olsa dahi zarfın içine boş kâğıt koymaktan veya sandığa zarfı boş olarak atmaktan vatandaş men edecek müeyyide tasavvur olunamaz. Kaldı ki, seçime iştirak vatandaş için ister bir hak ister bir vazife olsun rey sahipleri kullanacakları reyin neticelerinden emin olmazlarsa elbette nazarlarında rey vermenin hiçbir manası kalmaz.

Arkadaşlar, Sayın Recep Peker partimizin seçimlere iştirak etmemesi karşısında sözlerine şu mütalaaları da ilave ediyor: “Vatandaşın Türk milli hükümranlığı altında yaşama sistemini baltalama hareketi olarak vaki olacak telkinleri dinlememeliyiz ve kanunun teminatı altında sandıklara giderek reylerinin kullanmalarını tavsiye ederim.” Bir kere seçime iştirak edip etmemek bizim tamamıyla bir iç meselemizdir. Bunun milli hükümranlığı baltalayıcı bir hareket olarak telakki edilmesi çok gariptir. Milli hâkimiyeti baltalayanların kimler olduğunu araştırmak icab ederse hiç şüphe yok ki, bunlar milli iradenin tecellisine engel olmak için elden gelen gayreti sarf etmekten bugün dahi çekinmeyenlerdir. Demokrat Parti'nin bu neviden seçimlere girmemek hakkında aldığı karar ise asıl milli hükümranlığı baltalayanlara karşı zaruri bir mukabeleden başka bir şey teşkil etmez.

Hele gene aynı mevzudaki şu mütalaaya bakınız: “Böyle anlar milletlerin öyle hayat sahneleri olur ki, orada reye iştirak etmemek lazımdır. O, ancak ecnebi istilası zamanında olur. Yahut bir memlekette elinde diktatörlük baltasıyla hükümlanlık iddia eden bir zalim bulunur.” Sayın Peker’e derhal cevap vereyim ki, bu iki halde de reye iştirak etmemek bahis mevzu olamaz. Çünkü düşman işgali altında seçimler yapılırsa onlar zorla yaptırılacağı için reyden imtina etmek mümkün değildir. Eli baltalı bir diktatörün idaresi altında ise şekli olarak dahi seçim bahis mevzu değildir ki, seçimden çekinmek akla gelsin. Ancak bu iki yersiz misal gelişinde seçimlere iştirak etmemeyi hatta bir vatanseverlik saydıracak haller de olabilir. Eli baltalı açık diktatörlükler olduğu gibi eldivenli ve üstü örtülü tek parti tahakkümleri de vardır. İşte bu neviden tahakkümler ve emniyetsiz seçimler karşısındadır ki, millî vicdanın sesi bu suretle kendisini işittirir. Belediye seçimlerinde bunun birçok yerlerde misalleri görülmüştür.

Aziz yurddaşlarım,

Şimdi Başbakanın seçimlere katılmadığımız takdirde bütün tarih boyunca yurda karşı suç işlemiş sayılacağımız yolundaki mütalaasına geliyorum. Bu mütalaa dahi diğerleri gibi vuzuhtan ve delilden mahrumdur. Tam aksine olarak milyonlarca vatandaşın reylerini serbestçe kullanmalarına karşı aldığı kanunsuz tedbirlerle ve seçim neticeleri hakkında şüphe verici hareketleriyle millî iradenin tecellisine mâni olmasını hükümet partisince yurda ve millete karşı işlenmiş ve bütün tarih boyunca unutulmayacak bir suç saymaktayız.

İdarenin baskısı altında asırlarca ezilmiş olan ve son yarım asır içinde de muhalefetin bir türlü yaşayamamış olduğu bu memlekete yapılabilecek fenalıkların başında ciddi ve hakiki bir muhalefetin bu memlekette yaşamasına meydan verilmeyeceği kanaatinin yer etmesi gelir. Şayet DP yolsuz ve kanunsuz cereyan edeceğine bu memlekette yaşayan milyonlarca vatandaşla beraber kendisinin de inandığı bir seçime zorla sürüklenmiş olmak hatasını irtikâp etmiş olsaydı, memleketin yüksek menfaatlerine olduğu kadar kendi davasına da ihanet etmiş olurdu.

Başbakan, İzmir’den sesimin varabileceği köşelere kadar görüşümü işittirmek istiyorum; seçimlerin emniyet verici olmadığı, kanunun vatandaşın rey masuniyeti teminine yeter olmadığı hakkındaki iddialar doğru değildir,

diyor. Ben de, İzmir'den tam bir yürek rahathğı içinde huzurunuzda diyorum ki, geçirdiğimiz dört seçimde edindiğimiz acı tecrübeler, şartlar değişmedikçe emniyet verici olmayan seçimlere iştirak etmek doğru değildir. Geçirdiğimiz acı tecrübeler günlük emir ve tamimlerin veya şahsi teminatların gölgesine sığınarak seçimlere iştirak etmemize imkân vermemektedir. Seçim kanunu hakkında karşı tarafın mütalaalarına gelince, Başbakan yeryüzünün hiçbir yerinde ideal ve kusursuz bir seçim şekli yoktur, her yerde seçimlerde hadiseler çıkarabilir gibi umumi mütalaaları diline dolayarak seçim kanununun tadili zaruretini inkâr etmeğe çalışmaktadır. Bu arada DP tarafından bu kanun hakkında verilen tekliflere de alaylı bir lisanla dokunmaktadır.

Şayet bu yolu bizim ihtiyar etmemiz lazım gelse çok şeyler bulup ortaya koyabileceğimizden emin olabilirler. Filhakika her memleketin her şeyde olduğu gibi kendine mahsus bir de seçim kanunu vardır. Fakat bütün seçim kanunlarında ihmali asla caiz olmayan bazı esaslar vardır ki, bunlar seçim kanunlarına temel olarak yer alırlar. Bunlar ise reylerin gizliliği, tasnifin aleniyeti ve bütün seçim muamelelerinin idareye ve vazifelilere emniyet esnasına, umumi efkâra ve amme vicdanına emniyet veren prensibe dayanmış olmalarıdır.

Başka memleketlerde seçim kanunlarında noksanlar bulunabilir. Ama bizimkisine rastlamak kolay bir keyfiyet değildir. Şunu söyleyelim ki, Başbakanın dediği gibi bir seçim kanunu teklif etmiş değiliz. Ancak acele olarak az münakaşayı davet etsin diye tadil teklifimizi mümkün olduğu kadar sade ve mahdut noktalara inhisar ettirdik. Şurası da açık bir hakikattir ki, bir gökten ideal bir seçim kanunu indirip teklif etmiş olsaydık Sayın Başbakanın ve arkadaşlarının onu dahi küçültecek tedbirler ve cihetler bulmalarında zorluk çekmeyeceklerine kimsenin şüphesi yoktur. Çünkü bu gibi sudan sebeplerle reddin ifade ettiği mana eldeki kanunla henüz yapılacak işler mevcut olduğunu teessürle söyleyelim ki, hükümet partisi tuttuğu yol ve alttan alta yaptığı propagandalarla muhalefetin bu memlekette yaşayamayacağı hakkındaki kanaatin kökleşmesine çalışmaktadır. Bunlar hükümet partisine hâkim olan çok zararlı bir zihniyetin işaretleridir. Hükümet partisinin muhalefet hakkında ne düşündüğünü öğrenmek isteyenler Halk Partisi için İstanbul'da Halkevlerinde, camilerde sokaklarda dağıtılan, evlere atılan broşürler vardır. Onu tedarik edip okusunlar ve

broşürdeki iftiralara muvazi olarak köy ve kasabalarda en selahiyetli adamların açık veya gizli söylediklerine kulak versinler. Bunları işitmek ve öğrenmek cidden elem vericidir. Hükümet partisinin görüş ve zihniyetine dair olan işaretler arasında hükümet reisinin devlet, milli hükümranlılık, otorite, milli murakabe ve muhalefet gibi en esaslı siyasal mefhumları anlayış tarzları ehemmiyetlidir.

Başbakanı dinlerken günün icabı olan bazı şekil ve zahiri tadilata ve dil değiştirmelere rağmen tek parti zihniyetinin hala kafalarda hâkim olduğunu anlamamağa imkân yoktur. Başbakana göre yaptığımız iş doğru değildir, diyecek bir muhalefetin sadece Meclis'te bulunması milli murakabe ve milli hükümranlılığın teessüs etmesi için kâfidir. Bunu kabul ettiğimiz takdirde meşhur müstakil grubu murakabesiyle iktifaya kadar pekâlâ gidilebilir. Hâlbuki muhalefetin müessir olabilmesi, iktidarı hatalardan, kanunsuzluklardan, kötülüklerden koruyabilmesi için demokratik şartların bir an evvel yerleşmesi icab eder.

Sayın Peker nutkunda, "Meclis muhalefeti temsil eden grupların bulunması memleketin normal hayatına doğru hazırlanmasının lazımesini teşkil eder" demekle henüz memlekette normal siyasi hayatın, yani demokratik esasların gerçekleşemediğini kabul etmiş bulunuyor. Hatta normal siyasi hayata doğru henüz hazırlık devresinde olduğumuzu da söylemiş oluyor. Bize kalırsa hükümet partisinin bütün hataları işte bu zihniyette toplanmaktadır. Milletimizin siyasi olgunluğu normal siyasi hayata girmemizi çoktan mümkün kılacak bir seviyededir. Normal olmayan ve aynı zamanda zararlı olan, Türk milletinin siyasi inkişafını uzun vadeye bağlamak isteyen hükümet partisinin işte bu telakkisi, bu zihniyetidir. Milletin siyasi olgunluğu ve memlekette normal siyasi hayatın görülmemesi zamanının çoktan gelip geçtiğini bir an evvel kabul etmelidir.

Halk Partisi iktidarının değişebileceğine ve devleti bir gün asıl sahibi olan millete inarak teslim etmek lazım geleceği hakikatine de kendilerini alıştırmış olmaları icab eder. Bunlar olmadıkça normal siyasi hayata girmemiz çok geç kalır ve çok güç olur. Yoktan millet yaratmış olmak ve devleti teslim almış olmak gibi batıl tasavvurdan artık vazgeçmek lazımdır. Bunun yanında milletin karşısına çıkarak demokrasi devrini biz açıyoruz, hürriyeti de biz veriyoruz gibi iddiaların da artık yeri kalmadığı kanaatindeyiz.

Bundan çıkan mana, hürriyeti vermekte olanların bugüne kadar o hürriyetin üzerine oturmuş olmalarının itirafı olur ve bir gün geri almaları ihtimalini de hatıra getirir. Diğer taraftan Demokrat Parti'nin dahi kendileri tarafından kurulup ortaya çıkarıldığı manasına kadar da gider. Hâlbuki hakikat bu değildir. Türk milletinin de bütün dünya milletleri gibi hürriyet davasında sarf ettiği emekler bazılarının zannettiklerinin hilafına olarak çok büyüktür. DP dâhilere idareyi tevdi etmek meylini bir tarafa bırakarak beşer dehasının milletlerin idaresinde bulup ortaya koyduğu esere bağlı kalmanın memleket için tek çıkar yol olduğu kanaatindedir. Tarihte memleketlerine en büyük hizmetleri ifa etmiş birçok dâhilerin hayatlarını milletlerine hizmet bakımından meddah olarak bitirdiklerine dair nice misaller vardır. Hükümet partisinin zihniyetine dair kısa izahımızı burada bırakarak şimdi sözü Sayın Başbakanın antidemokratik kanunlar hakkındaki mütalaalarına intikal ettireceğiz.

DP bugünkü mevzuatımız arasında tek partili idareye müstenit teşkil eden antidemokratik kanunların hala ayakta durduğu kanaatini şimdiye kadar olduğu gibi bugün de ifadede ısrar etmektedir. Çok partili idareye geçişimiz tarihine kadar milli hâkimiyet esasına dayanan bir Anayasanın mevcudiyetine rağmen rakipsiz olarak memlekette hükümran olabilmesini başka türlü izah etmek mümkün değildir. Bu vakıyı tahlile geçecek olursak, tek parti idaresi ya kuvvetini kanunlardan alarak ayakta durabilmiş yahut bütün kanunlar demokratik olduğu halde kanun dışı zorlamalara geçerek başka partilerin meydana gelmesine mâni bulunmuş veyahut da Halk Partisi'nin sahip olduğu programdan ve takip etmekte bulunduğu politikadan başka düşünceye sahip vatandaşlar bulunamamıştır. Demokrat Parti'nin kurulmasıyla bütün milletçe yetişme tarzı, hatta Serbest Fırka'nın zafer şenliklerinin devam ettiği tarihlerde bile çok kısa bir zaman içinde iktidardakileri telaşa düşürecek mevcudiyet göstermesi bu üçüncü şıkkın asla varit olmadığının kati delilidir.

Görülüyor ki, Türk milleti tek parti idaresini isteyerek, severek benimsemiş değil, bu idare ona kabul ettirilmiştir. O halde tek parti emrivaki'i ya fiili durum ya kanunlara dayanılarak yürütülebilmiş yahut da kanun dışı zorlamalar mahsulü olarak yaşayabilmiştir. Bizim kanaatimiz odur ki tek parti emrivaki'i kanun dışı zorlamalarla değil mesnedini bugün antidemokratik kanunlar diye bilinen hükümlerde bulmuştur.

Şimdi Sayın Başbakan bu kaçınılmaz sarahat karşısında milli iradenin tecellisine mâni olacak ve vatandaş hürriyetini tahdide uğratacak kanunların mevcudiyetini kabul ile bunların tadili yollarından bahsedecek yerde bunların tarih ve menşelerine dönerek bugün için hiçbir faydası ve yeri olmayan sözlerle meseleyi örtmeğe çalışması umumi efkârın gözünden kaçacak bir hareket değildir. Derhal ilave edelim; bu kânunlar vazolundukları zamanın ihtiyaçlarını karşılayacak mahiyette olsalar dahi bugün için artık bunların muhafazası zararlı olmağa başlamıştır.

Polis Vazife ve Selahiyet Kanununun 18'inci maddesinde sorusuz, sualsiz, muhakemesiz, kararsız vatandaş hürriyetinin tahdit edilebilmesi katiyen caiz değildir. Bu kanunun tatbiki neticelerini, tespit etmek maksadıyla Başbakana verilen rakamların doğruluğu tetkike ihtiyaç gösterir. Çünkü bu selahiyet, her kullanışın mutlaka geçeceğini doğru ve tamam olarak tutulacağını farz etmek safdillik olur. Başbakan bu kanunların tatbikatı hakkında rakamlar vermekle halletmek istiyor. Hâlbuki bu kanunun sadece mevcut oluşunun dahi tesirlerini ölçmek ve neticelerini hesap etmek mümkün değildir. Bu rakamları vermekle Başbakan Anayasaya uymayan bu hükmü fikrinde müdafaa etmiş oluyor. Bu arada da casuslardan filan bahsediyor. Şayet böyle bir hüküm elde olmadan memleket idare edilemeyeceği iddia edilmek isteniyorsa tasavvurlarında yaşayan hükümete ve idareye ne sıfat vermek lazım gelir. Hâlbuki Anayasaya tamamen uygun kanunları her yerde murakabe altındadır ve memleketin gül gibi idare edildiği kanaatindeyiz.

Hakikat şudur ki, bu ve bu gibi kanunlarla vatandaş hürriyetlerinin tahdide uğratılması ve vatandaşların tahdit altında bulundurulmaları yolu ile ve buna benzer sair Anayasaya aykırı hükümlerle tek parti halinde kalabilmek imkanları son zamanlara kadar elde tutulmuştur. Şimdi ise bu hükümler muhalefet partilerini dağıtmak veyahut tarafsız bırakmak niyeti ile elde tutulmak isteniyor. Bu gibi hükümlerin değiştirileceğine dair hiçbir şeyden bahsetmemiş olması başka manaya hamledilemez. İskân kanununun bazı hükümlerini mahiyeti ve kuruluş maksadı bakımından Polis Vazife ve Selahiyetleri Kanunundaki malum hükümlerden ayırt etmek mümkün değildir. Sıkıyönetimin devam ettirilmesi cihetine gelince bu husustaki müdafaa bir, iki gazetenin kapanmasından başka, bu yüzden vatandaşlara bir ağırlık hissettirilmediği iddiasıdır.

Arkadaşlar görüyorsunuz ki, vatandaş hürriyetlerini tayine matuf olan Anayasaya aykırı bulunan bu kanunlar hakkında Başbakan'ın hepsine şamil müşterek bir ifadesi vardır ki o da bu yetkilerin hükümet elinde bulunmakla beraber mümkün olduğu kadar az tatbik edildiği hususudur. Bunların ne genişlikte tatbik edildiği ve edilmekte olduğu verilen resmi rakamlara rağmen sahih olarak malumumuz değildir. Ancak böyle hükümlerin sade mevcut oluşunun dahi korkutucu ve vicdanları baskı altında bulundurucu tesirler olduğu asla inkâr olunamaz. Bu tesirlerin mahiyetini iyice kavramış olacak ki, Başbakan, uzun zaman tatbik edilmemek yüzünden unutulmuş olan İstiklal Mahkemeleri Kanununun henüz yürürlükte olduğunu umumi efkârâ hatırlatmak fırsatını kaçırmamıştır.

Esasen biz bundan bir sene evvel "icab ederse bu kanunları, bu şiddetli hükümleri 12 kat daha şiddetlendireceğiz" diyenlerin bugün icra mevkiinde bulduklarını henüz hatırlamaktayız. Başbakanın Matbuat Kanunu etrafındaki mütalaaları ibretle üzerinde durulacak değerdedir. Bakınız Başbakan: "Şikâyet edilen Basın Kanunu, Türk basınına asilleştirecektir, ulvileştirecektir" diyor. Basının ne olduğu, faydaları, mahzurları cümle âlemce malumdur. Ben bir kanun yapacağım da Türkiye'de basını asilleştireceğim, ulvileştireceğim demek basının tarihe mal olmuş tarifinde tegafül etmek demektir.

Arkadaşlar, partimizin kısmi seçimlere iştirak etmemek kararı tamamıyla dâhili bir mesele olduğu halde, Cumhurbaşkanı Truman'ın nutkündeki bir fıkraya benzeterek bundan garip manalar çıkarması ve bu iştirak etmemek kararını bir sabotaj sayması, üzerinde dikkatle durulacak bir noktadır.

Biz iç davalarımız hakkında memleket umumi efkârına ve partimizin demokratik prensiplerine dayanarak herhangi bir karar alırken hariçte bunun ne şekilde karşılanacağını ve ne gibi tefsirlere yol açacağını asla düşünmeyiz. Geçen sene yine şimdikine benzeyen sebeplerle Belediye seçimine girmemek kararını verdiğimiz zaman hükümet partisi bizi Balkan komitacılığı ile komünistlerle iş birliği yapmakla itham edecek kadar ileri gitmişti. Bu sefer yine tabiyenin başka şekillerle tatbik edilmek istendiğini görüyoruz. Harici siyaseti kendi partilerinin menfaatine olarak iç siyaset aleti olarak kullanmak gibi zararlı bir yolda hala ısrar edenlere bu hatalı yoldan dönmelerini tavsiye etmek vazifemizdir. O eski isnatlar, halkımız tarafından

nasıl nefretle reddedilmiş ise, şimdiki yersiz ve haksız tefsirlerin ise aynı akıbete uğrayacağından asla şüphe etmiyoruz.

Türk milletinin bir yıldan beri kendi hürriyet ve demokrasi davasını gerçekleştirmek için gösterdiği canlı hamlenin büyük dünya demokrasilerinde memleketimiz için hakiki bir sevgi ve alaka uyandırdığını Cumhurreisi Truman'ın Amerikan kongresine yaptığı teklif ile müsbet bir şekilde gördük. Atlantik Beyannamesini ideale uygun yeni bir sulh demokrasi dünyası kurmak ve Birleşmiş Milletler teşekkülünü hakikaten bu isme layık şekle koymak hususunda atılan bu kuvvetli adımı büyük bir memnunlukla karşıladığımızı bu vesile ile tekrarlamak isterim.

“Yurtta sulh, dünyada sulh” düsturuna candan bağlı olan milletimizin haysiyet ve istiklalini korumak hususunda ne kadar hassas ise ittifaklara ve dostluklarına hizmette de aynı derecede hassas olduğu bütün dünyaca malumdur. Yani bir sulh ve demokrasi dünyası kurmak, eski tecavüz ve müdahale siyasetini ortadan kaldırarak hakiki bir dünya iş birliği temin etmek yolundaki mesaiye cihanın sair Demokrat milletleriyle beraber katılmak Türk milleti için milli ve insani bir vazifedir. Partimizin bütün engellere rağmen Türkiye'nin süratli bir demokratik gelişme göstermesi yolundaki çalışmaları, bu maksadın da bir an evvel husulünü temin edecek kadar ehemmiyetli ve şereflidir.

Arkadaşlar, Başbakan, Demokrat Parti'nin kendi büyük kongresi tarafından müzakere edilmiş bir programa değil sadece bir program taslağına malik olduğunu söylemek suretiyle partimize karşı ciddi bir tenkitte değil, sadece alaylı bir tarzde bulunmak istiyor. Kongremizin parti programı hakkında hiçbir tadil teklifinde dahi bulunmaması bunu tamamıyla benimsediğinin en bariz delilidir. Hükümet partisi daha partimizin yeni kurulduğu günlerde programımızı kendi programı ile mukayese ve tenkit hevesine kapılmış ve bu tenkitleri neşredeceğini ilan etmişse de yapılan mukayesenin kendi programı aleyhine çıktığını görünce bu meseleden hiç bahsetmeyecek kadar dirayet göstermişti.

Başbakan bu vakiayı galiba unutmuş olmalı ki, programlar arasında bir mukayeseye yol açabilecek böyle bir yeni tariften çekinmiyor. Hukuki ve iktisadi kültür seviyeleri böyle bir mukayese yapmağa imkân verebilecek

mütehassısların reylerine müracaat edecek olursa, böyle bir alay mevzuu seçmekle ne kadar aldanmış olduğunu onların da ağızlarından işitecektir.

Sevgili arkadaşlarım, Demokrat Parti idaresinde vazife alan arkadaşlar, memleketin neresine giderse gitsinler, halkımız tarafından kendilerine karşı büyük sevgi ve itimat tezahürleri gösterilmesi, öyle anlaşılıyor ki, hükümet partisi erkânında büyük bir telaş ve hiddet uyandırmaktadır. İşte bu hiddet saikasıyla partimize karşı candan bir alaka gösteren asil ve şuurlu halkımızı "kara kalabalık, sokak kalabalığı" gibi çirkin sözlerle güya tezyif etmek isteyenlere halka karşı göstermeğe mecbur oldukları hizmet vazifesini hatırlatmak isteriz.

Sevgili vatandaşlar, Demokrat Parti'nin kuruluşundan bugüne kadar kendi programına tamamıyla sadık kalarak takip ettiği açık ve samimi siyasetin halkımızın büyük ekseriyeti tarafından tasvip edildiğini görmekte çok bahtiyarız.

Şu son kısmi seçimlere girmemek kararımızın da daha şimdiden Türk umumi efkârınca çok müsait karşılandığını, memleketin her tarafından aldığımız yüzlerce telgrafa dayanarak söyleyebiliriz. Son ziyaretimiz esnasında tesadüfen İzmir'de bulunan hükümet reisinin Halkevi'nde söylediği nutukta partimiz hakkında yolsuz ve haksız tenkitlerde bulunması beni bu konuşmamda bir bir kendisine cevap vermek mecburiyetinde bıraktı. Mamefih bu cevapları verirken partimizin düşünce ve faaliyet tarzları hakkında sizlere kâfi derecede izahat vermek fırsatını bulduğumu zannediyorum.

Bugüne kadar bütün kuvvetini milletin sevgi ve güveninden alan Demokrat Parti memleketin yakın bir istikbalde layık olduğu demokratik inkişafa nail olacağına ve hiçbir kuvvetin milli iradenin bu tezahürü önleyemeyeceğine kati surette inanmış bulunuyorum. Bu inani yüksek huzurunuzda bir defa tekrarlarlarken memleketin büyük ekseriyeti gibi sizlerin de bu husustaki sarsılmaz kanaatlerinize tercüman olduğunu ümit etmekle bahtiyarım."

Dergi Yayın İlkeleri

Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin yayın organı olan İzmir Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli, akademik bir dergidir. Yılda iki sayı yayımlanır. Dergimizde, özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, kitap tanıtma, kongre-sempozyum haberleri ve ölüm haberleri yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Derginin dili Türkçedir. Gerektiğinde Batı dillerinde de makale yayımlanabilir. Makale ve çevirilerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak Türkçe ve İngilizce özet ile anahtar kelimeler konunun uzmanı bir hakemin değerlendirmesi ve Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla basılır. Yayın Kurulu, gerektiğinde yazıların yazım şekli üzerinde küçük düzeltme ve değişiklikler yapabilir. Metne eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgeler yüksek çözünürlükte (JPG), teslim edilmelidir. Resim ve belge türünden tüm materyaller numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.

Sayfa Düzeni:

Üst: 3 cm, Sol: 2 cm

Alt: 3 cm, Sağ: 2 cm

Boyut: 16,5 X 24 cm

Üstbilgi: 2 cm, Alt bilgi: 2 cm

Makale başlığı: 16 cm

Yazar adı: 12 punto Cambria

Metin yazı tipi: Cambria, 11 punto

Dipnotlar: 9 punto

Atıfta bulunan metinlerin kısaltılmış kaynakçası dipnot olarak verilmelidir. Dipnotlar:

Tek yazarlı kaynak : Uzunçarşılı 1957, 23; Karal 1940, 234

İki yazarlı kaynak : Bilge ve Kaynak 2000, 11-12.

İkiden fazla yazarlı kaynak : Hamilton vd. 1957, 345 vd.

Birden fazla cildi olan kaynak : Ünal 2002, I; 23-24, Lev.12.

Birden fazla baskısı olan kaynak: Kınal 1982 (2. Baskı), 87, res.23.

Yazarın aynı yılda basılmış eserleri: Alkım 1990a, 45; Alkım 1990b, 90.

Kaynakça oluştururken yazarın soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır. Kaynakça:

Kitaplarda: Akdağ 1975 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyamları"*, İstanbul; Bilgi Yayınevi,1975.

Çeviri Eserlerde: Jorga 2005 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul; Yeditepe, C.5, 2005.

Makalelerde: İncalcık 1964 Halil İncalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane-i Hatt-ı Hümayûnu" *BELLETEN*, C.XXVIII, S.112, Ankara; TTK, 1964, 603-622.

Tezlerde: Çınar 2000 Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul; 2000.

Tüm yazışmalar ve makaleler için adres:

Ege Üniversitesi, İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi

Gençlik Caddesi No:19, Bornova İzmir

Tlf: 0232-324-72-24

E-mail: izmiraum@mail.ege.edu.tr

izmiraum@gmail.com